fondată în 1895
bpt
serie nouă

jules romains

oameni de bună-voință

★

JULES ROMAINS

Les Hommes de Bonne Volonté

I *Le 6 octobre*

II *Crime de Quinette*

III *Les Amours enfantines*

IV *Éros de Paris*

© 1932, by Ernest Flammarion

Coperta : *Andrei Olsufiev*

jules romains

oameni de bună-voință

ROMAN

I

6 OCTOMBRIE

TRADUCERE DE
GRIGORE STURDZA
PREFAȚĂ DE
IRINA MAVRODIN

1970

EDITURA MINERVA

BUCUREȘTI

JULES ROMAINS ȘI ROMANUL UNANIMIST

Alături de Romain Rolland, Georges Duhamel, François Mauriac sau Roger Martin du Gard, Jules Romains este unul dintre reprezentanții cei mai importanți ai acelei direcții a romanului francez din secolul al XX-lea care coboară din Balzac și Zola. Cu excepția lui François Mauriac, a cărui situație e oarecum particulară, toți acești romancieri, afirmați în perioada care precede cel de al doilea război mondial, impun așa-numitul roman-fluviu (care, în ciuda noului său nume, este foarte aproape de marile cicluri românești din secolul al XIX-lea), conceput ca o cronică și ca o frescă socială.

În această specie de roman sînt prezentate unele elemente prin care se încearcă să se inoveze tehnica romanului tradițional — dar e vorba, în fond, de o foarte timidă încercare. Prin el nu se deschide o direcție nouă a romanului francez din secolul al XX-lea ci, de fapt, se prelungește o glorioasă tradiție, care, bucurîndu-se încă de o mare autoritate, își supraviețuiește. Sînt ro-

mane care continuă un drum și prin care acest drum ia sfîrșit. (Romanul lui Proust, care totuși le precedă, reprezintă tocmai cazul opus : în ciuda persistenței unei anumite tradiții balzaciene — căci romanul *În căutarea timpului pierdut* poate fi citit și ca o cronică a unei societăți, ca o nouă *Comedie umană* — concepția lui va marca în mod esențial întreaga dezvoltare a romanului francez modern.)

Într-un sens, toți acești autori de solide și vaste construcții romanești, aparțin mai curînd secolului al XIX-lea, nu numai prin scriitura dar și, în ultimă instanță, prin problematica lor, între acestea două existînd, cum e și firesc, un raport de condiționare. Noi medii și noi tipuri sociale, generate de noi momente istorice, vin să se adauge la bogata listă a celor inventariate de Balzac sau de Zola, scriitorul fiind animat, în linii mari, de același raționalism optimist și plin de certitudini, chiar dacă tulburat uneori de sumbre presimțiri cu privire la mersul neliniștitor al evenimentelor istorice sau la posibilele rezultate aberante ale dezvoltării, dincolo de orice închipuire, a tehnicii.

Lumea rămîne pentru această categorie de scriitori o realitate familiară, cunoscută, sau, în orice caz, cognoscibilă, credință care îi pune la adăpost de marile angoase pe care le va cunoaște literatura existențialistă sau cea aflată la frontierele acesteia.

Tentativele de inovare a tehnicii romanești se reduc, în ultimă instanță, în mai mare sau mai mică măsură, la toți acești scriitori, la faptul că, din rectilinie (cf. mult citatul reproș pe care Gide i-l făcea prietenului său

Roger Martin du Gard în legătură cu compoziția rectilinie a romanului *Les Thibault*), compoziția tinde să devină complexă, „polifonică", la Romain Rolland mai ales, care scrie în anii 1904—1912 romanul în zece volume *Jean-Christophe*. Dar romanul continuă să rămînă un „Bildungsroman", uzînd de străvechiul artificiu prin care el capătă unitate și coherență datorită unui erou a cărui conștiință înregistrează o realitate obiectivă, exterioară, în variatele ei înfățișări, erou care, în timpurile mai noi, mai ales, cunoaște el însuși o anumită evoluție, în contact cu această realitate.

Jules Romains a îndrăznit oarecum mai mult — la un moment dat el și-a putut chiar intriga cititorii —, în măsura în care crezul său umanist l-a obligat la folosirea tehnicii simultaneismului.

Dar unanimismul, de care este legat numele său și al cărui creator este, nu-i, după cum are grijă să precizeze Jules Romains, numai o școală literară, ci mult mai mult decît atît: e o „filozofie lirică, o adevărată religie, un nou stil de gîndire și de sensibilitate, o atitudine și o soluție de viață (suprarealiștii vor afirma același lucru despre suprarealism).

El comportă, într-un anume sens, o trăire și o angajare integrală, angajare pe care Jules Romains a încercat-o în mod concret atunci cînd s-a afiliat grupului de prieteni scriitori — printre care și Georges Duhamel — care întemeiaseră în spiritul unanimist al unei „camaraderii lirice" acel efemer dar admirabil falanster (1906—1908), numit de ei în amintirea „abației Thélème" a lui Rabelais, „abația Créteil".

Iată de ce romanul unanimist a lui Jules Romains ar putea fi, dintr-un punct de vedere, considerat și romanul unui comportament, al unui stil de viață, și s-ar putea face o apropiere, foarte discutabilă de fapt, între el și romanul generației etice din 1930. (Discutabilă în măsura în care romanul lui Jules Romains, autor al unui tratat despre *Vederea extra-retiniană*, având la bază, ca și cel al lui Roger Martin du Gard, fișa științifică, documentul, în cea mai bună tradiție naturalistă este, înainte de orice, fresca unei societăți.)

Acest specialist în științe naturale (dar și în litere și filozofie) are un temperament prin excelență liric, ceea ce ne și explică de ce a debutat ca poet. Face parte din familia spirituală a lui Hugo și a lui Zola — dar e lipsit de vizionarismul celui dintîi, deși i se aseamănă printr-o remarcabilă capacitate de a concretiza conceptul abstract — și, mai mult chiar decît cu opera lui Balzac, se pot stabili analogii între romanul său și *Mizerabilii* sau *Les Rougon-Macquart*, monumentală creație a naturalismului, în care acest mare liric care este Zola își impune ca pe o asceză, mereu trădată, atitudinea imparsibilă a omului de știință.

Unanimismul este de altfel în mod necesar de esență subiectivă și lirică, pentru că înainte de a se impune rațiunii el este o trăire și o cunoaștere pe planul imediat și personal al intuiției, o revelație pe care inițiatorul lui o are (așa cum Descartes și Pascal își avuseseră revelațiile lor) la optsprezece ani, într-o seară de octombrie mereu evocată mai tîrziu, pe o stradă din Paris, strada Amsterdam. Este sentimentul unei comuniuni de

o intimitate absolută cu „viața unanimă", a unei identificări a individului cu sufletul difuz al grupului efemer sau durabil constituit din care face parte — șuvoiul de oameni de pe stradă, călătorii dintr-un compartiment de tren, teatrul, biserica, uzina, cazarma, orașul.

Revelația unanimistă este în esență de aceeași natură cu experiența gidiană din *Les Nourritures terrestres (Fructele pămîntului)*, sau cu filozofia lui Bergson. Le înrudește același gust pentru percepția directă, pentru „datele imediate ale conștiinței", pentru cunoașterea intuitivă și nu intelectuală a realității. Grupul este simțit nu ca suma indivizilor, ci ca o realitate distinctă care îi transcende, ca o entitate, cu voință și reacții proprii, dar care este continuu modificată și direcționată de interacțiunea conștiințelor individuale — iar sentimentul de participare nemijlocită la această viață colectivă este exaltant pentru individ. Sentimentul vieții unanime este, astfel, un privilegiu, un har și o salvare a individului prin conștiința solidarității pînă la identificare cu grupul.

Este, neîndoielnic, în această atitudine — care presupune și o mai mare priză la real — o reacție la un anume individualism, la estetica simbolistă sau la cea a unui Proust sau Valéry, dar totodată și un alt mod de a-l exalta pe individ, de vreme ce fiecare fapt de conștiință individuală își are ecoul în realitatea spirituală a unei colectivități și o poate modifica (acesta ar fi și ultimul sens, cel mai profund, al romanului *Les hommes de Bonne Volonté)*. Eroul este, în această concepție, cel care modelează grupul, și prin el, realitatea, *„l'homme de bonne volonté"* sau, în sens negativ, con-

structorul de false mituri, mistificatorul care se poate face pentru o clipă urmat de colectivitate, impunîndu-i propria-i voință (cf. *Donogoo, Knock).*

Acest sentiment al „vieții unanime apare pentru prima oară în volumul de versuri *Viața unanimă* (1908), adevărat manifest al unanimismului. Trebuie observat că poezia lui Jules Romains, ca și teatrul său, au o pondere deosebită în contextul creației sale, ele neaflîndu-se nici într-un fel în poziție de inferioritate față de romanul său. Jules Romains e unul din acei scriitori „completi", foarte stăpîni pe meșteșugul lor, care excelează în tot ceea ce întreprind.

Dar mai există, fără îndoială, o explicație pentru această varietate de genuri abordate. Crezul său unanimist pare astfel nu numai a-și căuta modalitatea de expresie cea mai potrivită, dar și a uza de posibilitățile multiple pe care cele trei genuri, liric, dramatic și epic, i le oferă. Poezia sa, cu o prozodie depărtată de cea tradițională, fără a fi rupt totuși pe deplin cu aceasta, cu ritm larg și grav de verset (într-un fel asemănător ritmului poeziei lui Claudel sau Peguy), de o mare simplitate a expresiei, poezie directă, aspră și bărbătească a cotidianului și a vieții cetății moderne (pe linia celei a lui Verhaeren, poetul „orașelor tentaculare" și al „forțelor tumultuoase ale vieții") comunică exaltarea vitală și beatitudinea revelației unanimiste, bucuriile simple împărtășite în comun, fraternitatea cu mulțimile active și umile din marile orașe. Teatrul îi îngăduie cu deosebire să-l înfățișeze pe eroul formator, modelator al grupului, dar și să realizeze o ironică detașare — prin

farsă și șarjă, detașare favorizată și de prezentarea scenică — de mistificările în care abundă lumea modernă. Atoatecuprinzătorul roman-fluviu îi dă însă scriitorului, care după cîteva povestiri și romane de proporții mai reduse se fixează la această formulă, posibilitatea unui maximum de eficiență pe linia sugerării acelui simțămînt de plenitudine vitală și de împlinire spirituală realizat prin comuniunea cu „unanimul".

Cele douăzeci și șapte de volume ale capodoperei sale, îndelung elaborată, *Les Hommes de Bonne Volonté*, apar între anii 1932—1946. Acest roman se vrea o „sumă" a vieții politice, economice și sociale din anii 1908—1933, nu numai din Franța, dar și, în măsura în care e deosebit de semnificativă, din alte țări ale Europei. Apar aici mediile și tipurile cele mai variate, politicieni, oameni de afaceri, printre care mulți îmbogățiți de război, artiști, muncitori, soldați etc... toți acei *„humbles"* care formează totodată marele număr al acelor *„hommes de bonne volonté"* în mîinile cărora stă viitorul omenirii.

În prefața sa, Jules Romains se explică în legătură cu concepția care a prezidat la elaborarea giganticei opere. Procedeul lui Balzac, care *„constă în a trata, în romane separate, un anume număr de subiecte potrivit alese, astfel încît în cele din urmă juxtapunerea acestor tablouri particulare dă mai mult sau mai puțin echivalentul unui tablou de ansamblu"* nu-l mai satisface, căci o astfel de construcție *„ne lasă impresia că unitatea seriei rămîne exterioară și, pe deasupra, se complică cu un artificiu"*. Nici tipul de „Bildungsroman", care-și

realizează unitatea prin *„persoana și viața eroului principal"*, nu este, din motive asemănătoare, mai satisfăcător. Procedeul „unanimist" al lui Jules Romains va fi un altul : romanul său nu va cunoaște un erou principal *„ales în chip miraculos"*, nici *„acțiunea rectilinie"*. Nici chiar *„o armonie prea simplă între acțiuni"* (ceea ce încercase să realizeze Romain Rolland construind romanul polifon) nu răspunde exigenței unanimiste. Romanul unanimist va fi conceput ca *„o diversitate de destine individuale care își urmează drumul fiecare în mod independent, ignorîndu-se între ele de cele mai multe ori"*.

Jules Romains și-a realizat în mare măsură acest proiect ambițios. În roman apare un număr enorm de personaje, fictive și reale (șase sute, dintre care doar vreo patruzeci sfîrșesc prin a ne deveni mai familiare, restul rămînînd pentru noi, ca și în viață, simple cunoștințe, revăzute din cînd în cînd și despre care știm puține lucruri și numai în mod accidental), care, în marea lor majoritate, nu se cunosc între ele, și ale căror destine evoluează paralel, străine unele de altele, și totuși prinse în același context istoric.

Les Hommes de Bonne Volonté izbutește astfel să dea impresia unei lumi „deschise". În aproape totală măsură elementul „deznodămînt" din romanul tradițional a dispărut. Aceste destine individuale se ivesc și dispar capricios, uneori definitiv, doar după o primă și scurtă apariție, precum „uedurile în nisipuri". Le leagă altceva decît acea convenție literară care le implica într-o intrigă comună : faptul că sînt contemporane, că sînt

„martore" la aceleași evenimente, mărunte sau mari — o rază de lumină căzînd într-un anume fel pe un zid într-o anume seară, sau un război.

Conștiința de a fi fost „martor" în comun este și argumentul indestructibil pe care se întemeiază prietenia — ideea de prietenie, care este aici, de asemeni, un mod „unanimist" de a simți și a trăi existența, joacă un rol foarte important în viața și creația lui Jules Romains — dintre Jerphanion și Jallez, figurile principale ale romanului, căci acest roman se organizează totuși pînă la un punct în jurul a doi eroi „aleși în chip miraculos", care-i dau coherență și unitate în calitatea lor de conștiințe-martor. Totuși, mai mult decît în jurul lor, el se organizează în jurul unui „erou colectiv", „simțit" cu fervoare, Parisul, centru de viață tumultuoasă prin care trec toate liniile de forță ale romanului.

Fervoarea aceasta o mai cunoscuseră, dintre scriitorii francezi, și Hugo și Zola, despre ale căror romane s-a afirmat adesea că au drept personaj principal un „erou colectiv". Cu Zola mai ales, despre care s-ar putea spune că uzează într-o oarecare măsură de tehnica decupajului cinematografic, folosită și de Jules Romains, se pot face cele mai importante apropieri. Amîndoi scriu un roman poetic — dar nu în sensul strict în care e utilizat termenul cînd e aplicat la o anumită categorie de romane moderne din care voința de a „imita" realitatea a dispărut cu totul —, de proiecție violent subiectivă a eului, capabil de percepție imediată și globală și uzînd mult de metaforă. Întîlnim la amîndoi același desfriu liric mereu ținut în frîu de voința de obiectivitate,

voință care are drept rezultat o mare cantitate de pagini fastidioase pe care ambii autori au curajul de a le păstra, făcînd din ele temelia solidă a romanului lor.

Dar Jules Romains, mult mai mult decît Zola, își structurează romanele prin juxtapunerea a nenumărate episoade sau momente discontinui, fără relație aparentă între ele, adevărate secvențe cinematografice, renunțînd, totuși numai parțial, la tradiționalul artificiu al unei intrigi arbitrare care „să lege" personajele între ele, și încercînd să fundamenteze ideea de unitate a operei pe cu totul alte principii.

Tehnica aceasta simultaneistă, analitică și globală totodată, prin care scriitorul vrea să cuprindă — cu o privire simultană, care lasă totodată intactă diversitatea punctelor de vedere — evenimente disparate, petrecute în același timp în locuri diferite, cu personaje diferite, nu mai fusese folosită în roman. Încercări cu care se poate face o anume analogie avuseseră însă loc în pictura cubistă, iar Apollinaire, în unele dintre cele mai importante poeme ale sale, o folosește de asemeni. Jules Romains, după cum singur precizează, o adoptă înaintea lui Dos Passos — în mod curent considerat inițiatorul simultaneismului —, încă din primele sale romane și povestiri *(Mort de Quelqu'un* e un adevărat exercițiu și o demonstrație, cam crispată, de tehnică simultaneistă), socotind-o cea mai adecvată viziunii sale unanimiste.

Ideea sa despre viața unică a grupului format din nenumărați indivizi cu viață personală și autentică este cît se poate de bine servită de tehnica aceasta care,

fără a sacrifica individualul și detaliul, dă putința cuprinderii, cu o privire omniprezentă și totalizatoare, a unor vaste ansambluri umane.

Astfel, cînd începe să scrie *Les Hommes de Bonne Volonté*, roman-fluviu care vrea să sugereze dezordinea și diversitatea realității, fluxul ei spontan, subsumînd-o totodată unui criteriu unificator și ordonator, viața grupului, cu relațiile complexe dintre individ și grup și dintre diferiții indivizi care formează grupul, grup care, la limită, este omenirea întreagă, Jules Romains e pe deplin stăpîn pe mijloacele sale. Tehnica simultaneistă este folosită aici cu mai multă moderație decît în primele romane (sîntem foarte departe de ostentația cu care Sartre o folosește în *Le Sursis*, renunțînd total la orice elemente de articulație care să pregătească trecerile de la un plan la altul, care au loc la el în cadrul aceluiași paragraf sau chiar frază).

Jules Romains, scriitor de o forță incontestabilă, cu un geniu mai inegal și mai imprevizibil decît cel al lui Duhamel sau Romain Rolland, își construiește totuși cu meticulozitate și metodică prudență capodopera al cărui plan l-a fixat în prealabil pînă în cele mai mici detalii, de unde o anumită rigiditate a uriașei arhitecturi și un anume aer factice, fabricat, al unor medii și personaje.

Romanul are un fond autobiografic — e vădită străduința de a-l escamota — iar cei doi eroi, absolvenți ai Școlii Normale Superioare din promoția 1908, unul, parizian rafinat și sensibil, ducînd o existență de epicu-

rean, celălalt, provincial activ și hotărît, înzestrat cu un solid bun simț și cu profunde convingeri raționaliste (sînt cele două fețe ale lui Jules Romains, „normalien" el însuși, legat prin naștere și prin familie de un mediu provincial cu sănătoase tradiții, dar parizian prin adopțiune) împărtășesc idealul creatorului lor: o omenire care să nu mai cunoască ororile războiului, fericită și pacificată sub influența binefăcătoare a unei tot mai largi „confrerii de oameni cinstiți", a acelor *„hommes de bonne volonté"*, spirite echilibrate și încrezătoare în puterile rațiunii care, gîndind omenirea în termeni umani, o vor putea modela în sensul ideii lor.

Romanul, așa cum își propusese de la bun început autorul său, își oprește desfășurarea în ziua de 6 octombrie 1933, dată cînd Hitler era la putere, încheindu-se cu o scenă care reunește principalele personaje, scenă prea puțin tulburată de perspectiva amenințătoarelor evenimente care se pregăteau, și care, de altfel, se produseseră în momentul cînd Jules Romaine scrie ultimele volume. Iată de ce acest roman, atît de departe de zguduitoarele romane profetice ale unui Kafka sau Malraux, ne lasă pînă la un punct sentimentul că nu aparține întru totul epocii noastre sfîșiate de contradicții și cu o problematică atît de complexă.

Dar există totuși în acest roman un lucru important care-l aduce în cea mai modernă actualitate: acel sentiment al fraternității și solidarității umane care sub alte forme se va afirma și în romanul generației etice

din 1930 sau în romanul existențialist, precum și sentimentul grandios al unei uriașe vieți colective, în care conștiințele se intercondiționează și devin responsabile pentru destinul grupului, sentimentul maselor în mișcare și acțiune, al unei omeniri multiple, în plină schimbare, concepută ca un vast și unitar organism.

IRINA MAVRODIN

TABEL CRONOLOGIC

1884 Henri Farigoule, originar din Velay, institutor la Paris, se căsătorește cu Marie Richier din Saint-Julien Chapteuil.

1885 *26 august :* Se naște în cătunul La Chapuze din comuna Saint-Julien Chapteuil (Haute Loire) Louis-Henri-Jean Farigoule, fiul lui Henri Farigoule, institutor la Paris.

Moare Victor Hugo.

1891 Louis Farigoule urmează școala primară la Paris, la școala din strada Hermel unde tatăl lui era institutor.

1893 Zola termină *Les Rougon-Macquart (Familia Rougon-Macquart).*

1894 Condamnarea căpitanului Alfred Dreyfus la deportare.

1895 Louis Farigoule intră la liceul Condorcet din Paris.

Apar: *Poésies complètes (Poezii complete)* de Mallarmé.

1899 Consiliul de război din Rennes îl condamnă — după revizuirea procesului — pe Dreyfus la zece ani de detenţiune, cu suspendarea pedepsei.

1899—1912 Apar principalele opere ale lui Verhaeren.

1904 În urma bacalaureatului şi a doi ani de retorică superioară, Louis Farigoule se prezintă la examenul de admitere la Şcoala Normală Superioară, unde este respins. Capătă însă o bursă care-i permite să urmeze la Sorbona şi să obţină licenţa în litere pure, latină şi greacă.

Publică, sub numele de Jules Romains, primul său volum de poezii *L'Âme des Hommes (Sufletul oamenilor)*.

1904—1912 Romain Rolland publică opera *Jean-Cristophe* (zece volume).

1905 Louis Farigoule e admis al doilea la Şcoala Normală Superioară.

1905—1906 Face serviciul militar la Pithiviers.

1906 Curtea de Casaţie anulează sentinţa procesului de la Rennes şi-l reabilitează pe căpitanul Dreyfus.

1906 Jules Romains intră la Şcoala Normală Superioară, secţia litere.

René Arcos, Georges Duhamel, Albert Gleizes, Henri Martin, Charles Vildrac înfiinţează „L'Abbaye de Creteil".

Jules Romains publică *Le Bourg Régénéré (Oraşul regenerat)*, prima operă în proză.

1907 Bergson publică *L'Évolution créatrice (Evoluția creatoare).*

1908 După doi ani de Normală-Litere, Jules Romains trece la Normală-Știință și obține la Sorbona licența în biologie (fiziologie generală, histologie și botanică).
Publică *La Vie Unanime (Viața unanimă).*
6 octombrie: Proclamarea independenței Bulgariei și anexarea de către Austro-Ungaria a provinciei Bosnia-Herțegovina produce o mare încordare internațională și servește drept punct de plecare al romanului fluviu al lui Jules Romains *Oameni de bună-voință.*

1909 Jules Romains e numit, în urma trecerii examenului de agregație, profesor de filozofie la Brest și apoi la Laon.
Publică *À la foule qui est ici (Mulțimii care este aici)* și *Premier Livre de Prière (Prima carte de rugăciuni).*

1910 Publică *Deux Poèmes (Două poeme)* și *Manuel de Déification (Manual de deificare).*
Face prima călătorie la Londra.

1911 Publică *L'Armée dans la Ville (Armata în oraș),* care se reprezintă în martie la Odéon. *Mort de Quelqu'un (Moartea cuiva)* și *Puissance de Paris (Puterea Parisului).*

1912 Se căsătorește și se instalează la Paris. Călătorește în Italia, Belgia, Olanda și Germania.

1913 Publică *Les Copains (Prietenii), Odes et Prières (Ode și rugăciuni), Sur les Quai de*

La Vilette (Pe cheiurile din La Vilette), care va reapărea în 1923 sub titlul *Le Vin Blanc de la Vilette (Vinul alb din La Vilette)*.

Apare : *Alcools (Alcooluri)* de Apollinaire.
1913—1927 Proust : *À la recherche du temps perdu (În căutarea timpului pierdut).*
1914 28 iunie : Are loc la Sarajevo atentatul împotriva arhiducelui Franz-Ferdinand al Austriei.
2 august : Izbucnește primul război mondial.

1914 Jules Romains e mobilizat ca soldat de clasa a II-a la școala Militară din Paris.

1915 Scrie o serie de articole pentru un ziar american care vor fi reluate în *Problèmes d'aujourd'hui (Probleme de azi)*, manifestînd atitudinea lui politică, care s-ar putea defini : *„Europa aspiră să realizeze o unitate care e înscrisă în destinul ei"*.

1916 Demobilizat, reintră în învățămînt la Collège Rollin. Publică *Europe*.

1917 Jules Romains publică *Les Quatre Saisons (Cele patru anotimpuri)*. E numit profesor la Nissa.

Paul Valéry : *La Jeune Parque (Tînăra Parcă).*

1919 Mutat la Amiens, părăsește învățămîntul și se instalează la Hyères.

1920 Publică *Cromedeyre le Vieil*, care se reprezintă la Vieux-Colombier, *Donogoo-Tonka*, *Le Voyage des Amants (Călătoria amanților)*, și, sub numele de Louis Farigoule, *La Vision extrarétinienne et le Sens Paroptique (Vede-*

rea extraretiniană și simțul paroptic). Dirijează Școala de Artă Dramatică de la Vieux-Colombier.

1921 Publică *Amour couleur de Paris (Iubire culoarea Parisului).* Călătorește în Africa de Nord.

1922 Publică *Lucienne* (primul roman din seria *Psyché).*

1922—1940 Roger Martin du Gard publică *Les Thibault (Familia Thibault),* zece volume.

1923 Publică *Petit traité de versification (Mic tratat de versificare),* în colaborare cu Georges Chennevière, *Monsieur Le Trouhadec saisi par la débauche (Domnul Le Trouhadec pradă desfrîului).* Ia parte la primul congres al P.E.N.-clubului la Londra.

1924 Publică *Knock ou le triomphe de la médecine (Knock sau triumful medicinei).* Face prima călătorie în America.

1925 André Gide: *Les Faux-Monnayeurs (Falsificatorii de bani).*

1925 Jules Romains publică *Le Mariage de Le Trouhadec (Căsătoria lui Le Trouhadec), Ode Génoise (Odă genoveză).* Călătorește în Germania.

1926 Publică *Le Dictateur (Dictatorul).* Ia parte la Congresul P.E.N.-clubului la Berlin, unde se întîlnește cu Einstein.

1927 Publică *Jean le Maufranc, La Verité en Bouteille (Adevărul în sticlă).*

1928 Publică *Chants des Dix Années (Cînturi din zece ani), Le Dieu des Corps (Zeul trupurilor).* Se instalează la Grandcour, în Touraine, lîngă Saint-Avertin.

1929 Publică *Musse ou l'Ecole de l'Hypocrisie (Musse sau Școala ipocriziei), Quand le Navire... (Cînd corabia...), Volpone* (după Ben Jonson) în colaborare cu Ștefan Zweig, *Le déjeuner Marocain (Dejunul marocan).*

1930 Publică *Pièces en un acte (Piese într-un act),*

1931 Publică *Donogoo, Boën au la Possession des Biens (Boën sau stăpînirea bunurilor), Morceaux Choisis (Bucăți alese), Problèmes d'aujourd'hui (Probleme de azi).*

1932 Publică *Le 6 Octobre* (primul volum din ciclul *Les Homes de Bonne Volonté), Le Crime de Quinette (Crima lui Quinette), Les Amours enfantines (Iubirile din copilărie), Eros de Paris (Erosul Parisului) (din ciclul H. B. V.* vol. II, III, IV), *Le Roi Masqué (Regele mascat).*

1933 André Malraux : *La Condition humaine (Condiția umană).*
Național-socialiștii vin la putere în Germania.

1933 Jules Romains publică *Problèmes Européens (Probleme europene), Les Superbes (Trufașii), Les Humbles (Umilii)* (din ciclul H. B. V. vol. V și VI.

La Congresul P.E.N.-clubului de la Dubrovnik, Jules Romains obține ca delegația germană, compusă în mare parte din naziști, să voteze o moțiune care condamnă de fapt regimul hitlerist.
Moare la Paris Henri Farigoule, tatăl lui Jules Romains.
Jules Romains divorțează de prima soție.

1933—1941 Georges Duhamel : *Chronique des Pasquier (Cronica familiei Pasquier)*, zece volume.

1934 Jules Romains publică *Le Couple France-Allemagne (Cuplul Franța-Germania), Recherches d'une Eglise (Căutarea unei biserici), Province (Provincie)* (din ciclul H.B.V. vol. VII și VIII).

1935 Publică *Zola et son exemple; Discours de Médan (Zola și pilda dată de el; discurs ținut la Médan), Montées des Périls (Creșterea primejdiilor), Les Pouvoirs (Puterile) (din* ciclul H. B. V. vol. IX și X).
Ia parte la defilarea de la 14 iulie la Bastilia, care stă la originea Frontului popular.

1936 Publică *Recours á l'Abîme (Refugiu în prăpastie), Les Créateurs (Creatorii)* din ciclul H. B. V. vol. XI și XII), *Visite aux Americains (Vizită americanilor).*
La Congresul de la Buenos-Aires, Jules Romains e ales președintele P.E.N.-clubului. Ține conferințe la Buenos-Aires și la San-Francisco. Se căsătorește cu Lise Dreyfus.

1937 Publică *L'Homme Blanc (Omul Alb), Mission à Rome (Misiune la Roma), Le Drapeau Noir*

(Drapelul negru) (din ciclul H.B.V. vol. XIII şi XIV), *Pour l'Esprit de la Liberté (Pentru spiritul libertăţii).*
Crează la Paris Casa internaţională a P.E.N-clubului.

1938 Publică *Prélude à Verdun (Preludiu la Verdun), Verdun,* (din ciclul H.B.V. vol. XV şi XVI), *Cela dépend de vous (Asta depinde de voi).*
În urma acordului de la München, Jules Romains întreprinde călătorii cu caracter informativ şi ţine conferinţe la Atena, Zagreb, Belgrad, Sofia, Bucureşti, Budapesta, Varşovia.
Moare la Paris mama lui Jules Romains.

Jean-Paul Sartre : *La Nausée (Greaţa).*

1939 Jules Romains publică *Vorge contre Quinette (Vorge împotriva lui Quinete), La Douceur de la Vie (Viaţa plăcută)* (din ciclul H.B.V. vol. XVII şi XVIII).
După intrarea trupelor hitleriste în Praga (martie), pronunţă un discurs intitulat : *„Un al doilea München nu-i cu putinţă".*

2 septembrie : Începe al doilea război mondial.

1940 În luna iunie, sub ameninţarea invaziei germane, pleacă cu soţia în America. Se raliază la acţiunea generalului De Gaule şi la 2 august începe seria mesajelor la radio. Înfiinţează la New York, împreună cu Focillon, Henri Bonnet, Soustelle, un Comitet francez care ia legătură cu cel de la Londra.

Publică *Sept Mystères du Destin de l'Europe (Șapte mistere ale destinului Europei), Cette Grande Lueur á l'Est (Marea lumină de la răsărit), Le Monde est ton aventure (Lumea e aventura ta),* (din ciclul H.B.V. vol. XIX și XX), *Grâce encore pour la France ! (Încă o dată îndurare pentru Franța!), Morceaux Choisis (Bucăți alese), Ștefan Zweig, grand Européen (Ștefan Zweig, mare european), Une Vue des Choses (O vedere a lucrurilor).*

1941 Organizează la Havana, împreună cu Thomas Mann și Werfel, un Congres P.E.N.-club. Înființează, împreună cu Henri Torrès, Consiliul superior francez în legătură cu Franța liberă de la Londra. Continuă mesajele la radio retransmise de B.B.C.

1942 Publică *Salsette découvre L'Amérique (Salsette descoperă America)* urmat de *Lettres de Salsette (Scrisorile lui Salsette), Journées dans la Montagne (Zile în mijlocul munților)* (din ciclul H.B.V. vol. XXI), *Mission ou Démission de la France ? (Misiunea sau demisia Franței ?).*
Se instalează la Mexico.

1943 Publică *Nomentanus le Réfugié (Nomentanus refugiatul), Les Travaux et les Joies (Muncile și bucuriile)* (din ciclul H.B.V. vol. XXII).

Albert Camus : *Le Mythe de Sisyphe (Mitul lui Sisif).*

1944 Jules Romains publică *Actualité de Victor Hugo (Actualitatea lui Victor Hugo), Bertrand*

de Ganges, Naissance de la Bande (Naşterea bandei) (din ciclul H.B.V. vol XXIII), *Retrouver la Foi (Să regăsim credinţa), Comparutions (Înfăţişări),* (din ciclul H.B.V. vol. XXIV), *Tu ne tueras point (Să nu ucizi).*

23 august : Forţele franceze libere şi aliate eliberează Parisul.

1945 Jules Romains publică *Pierres Levées (Pietre ridicate),* urmată de *Maisons (Case).*
Se întoarce pentru scurt timp în Franţa, unde are o întrevedere cu generalul De Gaulle, şeful Guvernului provizoriu.

1945—1949 Jean-Paul Sartre: *Les Chemins de la Liberté (Căile libertăţii),* trei volume.

1946 Jules Romains publică *Le Colloque de Novembre (Colocviu din noiembrie), Le Tapis Magique (Covorul magic), Françoise, Le 7 Octobre (7 octombrie).* (din ciclul H.B.V. vol. XXV, XXVI şi XXVII).
Se reîntoarce împreună cu soţia în Franţa. La 7 noiembrie e primit în Academia Franceză de către Georges Duhamel.

1947 Piesa *L'An Mil (Anul o mie)* scrisă la Mexico, se joacă la teatrul Sarah-Bernardt. Publică *Le Problème No 1 (Problema nr. 1)*

Albert Camus : *La Peste (Ciuma).*

1948 Jules Romains publică *Choix de Poèmes (Poezii alese).* Se creează de către André Cuisenier, *Les Cahiers des Hommes de Bonne Volonté (Caietele oamenilor de bună-voinţă).*

1949 Jules Romains publică *Le Moulin e l'Hospice (Moara și ospiciul).*

1950 Publică *Paris des Hommes de Bonne Volonté (Parisul oamenilor de bună-voință),* alegere și prezentare de Lise Jules Romains.
Face prima călătorie în America după război.

1951 Publică *Violation de Frontières (Violarea frontierelor).*

1952 Publică *Saints de notre calendrier (Sfinții calendarului nostru)* și *Interviews avec Dieu (Interviuri cu Dumnezeu).*

1953 Publică *Discours de réception de Fernand Gregh à l'Académie Française et réponse de Jules Romains (Discursul de recepție al lui Fernand Gregh la Academia Franceză și răspunsul lui Jules Romains).*
Călătorește în Indochina și Japonia.

1954 Publică *Examen de conscience des Français (Examenul de conștiință al francezilor).*

1955 Publică *Passagers de cette planéte, où allons-nous? (Pasageri ai acestei planete, unde mergem?).*
Călătorește în America.

1955 Publică *Passagers de cette planète, où alphanion).*

1957 Publică *Une Femme singulière (O femeie ciudată).*

4 octombrie: E lansat primul satelit artificial în jurul pământului de către Uniunea Sovietică.

1958 Jules Romains publică *Le Besoin de voir clair (Nevoia de a vedea limpede), Souvenirs et Confidences d'un Écrivain (Amintiri și Confidențe ale unui scriitor), Situation de la Terre (Situația pământului), Cinquantenaire du 6 octobre (Cincizeci de ani de la 6 octombrie),* cu texte de Gérard Bauër, André Maurois, André François-Poncet și Jules Romains.

1959 Publică *Mémoires de Madame de Chauverel* (I) *(Memoriile doamnei de Chauverel)* și *Hommes, Médecins, Machines (Oameni, medici, mașini).*

1960 Publică *Discours de réception de Jean Rostand à l'Académie Française et réponse de Jules Romains (Discursul de recepție al lui Jean Rostand la Academia Franceză și răspunsul lui Jules Romains), Mémoires de Madame de Chauverel* (II) *Pour raison garder (I) (Pentru a judeca drept)* și *Les Hauts et les Bas de la Liberté (Fluctuațiile libertății).*

1961 Apare *Connaissances de Jules Romains (Cunoașterea lui Jules Romains)* de André Bourin, cu răspunsurile lui Jules Romains și *Un grand honnête Homme (Un mare om cinstit).*

1962 Publică *Portraits d'Inconnus (Portrete de necunoscuți).*

1963 Publică *Napoléon par lui-même (Napoleon de el însuși), Pour raison garder* (II) și *Barbazouk.*

1964 E terminat filmul după romanul *Les Copains (Prietenii)*. Publică *Ai-je fait ce que j'ai voulu ? (Am făcut oare ce-am vrut ?)*.

1965 Cu ocazia împlinirii vîrstei de optzeci de ani e sărbătorit oficial la Vichy, la Saint-Julien-Chapteuil și la Paris.

1966 Publică *Lettre ouverte contre une vaste conspiration (Scrisoare deschisă împotriva unei vaste conspirațiuni)*.

1967 Călătorește în Senegal. Publică *Pour raison garder* (III).
Lucrează la un *Marc-Aurèle* care va apărea la sfîrșitul anului.

NOTĂ : Indicațiile din acest tabel biografic sînt luate în cea mai mare parte din : Jules Romains, *Les Hommes de Bonne Volonté*, colecția „*J'ai lu*" volumul XIV, Editura Flammarion).

GR. STURDZA

PREFAȚĂ

Public astăzi primele două volume din cartea care va fi, probabil, opera principală a vieții mele. Prin dimensiunile ei, mai întîi. Aceste două volume vor fi urmate, la intervale pe care mă voi strădui să le reduc cît mai mult, de cîteva altele. (Mă abțin să indic o cifră mai precisă ca să nu sperii pe nimeni.) Și prin conținut, sper.

Dacă aș căuta de cînd datează primul proiect al acestei opere, ar trebui să mă întorc pînă la debutul carierei mele literare. Încă din vremea cînd scriam *La Vie unanime* [1], simțeam că odată și odată va trebui să mă apuc de o vastă operă de ficțiune în proză, care să exprime, în mișcare și multiplicitate, în detaliu și devenire, viziunea aceea a lumii moderne, căreia *La Vie unanime* îi cînta laolaltă emoția inițială. Și abia aș exagera

[1] Viața unanimă.

dacă aș spune că, ulterior, multe din cărțile mele n-au fost decît un antrenament, un fel de a-mi pune la încercare rînd pe rînd instrumentul și materialul, sau de-a explora teritorii pe care, într-o zi, voi fi chemat să le ocup și să le organizez. Dar zilei aceleia hotărîtoare m-am ferit să-i grăbesc sosirea ; ba m-am lăsat chiar în voia imprejurărilor, convins că un plan atît de înfricoșător n-ar avea decît de cîștigat de pe urma acestor amînări. Anii care preced maturitatea fac să crească neîncetat resursele interioare ale unui scriitor, dacă știe să se ferească de anumite primejdii, dintre care succesul nu-i cea mai mică, cu ispita pe care o trage după el aproape totdeauna, de-a te imita pe tine și de-a continua să placi prin mijloacele care au izbutit. Anii aceștia îi îngăduie scriitorului să-și extindă, să adîncească, să corijeze cunoașterea pe care o are despre viață și despre oameni ; chiar și cunoașterea lui despre artă. Îi dau răgazul să se descotorosească de ceea ce avea poate prea teoretic și preconceput viziunea sa asupra lucrurilor, și de ceea ce era prea elaborat și prea particular în felul lui de-a scrie. În sfîrșit, grupează în jurul său un public mai mult sau mai puțin numeros, gata să-l creadă pe cuvînt și să-l urmeze. Aceste considerente aveau în cazul de față cu atît mai multă greutate, cu cît opera la care reflectam trebuia ca să-și capete adevăratul caracter și să-și îndeplinească menirea, să știe să

vorbească o limbă accesibilă tuturor oamenilor și să le propună motive de interes universal.

E lesne de ghicit, de altminteri, că redactarea unei asemenea opere nu începe în clipa cînd ai așternut pe hîrtie primul rînd al primului volum. Pregătirea ei e aproape tot atît de lungă, uneori e chiar mai laborioasă, și în tot cazul, stîrnește mai multă îngrijorare decît executarea; mai cu seamă cînd autorul își pune probleme de structură ca acelea despre care trebuie totuși să spun cîteva cuvinte.

*

Într-adevăr, aceste două volume pe care le public nu sînt primele două romane dintr-o serie sau dintr-un ciclu. Ele sînt începutul unui roman de dimensiuni neobișnuite. Mă văd, așadar, silit să pretind cititorului o răbdare și o încredere întrucîtva excepționale. Dar aceasta nu-i singura schimbare pe care-l rog s-o impună deprinderilor lui. Celălalt efort, sau, ca să mă exprim într-un chip pe care-l prefer, cealaltă dovadă de prietenie și de încredere pe care-o aștept de la el, este să binevoiască să se adapteze de la început modului de compoziție pe care l-am adoptat, și să creadă că l-am adoptat nu pentru hazul lucrului, ci pentru că natura subiectului, spiritul acestei opere, și tentativele de diferite ordine pe care le făcusem în trecut mă sileau cu necesitate s-o fac. De altminteri, sînt încredințat că efortul nu va fi mare, și mi-aș

asuma riscul să făgăduiesc că, în măsura în care va exista, el va fi răsplătit apoi de o plăcere destul de nouă. Singura rezistență de care mă tem e aceea care provine nu din gustul spontan, ci din prejudecățile educației literare. Cîteva reflecții ne vor ajuta poate s-o învingem.

Cînd un romancier se angajează într-o lucrare de vaste proporții, ca de pildă aceea de a înfățișa lumea timpului său (rog să mi se ierte expresia aceasta comodă), tradiția îi oferă două procedee principale, față de care celelalte nu sînt decît niște variante.

Primul constă în tratarea, în cuprinsul unor romane separate, a unui anumit număr de subiecte convenabil alese, astfel încît, pînă la urmă, juxtapunerea acestor zugrăviri particulare să dea mai mult sau mai puțin impresia unei fresce de ansamblu. Reapariția cutărui personaj, evocarea unor evenimente povestite aiurea pot stabili, de altminteri, de la un roman la altul, o legătură ușor perceptibilă. Dar trebuie să recunoaștem că unitatea ansamblului rămîne precară și șovăitoare. De multe ori autorului însuși ea nu-i apare decît după ce și-a încheiat opera. În tot cazul, ea nu se impune lectorului ; vreau să spun că nimic nu-l obligă s-o simtă vrînd-nevrînd. Poți să citești *Eugénie Grandet* și *César Birotteau* fără să te preocupi de restul *Comediei umane*, și fără să descoperi între aceste două capodopere o legătură de alt ordin decît aceea care există între *L'Edu-*

cation sentimentale și *Madame Bovary*. Nu am nevoie să reamintesc că Zola, dacă și-a dorit pentru seria *Les Rougon Macquart* o unitate mai puternică și mai interioară părților, n-a realizat-o în măsura în care și-o închipuia. Atît legăturile de sînge cît și cele ereditare pe care le-a stabilit între eroii săi au în ochii lui o importanță teoretică de care nu izbutește să ne convingă. Păstrăm impresia că unitatea seriei rămîne exterioară și, pe deasupra, că se întemeiază pe un artificiu.

Să îndrăznesc să adaug că felul acesta de-a porni la întocmirea unui tablou al societății, care a dat în secolul trecut rezultate măreț — cărora remarcile făcute mai sus nu le știrbesc întru nimic admirația ce le purtăm — n-ar avea rost să se repete azi ? O astfel de investigație a lumii sociale, bucată cu bucată, regiune cu regiune, care la un moment dat a avut aspectul unei cuceriri, ar apărea acum ca ceva foarte mecanic, foarte ticluit. Romanul mediului financiar, după romanul mediului politic și romanul mediului sportiv... da, ar fi nițel prea ca nr. 17 despre Păsările domestice venind după nr. 16 despre Arborii fructiferi și nr. 15 despre Paraziții viței de vie. Noi cerem romancierului să ne facă să uităm cît mai mult ceea ce, prin forța lucrurilor, e în meseria lui prea căznit și cotidian.

Al doilea procedeu pe care ni-l oferă tradiția, atît franceză, cît și străină, duce la opere în care, de astă dată, unitatea internă e incontestabilă.

Nu mai avem de-a face cu o colecție de romane, grupate sub o rubrică sau închise într-un cadru mai mult sau mai puțin arbitrar, care ne lasă să facem o alegere după preferințele noastre și să începem de unde credem de cuviință. E un singur roman care se desfășoară de-a lungul a mai multe volume. Unitatea lui o constituie persoana și viața eroului principal. Aventurile acestuia, pe care se grefează cele ale personajelor întîlnite, dau prilej autorului să descrie diferite medii. În cele din urmă, un tablou al societății, mai mult sau mai puțin complet, cu arier-planuri și cu reducții mai mult sau mai puțin deformante, se ordonează în perspectivă în jurul unui individ. Fără să mai vorbim de digresiunile pe care poate să și le îngăduie autorul. Așa e cazul cu *Les Misérables* ; și dacă vreți cu *Jean-Christophe* de Romain Rolland. Și tot așa chiar cu operele acelea care fac din personajul central mai curînd un martor decît un actor, și capătă astfel, ca la Proust, un aspect de memorii romanțate. Uneori, unitatea aceasta de ordin biografic se sprijină nu pe un individ, ci pe o familie. Atunci, zugrăvirea societății cuprinde o durată mai lungă. Mă gîndesc îndeosebi la acele celebre opere străine, dintre care unele sînt recente, ca *Forsyte Saga* de Galsworthy, sau *Buddenbrooks* de Thomas Mann. Cu toate că precedentul creat de romanul *Les Rougon Macquart* ar putea sta la originea acestor ample construcții, e cazul să observăm că în ele tema familiei e

tratată cu totul altfel. Aici nu mai e vorba de-o distribuție comodă în compartimente în care vin să se așeze opere cu desăvîrșire independente ; ci de povestea concretă a unei familii de-a lungul generațiilor, cu aventurile ei, cu înălțarea sau cu prăbușirea ei, cu schimbările ei de ideal.

Modul acesta de compoziție e mai presus de orice critică în măsura în care subiectul real coincide cu subiectul aparent. Dacă de personajul central — individ sau familie — se preocupă în primul rînd autorul, dacă evenimentele pe care ni le istorisește, dacă mediile prin care ne face să trecem, dacă celelalte personaje pe care ni le prezintă se rînduiesc în chip firesc în desfășurarea destinului eroului, nu avem nimic de obiectat. Acesta e îndeosebi cazul operelor denumite în Germania „romane de desfășurare", dar care înfloresc și la noi, și al căror obiect esențial e de-a înfățișa evoluția unui individ, a unui suflet individual de-a lungul vieții. E drept că în opere de felul acesta reprezentarea societății are puține șanse să aibă o valoare prin ea însăși. Ea va fi în mod necesar foarte parțială și foarte subiectivă, purtînd pecetea preocupărilor eroului și fiind redusă la limitele experienței sale.

Dacă, dimpotrivă, simțim că autorul se slujește fără nici o discreție de personajul său principal ; dacă-l poartă în mod arbitrar prin toate locurile și mediile prin care el, autorul, are poftă să meargă ; dacă-i atribuie aventuri, întîlniri, expe-

riențe a căror înlănțuire nu e firească și nu se explică decît prin dorința de care-i cuprins autorul de-a face înainte de toate din opera sa un tablou al societății, atunci artificiul ne supără și poate deveni intolerabil. Ne indispune faptul că avem de-a face cu un erou care nu mai e decît un pretext; care nu mai e — ca adineauri legăturile de sînge ale personajelor din *Les Rougon-Macquart* — decît un artificiu de compoziție.

Abuzul acesta prezintă toate gradele. Se afișează cu nevinovăție în anumite romane picarești de odinioară, în care personalitatea eroului principal pierde orice consistență, nu mai e decît firul subțire pe care se înșiră o salbă de povești. Dar trebuie să recunoaștem că puține opere, dintre acelea care nu se mărginesc cu scrupulozitate să înfățișeze cronica unei vieți, istoria interioară a unui destin, îl evită cu totul. (Înlănțuire arbitrară și picaresc există și în romanul *Wilhelm Meister* de Goethe.) De îndată ce un autor vrea să zugrăvească societatea, de îndată chiar ce se preocupă intens de sufletul și de destinul unor indivizi care nu sînt nici personajul central, nici ființele din anturajul său imediat, el trebuie să caute o cale ocolită ca să-i introducă în cîmpul personajului central, iar artificiul de compoziție devine vizibil. Ne spunem fără să vrem: „Ce frumos e, și surprinzător, că toate aventurile acestea, că toate existențele acestea se întretaie la momentul oportun cu destinul eroului! Ce bine potrivește întîm-

plarea lucrurile, procurînd unui singur om atîtea contacte, atîtea experienţe, şi tocmai în ordinea în care le dorea curiozitatea noastră!" Obligaţia aceasta de-a raporta totul la personajul central se mai agravează cu alta, care purcede din aceeaşi stare de spirit, şi care constă în folosirea, cît mai mult cu putinţă, a personajelor de prim-plan, care de la început au fost grupate în jurul acestuia. Aşa încît, o echipă mică se vede în situaţia de-a ţine lumea întreagă în braţe. Critica pe care o fac nu se aplică, firește, tuturor operelor din această categorie; se aplică însă adesea şi romanelor din cealaltă categorie; precum şi romanelor de tip obişnuit, de îndată ce ele se ambiţionează să ne ofere un tablou al societăţii. De cîte ori, de pildă, n-am zîmbit — un zîmbet de o clipă îşi găseşte loc printre multe momente de admiraţie — văzînd, într-o povestire care pretinde că-mi redă viaţa Parisului sau a Londrei, cum cinci sau şase personaje, totdeauna aceleaşi, se regăsesc din întîmplare în locurile cele mai diferite... „Din loja lor, soţii Morteville îi zăriră deodată pe soţii Dupont în fotoliile de orchestră...", apoi: „Intrînd la tribună, prima femeie frumoasă pe care-o întîlni Jacques Dupont fu Alice Morteville...", apoi: „Deasupra mulţimii agitate a manifestanţilor, Pierre Morteville văzu capul energic al lui Jacques Dupont...". Autorul se poate apoi strădui din răsputeri să ne descrie mulţimea imensă şi agitată, învălmăşeala elegantă de la tribună şi să ne dea

toate fundalurile de decor pe care le vrea ; nenorocitul nu-și dă seama că Duponții și Mortevillii lui, de îndată ce se *regăsesc,* și prin însuși faptul că se regăsesc cu o atît de deplorabilă facilitate, suprimă orice imensitate îr jurul lor, te împiedică să creezi o singură clipă că Parisul sau Londra sînt ceva enorm *în care te pierzi,* și împărtășesc dintr-o dată Parisului și Londrei aspectul modest al unui Landerneau.

Îmi veți spune că aceasta e una din convențiile genului romanesc ; că teatrul admite multe altele și încă mai deochiate. Dar nu mai sînt de acord. La teatru, anumite convenții servesc să compenseze într-o slabă măsură teribile servituți (din care teatrul își extrage ceea ce-i constituie îndeosebi meritul și, uneori, eroismul). Romanul nu cunoaște servituți veritabile. Faptul acesta îi reduce poate ocaziile de a dobîndi, ca gen literar, un merit estetic superior (am scris în privința aceasta altă dată lucruri pe care nu le reneg), în tot cazul, însă, îi interzice să se complacă în convenții.

Cred mai curînd că trebuie să vedem într-asta consecința unui dezacord dintre o categorie de subiecte care s-au impus puțin cîte puțin literaturii cu exigențe crescînde în ce privește adevărul și adîncimea, și un fel mai vechi de a vedea lucrurile de la care au pornit deprinderile de compoziție ale romanului. Nevoia de a raporta totul la un personaj central e legată de o viziune a universu-

lui social în care individul este centrul și pe care am putea-o numi, mai precis decît „individualistă", „centrată pe individ" (cum a fost odinioară o concepție „geocentrică" a sistemului solar). Procedeul de compoziție care decurge dintr-însa rămîne prin urmare legitim de cîte ori e vorba de a exprima un suflet sau un destin individual ; sau chiar viața unui grup restrîns ; sau, acțiunea reciprocă a eroului și a mediului social. Dar devine o supraviețuire a trecutului cînd subiectul veritabil e societatea însăși sau un mare ansamblu omenesc cuprinzînd o diversitate de destine individuale, care-și văd fiecare de drumul lor, ignorîndu-se de cele mai multe ori unul pe altul, fără să se întrebe dacă n-ar fi mai comod pentru romancier să se întîlnească toate din întîmplare la aceeași răspîntie.

*

Dar tocmai în jurul acestor probleme s-a desfășurat toată munca mea de douăzeci și cinci de ani încoace. Una din grijile mele cele mai vechi și cele mai constante a fost tocmai de a căuta un mod de compoziție care să ne îngăduie să scăpăm de deprinderile viziunii „centrate pe individ". Cartea mea de debut în proză *Le Bourg régénéré*[1] nu urmărea alt scop. Chiar din 1911, publicam *Mort de quelqu'un*[2], care, ca să nu vorbesc decît de tehnică, prezenta, cred, o primă soluție a pro-

[1] *Orașul regenerat.*
[2] *Moartea cuiva.*

blemei și deschideă o poartă și celorlalte. De cîte ori am avut posibilitatea, am reluat problema, străduindu-mă s-o privesc sub diferite unghiuri : deja în *Puissances de Paris*[1], dar chiar și în unele povestiri din *Le Vin blanc de la Villette*[2] și pînă și în povestea cinematografică Donogoo-Tonka, sau în scenariul filmului *Image*[3], pe care l-am scris pentru Feyder. Am avut satisfacția să constat că în străinătate, îndeosebi în Rusia și în America (unde *Mort de quelqu'un* e tradus de aproape douăzeci de ani), au început să înflorească unele din principiile de compoziție pe care le încercasem eu și, în genere, să se dezvolte la un mare număr de tineri romancieri o tehnică a romanului pe care trebuie s-o numesc „unanimistă", și despre care sper că-mi va fi iertat, chiar în Franța, să amintesc că e de origine franceză. În felul acesta, diferite experiențe ale altora, de altminteri pline de invenții originale, au continuat cu succes cercetările mele și mi-au confirmat, dacă mai era nevoie, încrederea în viitorul acestei formule.

Am făcut aluzii la diferite încercări pentru ecran. Ar fi poate ispitit cineva să stabilească o apropiere între tehnica romanului despre care vorbesc și anumite tendințe ale cinematografului. Sînt dispus s-o admit ; cu condiția să nu înțelegem greșit, și

[1] *Puterile Parisului.*
[2] *Vinul alb din Villette.*
[3] *Imagine.*

să înlăturăm de la început o influență a cinematografului asupra romanului. Ar fi absurd. Ca să revin la exemple personale — singurele despre care sînt calificat să afirm ceva — pe cînd scriam, în 1906, *Le Bourg régénéré*, care, cu privire la forma în care se prezintă, mi s-a spus adesea, e cea mai „cinematografică" dintre operele mele, nu m-am gîndit o secundă la cinematograf, cum nici atunci cînd scriam *Mort de quelqu'un*, și asta pentru că cinematograful era pe atunci la începuturile lui, și că produsele sale naive, tehnica lui primitivă nu puteau fi pentru nimeni un subiect de meditație. Mai tîrziu, m-am gîndit la cinematograf cînd mi s-a întîmplat să lucrez pentru el, dar niciodată, mărturisesc, cînd compuneam un roman sau o piesă.

Adevărul cred că ar trebui căutat în faptul că, în fiecare epocă, una din arte, *altele decît literatura*, se nimerește a fi în mod deosebit pregătită ca să satisfacă o anumită tendință dominantă a sensibilității în momentul acela. Dar cum, pe de altă parte, din pricina imensei sale supleți și a mijloacelor foarte diferite de care dispune, literatura rămîne mereu în contact cu toate mișcările și cu toate cerințele spiritului ; cu un cuvînt, cum ea este arta cea mai „co-extensivă sufletului omenesc", rezultă că ea nu lasă niciodată să se nască sau să crească o nevoie spirituală fără să încerce să-i dea un răspuns ; așa încît, în fiecare epocă, literatura și una din celelalte arte se întîlnesc în

mod ciudat în jurul unor preocupări analoge și se străduiesc să obțină expresii paralele. De unde aparența adesea înșelătoare că literatura a fost influențată de arta aceea: de pictură la mijlocul secolului al XIX-lea, de muzică spre sfîrșitul aceluiași secol. E neîndoios că resursele cinematografului, ajuns la vîrstă adultă, corespund, la rîndul lor, nevoii pe care o simte spiritul modern de a exprima dinamismul și învălmășeala lumii în care trăiește. Dar nu e mai puțin neîndoios că literatura, ca să răspundă la toate acestea, nu așteptase cinematograful, și știuse să găsească în ea însăși principiul unei reînnoiri adecvate tehnicii sale. Trebuie să adăugăm că o anumită asemănare a procedeelor, impusă de motivele expuse mai sus, nu trebuie să mascheze diferențele adînci care subsistă între cele două moduri de expresie, nici mai cu seamă să ne facă să nesocotim puterile inimitabile ale expresiei literare.

*

Să-mi fie iertat că dau atîta importanță unor chestiuni care pot părea că nu privesc decît forma și meșteșugul și de care cititorul ar avea dreptul să facă prea puțin caz. Nu vreau nicidecum să atrag atenția asupra lor. Dimpotrivă. M-aș fi lipsit bucuros de a le dezbate dacă nu s-ar fi întîmplat tocmai să se stîrnească discuție în privința lor. Aș fi preferat să vorbesc despre conținutul operei mele, despre preocupările umane de tot felul

din care s-a născut și despre direcțiile ideale pe care le va căpăta de-acum înainte. E drept că seria cărților care vor veni va avea tot timpul să vorbească despre aceasta. Și apoi mă întreb dacă aceste chestiuni, care par exclusiv formale, nu ating mult mai mult fondul lucrurilor decît s-ar putea crede. Pe scurt, am vrut mai cu seamă să evit cea mai mică neînțelegere inițială între cititor și mine. Legăturile mele cu el urmează să fie foarte lungi. Trebuie din capul locului să fie bazate pe încredere și nesilite. Doresc de asemenea — țin s-o repet — să vorbesc pentru toată lumea și să fiu înțeles de cît mai mulți cu putință. Un efort ca acela pe care îl încerc se adresează celei mai vaste comuniuni omenești, tinde să creeze o imensă camaraderie. Respect adevărata elită, și contez mai întîi pe ea ca să primesc semnele de prietenie care-l împiedică pe călător să simtă oboseala și să se îndoiască de calea sa. Dar nu ea îmi va reproșa că încerc camaraderia aceasta, din care nimeni nu e dinainte exclus, care nu cere oamenilor ca să-i admită pe picior de egalitate, să fie inițiați la unele mici vicleșuguri, la unele mici tertipuri. Aceste mici vicleșuguri și tertipuri, cititorul își va da seama chiar de la pagina a treia că nu trebuie cîtuși de puțin să se teamă că le va întîlni în stilul meu. N-am vrut nici să-l las să creadă că, în ce privește construcția, mă complăcusem în jocuri obscure, în vane ingeniozități. Poate și-ar fi dat seama și singur de toate astea.

Poate — e chiar cel mai probabil — n-ar fi întîmpinat nici o dificultate serioasă, şi se va mira în cele din urmă că am găsit de cuviinţă să-l înştiinţez. Cititorul, cînd vrea, e foarte descurcăreţ. Oricium ar fi, cred cel puţin că l-am convins că n-a fost în intenţia mea să-l „încurc" de florile mărului, şi că n-am ascultat decît de necesităţi îndelung resimţite şi dezbătute. Prevenit în privinţa unor schimbări ale deprinderilor sale, nădăjduiesc că n-o să sufere din pricina lor. Acum ştie că nu trebuie să se aştepte să vadă această vastă compoziţie ordonîndu-se, conform artificiului tradiţional, în jurul unui erou ales în chip miraculos. Bănuieşte că nu va avea de-a face cu o acţiune rectilinie, a cărei mişcare te antrenează fără să-ţi tulbure lenea (căci există o inerţie a mişcării); nici chiar cu o armonie prea simplă între acţiuni multiple, cu o simetrie prea echilibrată care ar deveni la rîndul ei o convenţie. Ghiceşte că de nenumărate ori îi va părea că firul povestirii se rupe, că interesul se împrăştie; că în momentul cînd va începe să se familiarizeze cu un personaj, să împărtăşească grijile lui, să intre în micul lui univers, să pîndească venirea viitorului prin aceeaşi lucarnă ca şi el, va fi deodată poftit să se transporte la mari distanţe şi să-şi îndrepte atenţia asupra altor chestiuni. Dar poate că după cîtva timp îmi va fi recunoscător. Se va simţi poate uşurat că nu va mai avea de contemplat încă o dată, într-o carte, o lume cu

multă cazna redusă la dimensiunile unui om. Poate va încerca puțin cîte puțin un sentiment de aerisire, de neprevăzută diversitate, de „liber parcurs". Iar dacă, puțin cîte puțin, ceva se înfiripă sau se adună, va aproba poate ca asta să se întîmple cu incertitudinile, cu revenirile, cu neprevăzutul cu care lucrurile se petrec în viață.

Căci, insist asupra acestui punct, nu poate fi vorba de a înlocui un artificiu cu altul, o rutină printr-alta, și de a face din acest mod de compoziție un procedeu care ar purcede dintr-un spirit de sistematizare, și care ne-ar îndepărta din nou de o realitate inepuizabilă în demersurile și în resursele ei. Îndeosebi rupturile și racordările povestirii, despre care am vorbit, se vor feri să asculte de un ritm mecanic. Nici o tiranie egalitară nu va menține personajele și evenimentele într-o echivalență monotonă. Ori de cîte ori, printr-o mișcare firească, o figură, o acțiune se vor strădui să ajungă în primul plan, nimic nu le va împiedica. Așa cum își face apariția un trup dînd la o parte crengile ; și nu-l mai vezi decît pe el, fără să izbutești totuși să uiți pădurea care continuă să-și întindă umbrele asupra lui, și să-și îndrepte ramurile în dreapta și-n stînga. Și nu trebuie să ne mai temem nici de contopirea indivizilor, a chipurilor lor, a vocilor lor deosebite în rumoarea confuză a mulțimii. N-am crezut niciodată că mărimea unui ansamblu, amploarea unei sinteze pot să se dispenseze de vederea ascuțită

şi foarte deosebită a amănuntului. O cred mai puţin ca oricînd. Doresc, de asemenea, ca în cursul acestei opere trecerile de la individual la colectiv să se facă în mod cu totul spontan ; în chipul unuia din acele vînturi neprevăzute ale Mediteranei care pornesc şi adună într-un val vijelios miile de vălurele, cărora le puteai privi în voie cu o clipă înainte faţetele, sclipirile sfărîmate.

De ceea ce aş vrea mai ales să-l conving pe cititor să nu fie nerăbdător, să nu vrea să se pronunţe prea repede, şi nici ca lucrurile să se pronunţe prea repede. Nu mă supăr nicidecum dacă se va întreba uneori : „Unde duc toate astea ?", dacă se va simţi o clipă „derutat", deoarece ştiu prea bine că nu va fi din pricina unor ciudăţenii gratuite, a unor subterfugii de autor. Nu ni se întîmplă oare şi nouă, chiar şi acelora dintre noi care au cea mai mare încredere în viitor, să ne întrebăm privind în jurul nostru : „Unde duc toate astea ?" şi să găsim lumea actuală „foarte derutantă" ? Doresc chiar să-ţi poţi da seama citindu-mă că unele lucruri nu duc nicăieri. Sînt unele destine care se isprăvesc nu se ştie unde, ca izvoarele deşerturilor în nisip. Există fiinţe, aventuri, nădejdi „despre care nu se mai aude nimic". Bolizi care se pulverizează, sau comete neperiodice ale firmamentului omenesc. Un întreg aspect patetic al împrăştierii, al dispariţiei, de care viaţa e plină, dar pe care cărţile îl refuză aproape întotdeauna, preocupate fiind, în

primul rînd, în virtutea unor reguli vechi, de a începe și a termina jocul cu aceleași cărți.

Nădăjduiesc totuși că undeva vom ajunge. Titlul meu v-o făgăduiește. Nu sînt dintre aceia care găsesc în contemplarea Incoerenței finale o alinare amară. Nu am diletantismul haosului. Fără îndoială, lumea, în fiecare clipă a duratei sale, e tot ce vrei. Dar tocmai din această mișunare neorientată, din sforțările acestea în zigzag, din aceste mănunchiuri de dezordine, se desprinde pînă la urmă idealul unei epoci. Miliarde de acte omenești sînt proiectate în toate sensurile de forțele indiferente ale interesului, ale pasiunii, chiar ale crimei și ale nebuniei, și urmează, pare-se, să se sfărîme în ciocnirile lor sau să se piardă în gol. Dar printre ele unele sînt voite cu oarecare statornicie de către suflete pure, și pentru motive care par să răspundă intențiilor celor mai fundamentale ale Spiritului. Și se produc contagiuni, transferuri de voință și de merit greu de explicat. Totul se petrece ca și cum Ansamblul ar fi vrut să meargă prin salturi grele. În vălmășagul voințelor, de bună seamă se află și unele care sînt voințe bune. Să nu-mi cereți să vi le desemnez dinainte cu un deget fără greș. Voi face ca și dumneavoastră. Mă voi învăța să le recunosc puțin cîte puțin, privind acțiunile lor și ceea ce rezultă din acțiunile lor. Presupun că „voințele bune" sînt mai numeroase decît se crede, și chiar decît cred ele însele. Mai rămîne de aflat de cîte ori se

înșală ; de cîte ori se lasă înhămate la carul inamicului sau, asemenea calului orb al noriei[1], la vîrtejul unui puț în care nu mai e apă.

Oamenii de Bună-Voință ! O veche binecuvîntare îi caută în mijlocul mulțimii și-i oblăduiește. Facă-se încă o dată ca, mai curînd sau mai tîrziu, o „veste bună" să-i adune la un loc, și ca ei să găsească vreun mijloc sigur de a se recunoaște, astfel ca lumea aceasta, al cărei rost și sare sînt ei, să nu piară !

[1] Aparat cu scripete pentru ridicarea apei (n. trad.).

I

ÎNTR-O DIMINEAȚĂ FRUMOASĂ PARISUL MERGE LA LUCRU

Luna octombrie 1908 a rămas faimoasă în amintirea meteorologilor prin frumusețea ei neasemuită. Oamenii de stat uită mai ușor. Altminteri și-ar aminti și ei cu precădere de această lună octombrie. Căci era cît pe-aci să le aducă, cu șase ani mai devreme, războiul mondial, o dată cu emoțiile, excitațiile și ocaziile de tot felul de a se distinge, pe care un război mondial le împarte cu dărnicie oamenilor de meseria lor.

Chiar și sfîrșitul lui septembrie fusese magnific. Temperatura din 29 atinsese media zilelor din toiul canicului. De atunci vînturile călduțe din sud-est n-au încetat să adie. Cerul rămînea senin, soarele puternic. Presiunea barometrică se menținea în jurul lui 770.

În ziua de 6 octombrie, parizienii cei mai matinali s-au dus la fereastră, curioși să vadă dacă toamna aceasta neverosimilă își menține recordul. Simțeai

ziua mai puțin departe de începutul ei, dar tot atît de veselă și de îmbietoare ca și în ajun. Stăruia în înălțimile cerului pulberea aceea cenușie din diminețile de vară cele mai sigure. Curțile caselor, cu zidurile și geamurile tremurînde, duduiau de lumină. Zgomotele obișnuite ale orașului erau parcă mai limpezi, mai pline de bucurii. Din fundul unui apartament de la etajul întîi te puteai crede într-un oraș la marginea mării, unde forfota plajei însorite se răspîndește și circulă pînă și în străzile cele mai înguste.

Bărbații care se bărbiereau lîngă fereastră abia se stăpîneau să nu cînte sau să nu fluiere. Fetele, în timp ce se pieptănau sau se pudrau, adulmecau în inimile lor un freamăt de romanțe.

Străzile erau pline de pietoni. „Pe o vreme ca asta, nu iau metroul." Chiar și autobuzele păreau niște cuști triste.

Totuși, era mai răcoare ca în ajun. Trecînd prin fața farmaciilor, încă închise, te uitai la termometrele mari de email. Abia unsprezece grade. Trei grade mai puțin decît ieri, la aceeași oră. Mai nimeni nu era în pardesiu. Muncitorii plecaseră fără vestă de lînă sub haină.

Puțin îngrijorați, oamenii căutau pe cer vestea unor schimbări mai aspre, semnul că se va isprăvi curînd cu surplusul acesta gratuit de vară. Cerul păstra însă o nepătrunsă seninătate. De altminteri, parizienii nu știu să-l cerceteze. Nu băgau nici măcar de seamă că din ajun fumurile se întorseseră

puțin și că vîntul de est-sud-est se schimbase hotărît într-unul de nord.

Mulțimi nesfîrșite de oameni alunecau înspre centru. Numeroase vehicule convergeau tot într-acolo. Dar altele, aproape tot atît de numeroase : camioane, furgonete, căruțe, se îndreptau către periferie, se răspîndeau prin mahalale, treceau spre suburbii.

Trotuarele, pe care ploaia nu le mai spăla, erau acoperite de o pulbere fină ca cenușa. În rosturile pavajului se aduna bălegar uscat, firicele de paie. Cea mai ușoară boare învolbura rămășițele acestea. De la fluviu, cu apele scăzute, din canale, venea un miros lînced.

Oamenii își citeau ziarul mergînd. Și tocmai în momentul cînd, pășind peste o șuviță de apă, simțeau în nări o răbufneală dulceagă, le cădeau ochii peste un articol intitulat *Murdăria Parisului.*

„Sena stagnantă și neagră nu mai este decît un lac de necurățenii. Nu se mai stropește, abia dacă se mai mătură ; subsolurile degajează mirosuri îngrozitoare, iar canalizarea funcționează atît de prost, încît sistemul acesta ingenios, deteriorat și dereglat, oferă o primă infecției generale, epidemiilor și, mai trebuie s-o spunem ? deși numele ei e înfricoșător, holerei...“

Da, trebuie s-o spunem ? De cîteva săptămîni holera bîntuie la Petersburg. Ziarele publică, ce-i drept, vești care încearcă să fie optimiste : cifra cazurilor noi a scăzut la 141, aceea a deceselor la

72. Şi se pretinde că frontierele sînt păzite cu străşnicie. Dar ce pot vameşii împotriva microbilor? Cifra aceasta modestă de decese petersburgheze, combinată cu mirosul canalelor pariziene dă un rezultat dezagreabil.

De altminteri, se semnalează mult mai aproape, la Rabat, o epidemie misterioasă : ciumă sau friguri galbene. Hotărît lucru, Marocul ne pricinuieşte neplăceri. Vreun permisionar va găsi, de bună seamă, prilejul să ne aducă ciuma, care se va simţi repede aclimatizată aici, graţie acestui octombrie cu adevărat marocan. Afară numai dacă nu vor fi suprimate permisiile, în Maroc şi aiurea. Acum trei zile, afacerea cu dezertorii germani de la Casablanca lua o întorsătură urîtă. Iată că azi-dimineaţă aflăm că Bulgaria şi-a proclamat independenţa ieri, 5 octombrie. Iar Austria vorbeşte de anexarea Bosniei şi Herzegovinei. „O zi istorică", proclamă manşetele ziarelor. Aşadar, am trăit ieri, 5 octombrie, o zi istorică. Ce-i drept, cam dintr-o parte. Eram, de data aceasta, la marginea Istoriei. Nenorocul nostru va face cu siguranţă, mai curînd sau mai tîrziu, să ne găsim în plină vîltoare. Dar, de fapt, Bulgaria nu era încă independentă? Ce ni s-a spus la şcoală? Amintiri străvechi.

Parisul se tolăneşte leneş pe dealurile sale, de o parte şi de alta a fluviului. Face cute. Mulţimea curge spre centru. În zorii zilei, de pe povîrnişurile şi înălţimile din est pornesc cele mai multe şuvoaie : bluze de pînză, haine de lucru, costume de

catifea roșie; numai șepci. Bătrînii citesc cu un aer grav articolul lui Jaurès. În dimineața aceasta, Jaurès e moderat, nuanțat, liniștitor. Ia apărarea turcilor. Regretă atitudinea arogantă a bulgarilor și a austriecilor. Se teme ca nu cumva grecii, sîrbii și italienii să le urmeze exemplul. Îi îndeamnă să fie cuminți. Tovarășii de vîrstă mijlocie se interesează de darea de seamă a primei ședințe a Congresului C.G.T. [1] de la Marsilia. Izbiți cînd dintr-o parte cînd din alta, evitînd un etalaj, un felinar sau spatele impozant al unei negustorese ambulante, rîd singuri la butadele cetățeanului Pataud. Burghezii o să tremure iar.

Dar muncitorii tineri, ucenicii, curierii („Se caută tineri luați pe garanție de familie pentru a face curse") au mințile acaparate de isprăvile aviatorilor; în special de ale lui Wright:

— Ai văzut, bă! Vrijte care decolează cu un vlăjgan de 108 kile și face două tururi?

Cu patru zile înainte, vineri 2 octombrie, Wright a stabilit recordul de distanță. A străbătut 60 de kilometri și 600 de metri și a stat în aer 1 oră, 31 de minute și 25 de secunde, învîrtindu-se în jurul a doi piloni. Farman a stabilit recordul de viteză. A atins 52,704 kilometri pe oră, învîrtindu-se în același chip. A doua zi, 3 octombrie, Wright a izbutit să stea în aer aproape o oră, cu un pasager; și pasagerul, domnul Frantz Reichel, a trimis la

[1] *Confédération Générale du Travail* (Confederația Generală a Muncii).

Figaro o expunere amănunțită a impresiilor sale, pe care cea mai mare parte din ziare a reprodus-o, chiar și foile militante de extrema stîngă. De altminteri, impresiile domnului Reichel erau uluitoare. Descria strania, delicioasa amețeală care l-a cuprins cînd s-a simțit lunecînd la mai bine de zece metri de la pămînt. Constatase cu surprindere că, în ciuda vitezei de 60 de kilometri pe oră, putuse să țină ochii deschiși. Către sfîrșitul probei, domnul Reichel nu mai putu să-și stăpînească emoția. Inima lui se înmuie. Ochii i se umplură de lacrimi.

Ucenicii, tinerele calfe găseau că domnul Reichel era slab de înger. Erau însă de părere că aviația are un viitor fără margini și că progresele ei vor fi fulgerătoare. Tocmai se plîngea toată lumea că Parisul e îngrozitor de aglomerat. Șantierele metroului, care se înălțau cam peste tot ca niște fortărețe de lut și de scînduri, înarmate cu o artilerie de macarale, gîtuiau și mai mult străzile, blocau răspîntiile. Fără a omite că forarea acestor tunele mina solul în toate părțile și putea face să se prăbușească Parisul. (În aceeași zi de 3 octombrie, o parte din curtea cazărmii din Cité s-a năruit în galeria în construcție a metroului Châtelet-Porte d'Orleans, și calul unui gardian municipal a dispărut pe neașteptate în prăpastie.) Ei bine, acum cîteva luni, sau cîteva săptămîni, în martie sau chiar în iulie 1908, mai puteai înțelege că-și dădeau oamenii atîta osteneală, că înfruntau atîtea primejdii ca să

sape mușuroaiele acestea ale metropolitanului ; dar sincer vorbind, la 6 octombrie, în toamna aceasta care face să crească aviația ca un fruct miraculos, te puteai întreba dacă mai era cuminte să bagi în întreprinderea aceasta subterană atîtea milioane, ba pînă și caii gardienilor municipali, deși era evident că în 1918, cel mai tîrziu, mai mult de jumătate din circulația de pe străzile Parisului se va face în aeroplan, la o înălțime de cinsprezece și douăzeci de metri.

În cursul dimineții, se petrecea un fel de rotație în afluxul acesta imens de la periferie către centru. Începînd de la ora opt, grosul mulțimii nu mai venea de la est, ci din nord-estul orașului, apoi de-a dreptul de la nord. În timp ce afluxul de la sud, slab în primele ceasuri, începea să se îngroașe. Rotația continua apoi de la nord spre nord-vest și spre vest. Originea mișcărilor părea să se deplaseze, ca un nimbus împins de vînt, de la Montmartre spre Batignolles, de la Batignolles spre Ternes. Tot astfel se întîmpla în mod simetric la sud, unde afluxul principal, venit mai întîi de la Javel și Vaugirard, încerca acum să coboare prin strada Rennes și bulevardul Saint-Michel.

Totodată se schimba și aspectul mulțimii. Și preocupările ei. Salariații birourilor, funcționarii, apăreau purtînd costume de oraș. Era pe-atunci moda vestoanelor cu reverele înguste și ușor rulate. Trei nasturi. Jiletca foarte puțin deschisă, putea fi de fantezie, mai cu seamă pe vremea aceasta fru-

moasă de toamnă. Gulerul dublu, scrobit, destul de înalt. Era încă foarte răspîndită folosirea cravatelor gata făcute. Cravata, sprijinită pe buton, părea mereu căzută în josul gulerului. Se vedeau multe papioane și un mare număr de lavaliere. Dunga pantalonului lipsea adesea. Manșeta pantalonului, simulînd o suflecare, era considerată ca o eleganță puțin cam frivolă sau ca o modă a tineretului. Pălăria melon părea aproape inseparabilă de o ținută îngrijită. O pălărie moale de fetru cu borurile lăsate, cu nodul panglicii la spate, un fetru „Clémanceau" foarte moale, cu panglica foarte îngustă, diferite tipuri de pălării de fetru cu borurile largi își împărțeau favoarea domnilor cu aluri mai libere. Mulți însă preferau să-și murdărească de-a binelea pălăriile de paie, canotiere sau panama.

Dimineața, cînd porneau la lucru, fetele și femeile tinere purtau de obicei o bluză colorată, satin sau satinetă, și o fustă plisată, foarte lungă, lărgindu-se spre pămînt, și acoperind ghetele înalte. Ciorapii, care nu se vedeau, erau de bumbac sau de ață. Răcoarea din acel 6 octombrie scoase la iveală gulerele de vulpe și jachetele.

Domnii corecți, citindu-și ziarul în autobuzul de la ora nouă dimineața, au salutat cu o privire isprava lui Wright, și au încrețit fruntea luînd cunoștință de raportul în privința „Zilei istorice". Se publicau statistici comparate ale armatei bulgare și ale armatei turce. Se luau în considerare prieteniile, alianțele, simpatiile. Era ușor de văzut

că evenimentul despica Europa în două blocuri, după un plan de clivaj pe care-l determinase șapte ani de diplomație.

Întorcînd pagina, domnii corecți și salariații economi dădeau peste un titlu supărător :

PANICĂ LA BURSĂ

Rentele turcești și cele sîrbești se prăbușiseră. Fondurile rusești înregistrau pierderi foarte sensibile. Dar nici unuia din domnii corecți, nici unuia din salariații economi nu-i lipsea un pachet destul de important de fonduri turcești, cum nici o enormă cataplasmă de fonduri rusești. Cît privește cele bulgare, care nu scăzuseră decît cu vreo 3%, te puteai mira și bucura de rezistența lor. Dar ele ocupau puțin loc în portofele.

Femeile tinere găseau ziarul din 6 octombrie deosebit de gol. Crimele din dragoste se reduceau, practic, la nimic. Dacă doamna Houdaille aprinsese gazul, apoi, stingherită în preparativele ei, a găsit mai simplu să se arunce pe fereastră, părea greu să atribui sinuciderea unor suferințe pasionale. Povestea Fidelinei Sevilla și a escrocheriilor ei în materie de moștenire nu lua proporțiile nădăjduite. Nimic nu îngăduia să crezi că misteriosul vicar, care a avut imprudența să-i încredințeze sume considerabile, a făcut-o din dragoste pentru frumoasa peruviană.

II

PICTORI LA LUCRU. FEMEIE DORMIND

În strada Montmartre, cu toate că e aproape de nouă și amenzile pentru întîrziere amenință, mai mulți trecători s-au oprit în fața unei prăvălii. Strada mișună în spatele lor, îi atinge cu mișcarea ei, îi solicită, ca o apă curgătoare ierburile de pe margine. Dar, pentru moment, au prins rădăcini. Trebuie să recunoști că prăvălia e atrăgătoare pentru ochi ca un acvariu. E înaltă. Un geam mare o desparte de stradă. În spatele geamului se desfășoară spectacole ciudate, inundate de o lumină abundentă. Trei bărbați, în halate albe, întorc spatele străzii. Stau jos. Au fiecare în fața lor o suprafață mai mare sau mai mică, și pictează. În fundul prăvăliei, alți bărbați, trei sau patru, îndeplinesc o muncă analogă. Dar nu se oferă atenției publice.

Dintre cei trei bărbați expuși, primul tratează un vast ansamblu pe americă. Cel din mijloc execută

o inscripție aurită, încrustată pe o placă de marmură falsă. Ultimul pictează un fel de blazon pe un dreptunghi de tablă de fier.

Opera care promite să fie cea mai remarcabilă este ansamblul pe americă. Se divide în nouă părți. Partea din dreapta va cuprinde șase linii inegale de text. Amplasamentul lor este indicat cu cărbune. Două linii sînt deja desenate. Prima linie e gata pictată, în negru :

COMERȚUL MĂ DEZGUSTĂ

A doua, în roșu ; dar neterminată :

M-AM SĂT

Ultimele patru litere :

URAT

nu sînt colorate încă.

Partea stîngă a pînzei va fi ocupată de un subiect artistic destul de complex, din care nu se pot observa decît trăsăturile generale, schițate în cărbune. Un bărbat, cam de mărime naturală, pare a face niște gesturi excentrice, a dansa pe loc, cu frenezia unor dansatori orientali.

Inscripția pe marmura falsă oferă în aparență mai puțin mister. Ea poate fi, chiar de pe acum, în întregime citită :

SERVICIUL ACREDITAȚILOR

Primele trei litere au și primit aureola.

Dar în grupul oamenilor care privesc, nici unul

nu știe, la drept vorbind, ce se înțelege prin *Acreditați*. Unui tînăr comisionar de magazin mai că-i vine să creadă că e vorba de o varietate deosebit de primejdioasă de cretini, și că inscripția e destinată coridorului de intrare al unui azil de nebuni.

Cît privește blazonul la care lucrează, puțin mai în fund, al treilea pictor, el e încă, pentru moment, foarte obscur. Seamănă mai mult sau mai puțin cu un valet de pică fără cap.

În acest timp, în odăița din fund cu care se prelungește atelierul, tînărul Wazemmes frămîntă culori.

*

La aceeași oră, în apartamentul său de pe Quai des Grands-Augustins, Germaine Baader continuă să doarmă. Camera ei dă chiar pe chei, la etajul al patrulea. E în realitate vechiul salon al apartamentului. Dar Germaine Baader a transformat totul. Camera dădea într-o curte lugubră. Germaine n-a vrut să-și pună patul acolo, din pricina tristeții locului, cît și din aceea a ideilor medicale pe care le are despre aerație. Ce-i drept, ideile ei medicale despre aerație se găseau în conflict cu ideile ei medicale despre expunerea la soare. Căci Quai des Grands-Augustins e cu fața la nord, în timp ce camera dinspre curte privea sudul, și tot primea trei sau patru ceasuri pe zi, vara, soarele care-i venea pe deasupra acoperi-

şurilor. Pe scurt, Germaine a preferat să instaleze acolo o mică sufragerie în gen rustic. Urîţenia priveliştii e mascată de perdele galbene de mătase creponată, care răspîndesc în toate anotimpurile o iluzie de soare. Germaine stă puţin în sufragerie, mult mai puţin decît în camera ei. De altminteri, la masa de la amiază, cînd o ia acasă, privirea ei întîmpină o fereastră cît se poate de surîzătoare. Seara, totul e închis, şi ce e afară nu mai interesează.

Fosta sufragerie a apartamentului a devenit salon şi dă în odaia ei de culcare. Dispoziţia aceasta a îngăduit, de asemenea, să mobileze ambele camere în acelaşi stil, Louis XVI. Şi, cînd e nevoie, se poate face un schimb de mobile dintr-o cameră într-alta. Aranjamentul e aproape pur, afară de un divan pe care Germaine a ţinut să-l pună într-un colţ al salonului, dar care e acoperit de o mătase frumoasă cu flori Louis XVI, şi pe care ebenistul l-a dotat cu picioare strunjite de acelaşi stil ; iar mobilele sînt autentice, cu excepţia unei măsuţe de toaletă şi a patului. Germaine, ca să se simtă în voie, cît şi ca să primească, dorea un pat destul de larg, şi e anevoie de găsit unul autentic care să aibă mai mult de un metru şi zece. Acelaşi ebenist a construit unul, pentru Germaine, de un metru treizeci. L-a făcut cu mult gust ; şi, la rîndul său, tapiţerul, în aranjamentul perdelelor de mătase care cad la capul patului, a procedat cu atîta îndeminare, încît nici chiar un cunoscător nu-şi dă

seama, la prima privire, de lărgimea anormală a patului. Piesele mobilierului de care Germaine e mai ales mîndră sînt o pereche de jilțuri cu urechi, pe care l-a plătit cu două sute de franci bucata la o vînzare de la Hotelul Drouot, și un încîntător *secrétaire*, din lemn de trandafir și de lămîi, pe care a izbutit să-l smulgă cu trei sute de franci, după două luni de negocieri intermitente și de cochetării, unei bătrîne rentiere cu venituri modeste care locuiește în strada Guénégaud.

Germaine Baader doarme un somn destul de regulat și de adînc. Nu e foarte sensibilă la micile sîcîieli ale luminii ; căci domnește în cameră o obscuritate foarte imperfectă. Lumina de afară, a cărei intensitate e sporită și de scînteierile Senei, trece pe deasupra obloanelor prost îmbinate și a perdelelor duble, așterne pe tavan o largă bandă albă, care seamănă cu un tremur de pietre scumpe, și trimite un reflex către capul patului. Fața tinerei femei e puțin luminată de el. Raze imperceptibile se furișează între gene, alunecă sub pleoape.

Germaine doarme cu gura întredeschisă. Zgomotul respirației e destul de puternic și se îmbină cu un fel de zumzet din partea superioară a gurii, care nu e un sforăit, dar îl amintește. Trupul e puțin răsucit. Coapsele și fesele sînt aproape lipite de pat, cu un genunchi pe jumătate îndoit ; în timp ce partea de sus a bustului e întoarsă spre dreapta, iar capul, susținut pe pernă, se sprijină totodată pe ceafă și pe obrazul drept. Brațele ro-

tunde, durdulii, sînt deasupra plăpumii. Sînul drept e pe jumătate strivit de braţ. Sînul stîng se lăfăieşte în voie ; abia dacă vîrful se apleacă spre dreapta. Şi unul şi celălalt, de altminteri, frumoşi, de o mărime voluptoasă. Carnea trupului e blondă, foarte fină, brăzdată de vine delicate. Faţa e de asemenea blondă, destul de plină, cu trăsăturile mai ferme decît carnea însăşi. Rezultă de aici o expresie compozită, pe care somnul o face şi mai greu de interpretat. Te-ai gîndi la o fiinţă voluntară, capabilă să se arate aspră şi dură la nevoie. Şi totuşi sînt semne de duioşie, de efuziune, de acceptare docilă a vieţii. Nasul e destul de mare şi uşor încovoiat, dar mai curînd rotunjit la vîrf. Gura, potrivită. Părul, de un blond, dacă nu artificial, cel puţin accentuat în chip artificial.

Judecînd laolaltă, mai degrabă stîrneşte dorinţe trupul decît e faţa frumoasă. Dar nu se vede privirea, care, poate, modifică totul.

III

NOUĂ DIMINEAȚĂ LA DE SAINT-PAPOUL ȘI DE CHAMPCENAIS

Tot la aceeași oră, activitatea de dimineață se desfășoară la familiile de Champcenais și Saint-Papoul, dar sub forme foarte diferite.

Familia de Saint-Papoul locuiește în strada Vaneau. Ocupă, la etajul al doilea al unui imobil construit în secolul al XVIII-lea, un apartament compus din șapte camere. Tavanele sînt la trei metri optzeci. În sufragerie, în salonul cel mare și în una din camerele de culcare se găsesc lambriuri de lemn din aceeași epocă.

Marchizul de Saint-Papoul a făcut din salonaș cabinetul său de lucru. Doamna de Saint-Papoul și-a rezervat camera cu lambriuri, care e și cea mai mare. Cei doi fii își împart camera a doua. Domnișoara Bernardine, care e sora marchizului, ocupă a treia cameră. Ultima e camera fiicei, domnișoara Jeanne. În principiu, domnul de Saint-Papoul împarte camera cu soția sa. Dar i se întîmplă să se

culce singur, în cabinetul său, pe un divan confortabil, încastrat în rafturile bibliotecii.

Odăile principale sînt vaste. Salonul cel mare măsoară opt metri pe cinci. Salonașul, numai trei metri cinzeci pe cinci. Sufrageria și cele două saloane privesc spre stradă. Camerele de culcare sînt spre curte, și alinierea lor formează un unghi drept cu odăile din față.

Mobilierul e din cele mai amestecate. Cîteva foarte frumoase scaune, Louis XV și Louis XVI, unele mobile mici din aceeași epocă, moșteniri de familie, sînt repartizate în salonul mare și în camera doamnei. La acestea trebuie adăugate lustra din salon, cu optsprezece lumini, toate din cristale vechi, tăiate în plăci groase, și două aplice de același fel.

Sufrageria însă e unul din acele ansambluri *Renaissance*, pe care primele case din foburgul Saint-Antoine le etalau pe la 1885, și față de care sufrageria Henri II a portarilor n-a fost mai tîrziu decît o vulgarizare democratică. Lambriurile din secolul al XVIII-lea au fost vopsite maro. S-a adăugat o oglindă cu un cadru de stejar sculptat. Două magnifice fotolii Louis XIII, excepțional de bine conservate, ocupă cele două laturi ale ferestrei ; dar ele capătă acolo un aer suspect, care nu răsfrînge nicidecum asupra restului încăperii autenticitate, cu neputință de presupus de altminteri. Vestibulul, care e foarte spațios, dar foarte întunecat, mai înfățișează, alături de cuiere, și ele tot *Re-*

naissance, o panoplie, măști chinezești, și primește lumina de la o voluminoasă lanternă de fier forjat. Cabinetul de lucru al domnului de Saint-Papoul e mobilat mai ales cu dulapuri de cărți și cu biblioteci pe care diferite mulure, ornamente, panouri sculptate încearcă să le apropie, de asemenea, de stilul Renașterii. Cît despre birou, el datează probabil de la 1850, cu acea curbură într-un stil Louis XV îngreuiat și cu aplicațiile de bronz pe care se observă, la cele patru unghiuri ale mobilei, triste figuri de femei, așa cum se poate vedea pe frontoanele monumentelor administrative și pe cazărmile din aceeași epocă.

La ora nouă dimineața, doamna de Saint-Papoul nu-i încă sculată, deși a primit, de mai multe ori, vizita primei ei cameriste. Cu o jumătate de oră înainte, și-a luat micul dejun, compus dintr-o ceașcă de ciocolată groasă și două brioșe. De cînd cei trei copii s-au făcut mari, doamna de Saint-Papoul a luat obiceiul să întîrzie în pat. Înainte, ea se scula foarte devreme, asista la plecarea fiilor ei la Școala Bossuet și a fiicei la Pensionatul Sainte-Clotilde. Chiar și acum, cu capul pe pernă, controlează ce se petrece în casă. Cere rapoarte precise în privința mișcărilor fiecăruia. „Domnișoara Bernardine a sunat ?" „Domnul e tot în odaia de baie ?" „Etienne (vizitiul — fecior în casă) a început să spele trăsura, așa cum i-a cerut domnul ?" Cheamă bucătăreasa ca să dicteze meniul. Copiii vin s-o sărute în momentul plecării, afară numai

dacă a fost o serată în ajun și a dat ordin cameristei s-o lase să se odihnească.

Fiul cel mare, care e atașat de cabinet la Ministerul Comerțului și care, de altminteri, își continuă studiile de drept, a plecat adineauri. Mezinul a luat la ora opt fără zece, ca să meargă la Școala Bossuet, omnibusul care s-a oprit jos. La ora opt și douăzeci, Jeanne, întovărășită de a doua cameristă, a pornit spre Pensionatul Sainte-Clotilde.

Domnișoara Bernardine, sora domnului, încă n-a părăsit camera și nu va apare înainte de ora zece. La deșteptare, a îmbrăcat o rochie neagră, veche, și, simțind că e mai frig decît ieri, a pus pe deasupra un mantou scurt de pluș negru, cu mînecile bufante în partea de sus. Cum și-a păstrat pe cap un fileu de mătase neagră care-i ține loc de bonetă de noapte, ansamblul ținutei ei îi dă aspectul cel mai convențional de fată bătrînă de provincie, friguroasă și demodată. Trecînd prin fața oglinzii, se oprește, își cercetează găteala. O surprinzătoare maliției zitate îi însuflețește ochii verzui, care sînt frumoși în felul lor, nu ca niște ochi de femeie, ci ca ochii unui bărbat foarte inteligent.

Domnișoara Bernardine se așază într-un fotoliu scund, ia de pe măsuță o carte pusă la îndemînă și o deschide la o pagină pe care dinainte o indică o bentiță de hîrtie.

„Sfîntul Bruno". Verifică în calendar : „Marți 6 octombrie. Sfîntul Bruno. Întocmai. Mă întreb ce ispravă o fi făcut și flăcăul ăsta."

La 6 octombrie 1907, domnișoara Bernardine citise, cam la aceeași oră, aceeași notiță despre Sfîntul Bruno ; așa cum o citise la 6 octombrie 1906 ; așa cum citește la fiecare 5 octombrie o notiță despre sfîntul Placid ; așa cum citește la fiecare 7 octombrie trei pagini despre sfîntul Sergiu, personaj mai obscur. Dar a uitat povestea sfîntului Bruno, sau, cel puțin, se face că a uitat-o.

Așadar citește, cu o curiozitate care pare foarte vie, și își întretaie lectura cu reflecții libere :

„Născut la Colonia către anul 1030... Da. Prin urmare a scăpat de necazurile anului o mie... copilăria, da... hirotonisit... se ridică prin propriile-i merite și, în ciuda marei lui modestii, pe scara demnităților bisericești... pe scara ? curioasă expresie... Refuză în 1080 episcopatul de la Reims. 1080 ? Avea cinzeci de ani. Vîrsta mea. Mie nu mi-ar fi displăcut să fiu arhiepiscop. Dacă m-aș fi născut bărbat, aș fi poate arhiepiscop. Monseniorul de Saint-Papoul, binecunoscut pentru liberalismul său. Se retrage împreună cu șase din tovarășii săi într-un deșert lîngă Grenoble, numit la Chartreuse, și întemeiază acolo, în 1084, o mînăstire în care duce o viață austeră... Și eu care credeam că mînăstirea a dat numele locului ! Papa Urban al II-lea, care fusese elevul său, îl cheamă la Roma în 1089... Trebuie să caut dacă acest Urban al II-lea

s-a purtat mai mult sau mai puțin bine, sau dacă e un papă din aceia zurbagii, care se căsătoresc cu fetele lor și își otrăvesc pe cei mai buni prieteni. Cînd ajungi atît de sus «pe scară», cum spun ei, te poți aștepta la orice... Bruno primi să-l ajute pe papă, cu sfaturile lui, în cîrmuirea bisericii... Dacă papa și-ar fi făcut de cap, îmi închipui că sfîntul Bruno ar fi băgat de seamă și ar fi plecat... Dar refuză demnitățile pe care i le oferea Urban al II-lea... Refuză totul. Totuși n-a refuzat să fie trecut în rîndul sfinților. Nu i s-a cerut părerea? Să am iertare! Vorbe de necredincios. Era de ajuns un mic miracol, o apariție, o nimica toată. Cine nu protestează consimte. E un om care și-a pregătit pe îndelete canonizarea. De ce nu? Toți se zbat să seducă posteritatea. În 1094, se retrage să întemeieze în sudul Italiei, în Calabria, o nouă mînăstire, situată pe lîngă Squillace. Un nume de paiață! Deșertul de la Grenoble și acum Squillace. Ce ostentație! Oamenii ăștia, în momentul de față, s-ar face aviatori. În mînăstirea aceea a murit ca un sfînt, în anul 1101. A murit ca un sfînt? Ce înseamnă asta? Dacă e vorba doar de a spune rugăciuni și de a rosti cîteva cuvinte înălțătoare, sînt și eu foarte capabilă să mor ca o sfîntă. Cu condiția să nu sufăr prea mult. Totul depinde de felul bolii."

Camera domnișoarei Bernardine are un perete comun cu odaia de baie. De-acolo vin zgomote ciu-

date, dar n-o mai deranjează pe fata bătrînă, căci s-a deprins cu ele.

Domnul de Saint-Papoul ocupă de patruzeci de minute odaia de baie, care e foarte spațioasă. A fost instalată în cursul secolului al XIX-lea în ceea ce fusese mai înainte o cameră de culcare sau una pentru albituri. În momentul de față, domnul de Saint-Papoul e gol. A ajuns la a treia serie a exercițiilor sale, sau, mai degrabă, a practicilor la care se dedă în fiecare zi. Aspiră și respiră cu putere, suflul șuierînd printre fălcile apropiate. Își aruncă brațele în aer, apoi le lasă să cadă, lovind cu palmele peste coapse. Își întoarce bustul pe șolduri. Merge în vîrful picioarelor. Atinge cu mîna stîngă degetul cel mare al piciorului drept, precum și zeci de alte acrobații. Unele din aceste acțiuni pot de altminteri să se asocieze între ele. Scopul lor general e să păstreze stăpînului casei vigoarea și suplețea fizică. Dar ele mai au și un altul mai precis, acela de a combate lenea intestinului său. Domnul de Saint-Papoul a făcut poate greșeala de a-și concentra de timpuriu atenția asupra acestei metehne banale. Într-o primă perioadă, a încercat tot felul de leacuri : prafuri, caşete, capsule, săruri, elixiruri. N-a făcut decît să-și agraveze cazul. S-a întors apoi către regimuri. Fiecare regim, prin efectul surprinderii, dădea rezultate cîtva timp. Dar organismul zădărnicea repede manevra de care se lăsase amăgit, și revenea la trîndăvia lui. Lucrurile nu se îmbunătățeau decît în

scurtele perioade din an în care domnul de Saint-Papoul ducea o viață cu totul diferită de cea obișnuită, în special cînd mergea să vîneze, începînd din zori, în pădurile sale din Périgord sau pe domeniile vreunui prieten. Această observație, la care s-a adăugat lectura și sfaturile primite, l-au făcut să creadă că va găsi scăparea în exercițiile fizice. S-a supus succesiv mai multor metode. A luat lecții. Apoi, călăuzit de experiența dobîndită, sau de un șir de întîmplări cărora le dădea acest nume, și-a alcătuit un program personal. Dar programul acesta a devenit extrem de complicat și cerea foarte mult timp. În schimb, domnul de Saint-Papoul obținea rezultate. Își dădea bine seama că eficacitatea metodei sale depindea fără îndoială mai puțin de exercițiile propriu-zise cît de regularitatea amănunțită a ritualului. Dar dacă trupul nostru, care probabil se plictisește, are nevoie să fie amăgit de un ceremonial a cărui bogăție îl măgulește, și a cărui rigiditate îl încîntă, dacă-și reclamă și el religia sau magia lui, tot cel mai cuminte e să-i intrăm în voie. Cît privește ridicolul, pentru un om cu situația lui, de a urmări un scop atît de umil printr-o asemenea desfășurare de mijloace, și de a pierde astfel o bună parte din zi, domnul de Saint-Papoul, care nu era prost, îl simțea ca oricare altul, și i se întîmpla să rîdă singur cînd atingea pentru a zecea oară degetul cel mare al piciorului cu degetul mijlociu.

*

Familia de Champcenais ocupa un apartament compus din șase camere într-un imobil nou din strada Mozart. Camerele nu erau foarte mari. Tavanul atingea abia trei metri. Dar erau două băi, plus un cabinet de toaletă ; și imobilul avea ascensor și macara pentru greutăți.

Tot apartamentul, în afară de o singură încăpere, era mobilat în gustul modern. Doamna de Champcenais făcuse o călătorie la Nancy ca să comande o sufragerie, un cabinet de lucru, un budoar și două camere artă nouă. Cînd să se decidă pentru salonul cel mare, a părăsit-o curajul. Întorcîndu-se la Paris, a adunat elementele unui salon *Directoire,* atît pentru că îi plăcea epoca aceea cît și pentru că i se părea că era singurul din stilurile clasice care ar prezenta contrastul cel mai tolerabil cu curbele prelungi, grațiile florale, nuanțele pierdute cu care își mobila restul casei. (Stilul Louis XV, totuși mai înrudit cu arta nouă, pus alături de ea chiar numai în imaginație, țipa înspăimîntător.)

La 6 octombrie 1908, la nouă dimineața, doamna de Champcenais e în camera ei, așezată pe un scaun tare, a cărui spetează prost calculată obligă șalele și bustul să păstreze o poziție contractată. Ca să se consoleze, își spune că arta nouă, ca și spiritul nou de altminteri, face un constant apel la energie.

Ușa camerei dinspre odaia de baie e deschisă. În stînga ei, doamna de Champcenais vede dulapul

cu oglindă. Acum cîteva zile, a constatat o asemănare îngrijorătoare. Dacă suprimi în închipuire oglinda însăşi, cele două părţi laterale şi frontonul mobilei evocă în chip neîndoios o intrare de metro. Acelaşi avînt de tulpine, cambrate cu o voluptuoasă cochetărie şi gata să se topească. Aceleaşi corole şi aproape aceleaşi cartuşe. Nu lipseşte decît inscripţia, cu litere conturate ca nişte liane : „Metropolitan". Fără îndoială, toate produsele de artă dintr-o epocă se evocă unele pe altele. Cel mai modest suport de fereastră, forjat pe la 1700, e din aceeaşi familie cu marele Trianon. Şi pentru nişte ochi moderni, de ce o intrare de metro ar avea mai puţină noblete, mai puţine drepturi de a se numi frumoasă, decît, de pildă, grilajul de la intrarea Grădinii la Pépinière din Nancy, admirat astăzi ca o capodoperă ? Oricum ar fi, ori de cîte ori doamna de Champcenais se aşază acum în faţa oglinzii, i se pare că se vede ieşind din adîncurile metroului, şi aproape că simte suflarea grea a subteranei. Obsesie care riscă să devină foarte supărătoare.

Visarea aceasta nu-i deranjată de prezenţa manichiuristei, nici de senzaţiile pe care le dau micile instrumente agitîndu-se în jurul unghiilor. Căci tînăra persoană e totodată tăcută şi îndemînatică. Totuşi, privirea doamnei de Champcenais întîlneşte bustul manichiuristei, care tocmai se apleacă în momentul acela. Cum moda e cu gulerele înalte şi cu garniturile de dantelă, e greu să-ţi arunci ochii

în interiorul corsajului. Dar formele exterioare îl lămuresc. „Ce sîni frumoși trebuie să aibă!" Și doamna de Champcenais se întreabă : „Ai mei sînt oare tot atît de frumoși ?" E nevoită să se convingă că nu ; și gîndul acesta e neplăcut. Mai întîi, domnul de Champcenais a arătat prin felurite semne că apreciază un piept abundent. Și deși doamna de Champcenais nu mai e de loc îndrăgostită de soțul ei, ține să rămînă, dacă nu iubită cu pasiune, cel puțin dorită de el. Își spune ea că moda, de mai mulți ani, tinde către zvelțețea liniilor, fără îndoială dintr-o comunitate de aspirații cu arta aceasta nouă, de care dau mărturie scaunul și dulapul. Șoldurile și sînii încep să se micșoreze. Lupta împotriva taliei subțiri, dusă de cîțiva curajoși la sfîrșitul secolului trecut, a repurtat de la începutul secolului acesta cîteva succese hotărîtoare. Dar chiar în dimineața aceasta, doamna de Champcenais a primit un catalog cu noutățile de iarnă pe care l-a răsfoit în pat. Adversarii taliei subțiri se înșală dacă-și proclamă victoria. Ilustrațiile arată că rămîne la loc de cinste. Și atîta vreme cît talia fină va fi căutată, se va pune preț pe proeminențele care o subliniază de-o parte și de alta. Ceea ce se poate admite, examinînd ilustrațiile mai de aproape, este că linia de ansamblu formează o curbă mult mai puțin accentuată decît odinioară. Curbura șalelor, mai ales, e mult mai alungită. În loc să invite bazinul să se bombeze, îl presează, îl lungește. El seamănă nu cu un fruct mare și copt,

ci cu prima umflare a florii fecundate. La fel și cu sînii, cu toate că li se acordă mai multă amploare. Fără să favorizeze formele voluminoase, moda din toamna lui 1908 dă încă sînilor de dimensiuni apreciabile ocazii frumoase de a se pune în valoare. Cel mult îi obligă să se așeze într-un chip neobișnuit. Căci pe cît se pare, ea caută să plaseze cît mai jos posibil proeminența pieptului. Panta sînilor e foarte lungă. Toate acestea sînt, evident, în legătură cu corsetul. Ceea ce o face pe doamna de Champcenais să întrebe :

— Porți corset, domnișoară ?

— Nu propriu-zis. Mai degrabă o centură elastică. Fără balene, sau aproape.

— Ce se mai aude prin preajma dumitale ? Se va suprima oare corsetul, așa cum pretind unii ?

— Să se suprime de tot, nu cred.

— Vreau să zic că, după mine, ar însemna să se suprime dacă s-ar înlocui cu un sutien de stofă.

— Desigur. Dar nu. Cum s-ar putea obține altminteri linia ?

— Îți vor răspunde că trupul e cel care asigură linia, dacă persoana e bine făcută.

— Să am iertare, doamnă contesă. Ar trebui pentru asta ca linia modei să fie linia naturală a trupului. Ceea ce nu se întîmplă adesea, o știți prea bine. Apoi, oricum, trupul se mișcă prea mult, ia poziții false. Dacă nu corectezi mișcarea cărnii prin ceva mai rigid, n-o să poți niciodată așeza peste ea o haină care să fie o haină.

Doamna de Champcenais nu răspunde. Se gîndește la intențiile secrete ale modei. Bărbații sînt cei care au vrut corsetul, ca și atîtea alte complicații și podoabe împovărătoare, pentru că în momentul acela își făceau despre femeia îmbrăcată o idee care se depărta cel mai mult cu putință de femeia goală și care tocmai de aceea îi excita. „Dar, se grăbește să adauge, și pentru că femeile în vremea aceea aveau mulți copii, o proastă igienă, și deveneau repede o cascadă de cărnuri informe. Dar nimic nu dovedește că bărbații nu vor dori într-o bună zi ca femeia îmbrăcată să rămînă o aluzie constantă și transparentă la femeia goală. Și atunci, cine va fi avantajată ? Tînăra manichiuristă cu sînii ei somptuoși, sau eu cu ai mei ? Doamne, ce obositor e să te gîndești !"

Cu două camere mai încolo, în biroul său semnat Majorelle, domnul de Champcenais are o conversație telefonică.

— Dumneata ești, Champcenais ? Știi că abia azi-dimineață mi-au reparat telefonul.

— Din ce cauză ?

— Incendiul de la centrala Gutenberg.

— Depindeai de centrala aceea ?

— Nu.

— Atunci ?

— Cu telefonul, nu înțelegi niciodată. Scurt, nu puteam vorbi. Știi, l-am văzut pe S.

— Pe cine ?

— Pe S. Îți amintești ?

— Da. Și ?

— Celălalt e hotărît să interpeleze, se pare, cum se deschide sesiunea.

— Serics ?

— Da. Are un dosar.

— N-o să intereseze pe nimeni.

— Așa crezi ? O să intereseze fiscul. Și apoi, e o resursă nouă pentru vistierie. În momentul cînd lumea se teme de o mărire a impozitelor. Că doar nu ca alegători tragem noi greu în cumpănă.

— Și ce spune S ?

— Că trebuie să încercăm.

— Ce ?

— Ei da.

— Pe calea persuasiunii ?

— Nu văd ce s-ar putea face altceva.

— Dar domnul e abordabil... în chipul acesta ?

— Am foarte puține informații. Caut să-mi procur.

— Atunci, să așteptăm.

— După cum va fi cazul, pot fi mai multe feluri de a proceda. Înțelegi ce vreau să spun ?

— Da. Trebuie să stăm de vorbă. Așa nu e foarte comod.

— Cînd ești liber să luăm dejunul împreună ?

— O secundă... Poimîine.

— La douăsprezece jumătate, la aperitiv, la Weber. Îți convine ?

— De acord. La revedere.

IV

CLANRICARD, INSTITUTORUL, VORBEȘTE COPIILOR DESPRE MAREA PRIMEJDIE ÎN CARE SE AFLĂ EUROPA

Clanricard lovește ușor cu rigla în pupitrul biroului său. Schimbare de exercițiu. Ora e depășită de trei minute. Clanricard își privește clasa. O miroase totodată. Cincizeci și patru de copii din popor produc un miros care nu-i mirosul cald și aproape vesel al grajdului, mai curînd mirosul acid, ca de mosc, al unei menajerii de mici animale triste. Aerul nu se primenește decît prin două gemulețe situate foarte sus. Dimineața aceasta e prea rece ca să se deschidă larg ferestrele. Poate nici unul din bieții copii nu s-ar plînge. Dar unii s-ar îngălbeni și mai mult. Și așa sînt destul de palizi. Alții și-ar ascunde genunchii sub șorț. Ăstălalt, din banca întîi, care are niște ochi albaștri atît de frumoși, atît de serioși, s-ar întoarce spre fereastră și, cu o tuse ușoară care-ți rupe inima, ar privi afară, nu ca să se plîngă din pricina frigului, ci ca și cum ar vrea să se scuze că-i pirpiriu și friguros.

Clanricard se întreabă cu îngrijorare dacă-și iubește meseria. În tot cazul, iubește copiii aceștia. De ce-i iubești ? Pentru că mulți sînt nenorociți. Pentru că și ei îl iubesc. Pentru că, fără să fie mai buni decît oamenii, nu sînt încă incurabili. Iar lumea lor, lumea copiilor, nu e osîndită.

Clanricard se miră singur cîtă amărăciune, cîtă descurajare conțin reflecțiile pe care le face. Nu-i vine să creadă că e el. Știrile de azi-dimineață l-au buimăcit. A simțit deodată verosimilitatea unei catastrofe. Ar fi trebuit s-o simtă mai de mult. Știrile din dimineața aceasta nu sînt chiar cu mult mai proaste decît cele de ieri. Și nu era nevoie să fii năzdrăvan ca să ghicești ce era să se întîmple. Fără îndoială. Dar așa-i făcut omul.

Biata clasă ! Cît e de inutil — poate — să-ți începi lecția de aritmetică ! Singurul lucru urgent ar fi să vorbești despre evenimente. N-ar înțelege ? Cine știe ? Clanricard e sigur că dacă-și dă osteneală, poate să-i facă pe elevii lui să priceapă orice — lucru esențial. Își stăpînește clasa în fiecare clipă ; și chiar și pe aceasta, pe care n-o dirijează decît de cinci zile. E capabil să-i urmărească reacțiile cele mai fugitive, fără nici o întîrziere, și să se orienteze după ele. Dacă el, Clanricard, gîndește ceva pentru clasa lui, pentru ca lucrul acela să treacă în clasă, să se instaleze imediat în cele vreo cincizeci de căpșoare zburlite, e de ajuns s-o vrea, și pe dată îi vin în minte cuvintele, găsește tonul,

întorsătura frazelor, astfel încît nimeni nu mai mișcă și clasa gîndește hotărît ceea ce vrea el.

Ce-ar spune Sampeyre ? Ce sfat ar da maestrul absent, despre care Clanricard își repetă într-una, cu un fel de fanatism încăpățînat, că are totdeauna dreptate, că e o regulă vie ?

Sampeyre e de părere să-ți faci foarte bine meseria. Și meseria nu constă în a vorbi, în fața copiilor, despre ideile la care ții. Sampeyre nu aprobă propaganda directă, care este o încălcare a învățăturii și, totodată, un abuz și o lipsă de încredere. El vrea să nu vorbești în clasă decît de ceea ce ești sigur, iar pentru rest să faci în așa fel, încît să se stabilească în jurul tău o radiere de idei, un fel de cîmp de ideal care să orienteze tăcut spiritele.

Dar Sampeyre nu recomandă astă decît în general. Nu se referă la anumite împrejurări solemne...

— Copii.., fără să vrea, Clanricard a luat vocea aceea care face clasa atentă și gata să primească ideile pe care le va emite, care nu vin de la ea, ci de la omul care stă în picioare acolo, între tablă și fereastra aurită de soare :

— Copii. Vreau să vă spun ceva. Nu știu dacă părinții voștri vor fi vorbit față de voi despre asta. Deunăzi, ne-am uitat împreună la harta Europei, la asta...

(O ia din colțul clasei și o atîrnă, cu fața la copii, de cele două cuie care sînt lîngă tablă.)

— Vă amintiți : aici sînt Balcanii, Bulgaria, Serbia, Turcia, nu-i așa ? Ei bine, va izbucni probabil un război acolo între Bulgaria și Turcia. Și toate guvernele din Europa sînt astfel legate între ele de tratate de alianță, de convenții mai mult sau mai puțin secrete, de făgăduieli, încît e foarte posibil, dacă războiul izbucnește, să cuprindă întreaga Europă. Iată. Nu vă spun asta ca să vă înspăimînt. Sînteți băieți mari. Trebuie însă să știți. Acum, începem lecția de aritmetică.

Clanricard nu adaugă nimic. A vorbit cu tonul cel mai simplu, fără să caute vreun efect. Nu are impresia că a subliniat vreo intenție. Puștii aceștia nu cunosc ideile lui. N-a avut încă prilejul să le dea să înțeleagă ce gîndește despre pace, despre război, despre guverne, despre diplomație, despre cîrmuirea treburilor omenirii. Dar emoția care l-a făcut să vorbească era atît de adîncă, puținul ce-a spus răspundea atîtor gînduri, încît micuții aceștia văd deodată războiul întunecînd orizontul ca un nor negru, teribil, învîrtindu-se și coborîndu-se, în cercuri din ce în ce mai largi, ca un fum înăbușitor. Bătăliile strălucite care le-au fost istorisite în alte clase ; imaginile generalilor învingători, pe care le-au contemplat pe copertele caietelor de zece centime ; sunetul trompetelor pe fortificații ; beția ce-au resimțit jucîndu-se de-a războiul, toate fantasmagoriile acestea au dispărut. Chiar și cuvîntul e nou : războiul. Domnul Clanri-

card e primul om care le-a vorbit despre asta. „Guvernele." Le văd și ei. Nu le iubesc.

Clanricard s-a ușurat. Emoția îl părăsește o clipă. Aproape că-i vine să rîdă singur de el. „Ce-am cîștigat ? Ce acțiune ne stă la îndemînă ? Nu voi da dovadă de lipsă de răbdare. Evenimentele însă se arată a fi nerăbdătoare. Să formezi generațiile viitoare ? Și dacă totul se prăbușește îndată ?

Trebuie să merg numaidecît să-l văd pe Sampeyre, la amiază. O să mă descurc."

Scrie cifre pe tablă. Îl invidiază pe preot, care ar spune în locul lui :

„Fiilor, să ne rugăm lui Dumnezeu să ne ajute în această mare primejdie."

V

MICILE MANEVRE ALE DOAMNEI MAILLECOTTIN

În strada Compans, doamna Maillecottin se ocupă de menaj. În tot cuprinsul zilei, e principala ei ocazie de a se mișca. Căci nu prea iese din casă, iar cînd i se întîmplă să iasă, merge cu pași atît de domoli, întrerupți de atîtea halte, încît e pentru toată strada un exemplu de repaus.

Menajul, dimpotrivă, o agită. Timp de două ore, aleargă fără întrerupere prin apartament. Îl traversează în întregime ca să meargă să scuture trei fire de praf pe o fereastră. Deschide și închide robinetul din bucătărie. Aruncă apele murdare, freacă jgheabul spălătorului ; îl murdărește după cinci minute ; îl curăță iar.

La drept vorbind, se agită fără metodă, și pierde mult timp. Acum doisprezece ani, cînd familia s-a instalat aici, doamna Maillecottin ar fi putut jertfi cîteva săptămîni ca să înțeleagă bine dispoziția încăperilor, repartiția mobilelor, distanțele dintre

ele, ca să calculeze locul respectiv al uneltelor de bucătărie și al obiectelor curente, drumul de parcurs de la un punct la un altul și mijloacele de a-și cruța osteneala. Cu mult însă înainte de a începe să se orienteze în primele aranjamente, a căror inițiativă a revenit soțului, fiului ei cel mare și fiicei mai mult decît ei, luase obiceiul să se miște în apartament și să repete în mod automat anumite gesturi. După doisprezece ani, metodele sale de muncă nu mai au nici o șansă să se îmbunătățească.

Locuința, situată la parter, se compune din trei camere și bucătărie. Numai sufrageria dă înspre stradă. E o cameră de trei metri cincizeci pe trei metri douăzeci, cu tavanul la o înălțime de doi metri șaptezeci. Unul din colțuri e tăiat de o sobă veche de faianță, deasupra căreia se află o firidă. Soba însă nu mai e folosită. S-a instalat în fața ei alta, mică, rotundă, pe trei picioare, al cărei burlan se racordează cu hornul în partea de sus a firidei.

Firida și stilobații sînt vopsiți în culoarea ciocolatei. Hîrtia tapetului prezintă, pe fond gălbui, un dublu motiv în diagonală, alcătuit dintr-un vas mic cu flori stilizate și dintr-un corn al abundenței. Bufetul e de stejar, din două corpuri despărțite printr-o policioară cu mici coloane. Ușile de sus sînt cu geam. Cele de jos sînt pline, și două capete de muschetari, care se privesc, sînt sculptate în grosimea lemnului. De remarcat că pana de la

pălăria lor e imitată cu multă grijă. Ea face, de altminteri, un ieșind foarte mare și fragil, de care cîrpa doamnei Maillecottin se agață aproape în fiecare zi. O dată chiar a tras prea tare, și una din volutele penei, una din cele mai frumoase, s-a rupt. Edmond, fiul mai mare al doamnei Maillecottin, care e meticulos și ține la bufetul acesta, a făcut mare gălăgie seara cînd a constatat stricăciunea. A cerut bucata căzută. Mama lui era incapabilă să spună ce s-a făcut cu ea. Toată familia a început s-o caute. S-au pus în genunchi pe podea. S-au uitat sub bufet. Au băgat în intervalul acela întunecos bastoane cu mînerul întors, mînere de umbrelă. Dar n-au scos decît ghemotoace groase de praf, pe care se cam jenau să le vadă, deoarece păreau să dezmintă binecunoscutele pretenții de curățenie ale doamnei Maillecottin. În sfîrșit, cineva a avut ideea să scotocească în lada de gunoi. Din fericire, bucata era acolo. Băiatul cel mare a lipit-o la loc cu secotină, după ce a încălzit ambele margini ale rupturii, conform instrucțiilor de pe tub. De atunci, ori de cîte ori doamna Maillecottin, în exercițiul menajului, ajunge să șteargă de praf muschetarii, își amintește, fără să vrea, seara aceea agitată, cu emoțiile și micile vexațiuni pe care a trebuit să le îndure. Dar ea nu-i din femeile acelea care, ca să-și simplifice viața, ar prefera un bufet de lemn alb. E mai bine să-ți dai nitică osteneală, și să trăiești înconjurat de lucruri frumoase. Fără îndoială, lucrurile frumoase sînt deli-

cate. Cei care nu au nu pot să știe ce precauții îți trebuie ca să le păstrezi. Cînd vezi, la unii bătrîni din cartier, vase, de pildă, care sînt dinainte cu mult de războiul din 70, altele chiar și mai vechi, provenite din moșteniri, și care n-au nici o țandără sărită, nici o crăpătură, tinerii nu-și dau seama ce mare merit au avut persoanele acelea. Dar cînd ai vîrsta doamnei Maillecottin, apreciezi mai bine lucrurile.

Ștergînd scaunele, a căror spetează prezintă un rînd de sfîrleze și un rînd de coloniță, ea constată încă o dată că împletitura a două din ele e ruptă. Edmond, fiul cel mare, n-a băgat încă de seamă. Și e poate mai bine să nu i se arate. În ziua de azi, o împletitură la un scaun costă cel puțin un franc cincizeci.

În momentul cînd să șteargă de praf mașina de cusut, care împreună cu masa pătrată, rotunjită la colțuri, cu cele șase scaune și cu o cușcă de păsări pe o măsuță de rotang alcătuia mobilierul sufrageriei, se gîndește că e tîrziu și că paturile nu sînt încă făcute. Cele două camere de culcare, ca și bucătăria, au vedere spre curte. Cea mai mare e ocupată de părinți și de Isabelle. Patul părinților e la dreapta ferestrei. Capul patului, care nu are, totuși, decît un metru douăzeci și cinci, ocupă toată lățimea zidului, și canatul ferestrei nu se poate deschide mai mult decît de un unghi drept. E un pat vechi de mahon, care ar putea fi plin de ploșnițe dacă locuința n-ar fi

de-o impecabilă curățenie. (Se găsesc ghemotoace de praf sub bufete chiar și în casele cele mai bogate.)

În partea opusă ferestrei și la dreapta ușii, încăperea prezintă un intrînd, atît de bine adaptat nevoilor familiei Maillecottin, încît s-ar putea crede c-a fost anume făcut pentru ea. Intrîndul acesta i-a decis oarecum pe soții Maillecottin să închirieze, acum doisprezece ani, apartamentul. Au așezat acolo, fără nici o greutate, patul Isabellei, mai întîi patul ei de copil, apoi un pat de om mare, larg de nouăzeci de centimetri, de fier și aramă. Montanții și gratiile patului sînt de fier, date cu lac negru. Un rînd de rondele de aramă separă gratiile la jumătatea înălțimii. Tot de aramă sînt și cele patru bule care termină montanții, cum și cele patru muluri care împodobesc picioarele patului, imediat deasupra roților. Isabelle, care e foarte mîndră de patul ei, în fiecare duminică dimineața îi freacă singură alămurile. De altminteri, tînăra are tot ce-i trebuie în intrîndul acela ca să se simtă ca la ea acasă. Fratele ei Edmond i-a instalat două perdele mari de cretonă cu desene de frunze și de ramuri, alunecînd pe o vergea, care-l închid din tavan pînă-n podele. E prin urmare un adevărat alcov, aproape o cameră. Între perdea și capul patului, Isabelle are loc să bage o măsuță, pe care poate așeza tot felul de obiecte și pe care o împodobește cu un vas de sticlă devitrificată, în care pune flori, dacă anotim-

pul e prielnic. La picioarul patului, un scaun. În spatele scaunului, un cuier cu trei cîrlige. În sfîrșit, Edmond a avut amabilitatea să-i instaleze o lampă din acelea cu benzină, de tip nou, legate printr-un gît de lebădă de un mic rezervor, și care, odată atîrnată în perete, imită întru totul o lampă cu gaz aerian, sau chiar un bec electric, dacă imaginația își dă nițică osteneală.

Cealaltă cameră, care e mai mică, slujește celor doi băieți. Multă vreme ei s-au culcat în același pat, ceea ce îngăduia să se circule mai ușor prin odaie. Dar cînd Edmond a împlinit optsprezece ani, a declarat că patul e tocmai cît îi trebuie lui. Au cumpărat așadar un pat pliant pentru mezin. Patul acela pliant a fost pricina multor bătăi de cap. Doamna Maillecottin nu poate să-l strîngă singură. Pe de altă parte, e prea voluminos ca să rămînă deschis toată ziua. Trebuie deci să fie făcut înaintea plecării copiilor la lucru. Dar de cine ? Doamnei Maillecottin nu-i place să se apuce de treburile gospodăriei propriu-zise decît cînd nu mai are pe nimeni în jurul ei care să-i tulbure ideile și să-i încurce nenumăratele ei mici manevre. Nici nu poate fi vorba să scuture cearșafurile și să întoarcă saltelele în învălmășeala aceea de oameni care se îmbracă, se spală, mănîncă. După multe discuții și încercări, au sfîrșit prin a conveni că înaintea plecării mezinului, Isabelle îl va ajuta să-și facă patul, iar, în schimb, el o va ajuta pe Isabelle să și-l facă pe al ei. Dar Isabelle nu vrea

ca el să-i atingă cearşafurile, şi ajutorul fratelui mai mic se reduce la a întoarce salteaua o dată la patru sau cinci zile.

Nu-i mai rămîn deci doamnei Maillecottin decît două paturi de care să se ocupe. Pierde multă vreme cu ele, lasă aşternuturile să se aerisească îndelung la fereastră, nu fără a deplînge că celelalte două paturi nu profită de aceeaşi atenţie.

Pentru cumpărături, a lăsat să se statornicească regimul cel mai confuz. În principiu, sînt în sarcina ei. Dar de fapt nu face aproape nici una. Dimineaţa, de pildă, îi aminteşte soţului ei că trebuie să aducă la amiază un litru de petrol şi unul de ulei. Isabelle e rugată să aibă grijă de zahăr, de cafea. Sau seara, cum se întoarce mezinul, îl trimite să dea o raită pe la prăvălii. O face cu dragă inimă, căci cea mai mare parte din prăvălii sînt situate în Place des Fêtes, iar Place des Fêtes în amurgul zilelor de vară ca şi în lunile de iarnă, e unul din locurile cele mai plăcute care se pot vedea. Întîlneşti acolo foşti colegi de la şcoala din strada du Pré, dar nu pierde cu ei decît cîteva minute. Se întoarce încărcat cu cortofi, cu mangal, cu un paner cu şase sticle de vin. Cît priveşte cumpărăturile care nu se pot face nici prea din timp, nici în ultima clipă, cum e de pildă carnea, doamna Maillecottin recurge la diferite expediente. Strigă pe fereastră un puşti fără ocupaţie, pe care-l cunoaşte din vedere, şi-l trimite la măcelar, făcîndu-i recomandări uneori obscure :

— Spune-i că-i pentru mine, și că vreau aceeași bucată ca alaltăieri ba chiar nițel mai slabă. Ține doi franci.

Se întîmplă că ori băiatul ori măcelarul să nu mai țină minte, și o servesc cum îi taie capul. Dar doamna Maillecottin nu-i dintr-acelea care se necăjesc pentru asemenea fleacuri. O bucată de carne se poate totdeauna mînca. Doar n-o să-i trimită măcelarul zgîrciuri sau bojoci pentru pisici. Uneori totuși, cînd a așteptat pînă la unsprezece jumătate ca să-și facă aprovizionarea, spunîndu-și că-i mai rămîne exact timpul ca să frigă biftecurile, i se aduce o bucată de rasol alb, care are nevoie de șase ceasuri de fierbere înceată. În ce privește onestitatea tinerilor ei mandatari, doamna Maillecottin n-a avut niciodată a se plînge. Pentru puștii aceia, gîndul că ar putea fura cîțiva gologani unei femei de vîrstă respectabilă, cunoscută în tot cartierul, și care-ți face cinstea să te creadă capabil de o misiune delicată, repugnă mai mult amorului lor propriu decît sentimentului de probitate. Riscă mai curînd să uite ce sumă le-a restituit măcelarul. Dar și uitarea aceasta e fără urmări. N-au decît să-și întoarcă pe dos buzunarele. Toți banii de-acolo sînt, de bună seamă, ai doamnei Maillecottin, căci ei nu posedă așa ceva. Aceasta ia zece centime, pe care le dă băiatului drept gratificație. Iar el pornește repede spre Place des Fêtes, ca să-și transforme recompensa în bomboane de gumă.

VI

TRISTEȚEA JULIETTEI EZZELIN. VOIOȘIA LUI JERPHANION

Juliette Ezzelin închide ușa. A auzit învîrtindu-se cheia într-o broască, apoi în cealaltă, ca și cum s-ar fi petrecut de mult. De cîte ori iese din micul ei apartament, i se pare că n-o să se mai întoarcă.

Scara e dinaintea ei. Coboară. O scară care se deschide înaintea ta conține un început de ameteală, o făgăduială. Dar vai ! doar trei etaje. Abisul nu-i mai adînc.

Juliette are sub braț un pachețel. Portăreasa o privește cînd trece. Ce palidă e tînăra doamnă de la etajul trei ! Și ce ochi triști are ! După două luni de căsătorie !

Ora nouă. Juliette se află deodată în stradă și se miră. Cum de s-a îmbrăcat atît de repede ? Și apartamentul e în ordine. Dacă din întîmplare „el" se întoarce înaintea ei, nu va avea de ce să se plîngă. A mînuit obiectele fără să le vadă, cu acea

dibăcie, cu acea agilitate pe care a avut-o totdeauna, şi care nu se mai declanşează decît din cînd în cînd, ca un mecanism, în mijlocul unei distracţii totale.

Iat-o în strada răcoroasă şi însorită, trecătoare tot atît de matinală ca şi cum ar chema-o serviciul. Dar nimic n-o cheamă. Simte pachetelul sub braţ. E drept că acesta e motivul. Dar nu mai e de loc sigură. Ştie foarte bine că în ochii nimănui graba care a apucat-o deodată nu şi-ar găsi explicaţie.

Oamenii se duc şi vin, merg drept înainte cu o siguranţă uimitoare. Nu par a se îndoi nici o secundă de ceea ce au de făcut. Autobuzul care trece e plin de feţe nu chiar bucuroase, fără îndoială, nici măcar liniştite, dar, cum să spun ? justificate. Da, care pot în orice clipă să se justifice. De ce sînteţi aici, la ora aceasta ? Ar şti să răspundă.

Juliette descoperă o beţie extrem de subtilă şi de tristă. Te ridică la fel ca beţiile fericite, dar zăpăceala pe care-o simţi e amară ca cenuşa şi, ca şi ea, zadarnică. Şi ea te smulge din rădăcini, dar ca să te lase şovăitoare ca o fantomă, desprinsă, pierdută. Pierdută ! Pierdută ! De îndată ce-ai rostit cuvîntul acesta, el pune stăpînire pe tine, te învăluie, te răpeşte. E făcut din ceaţă cenuşie, din ameţeală de gheaţă, din delăsare.

O intrare de metro. Juliettei nu-i place subterana aceasta, îi produce aproape o oroare nervoasă. Dar astăzi, tot ce-i este duşman are drepturi asupra

ei. Tot ce se uită la ea cu cruzime s-a înţeles desigur cu destinul ei.

Dimineaţa aceasta de octombrie e de-o frumuseţe nemărginită. Nici de asta nu e cruţată, de a-şi da seama de fericirea pe care-ar urma să o aibă. Hăul metroului o atinge cu suflarea lui infectă. Nu are, într-adevăr, nici un motiv să coboare treptele. Dar e şi o vagă făgăduială, o foarte mică şansă de abis.

*

Jean Jerphanion priveşte munţii cum scad. Meleagurile acestea nu-l încîntă. N-ar fi prea mîndru să se fi născut acolo. Totuşi e un ţinut înrudit cu al său. În forma satelor, în dispoziţia culturilor, în unduirile solului, unele asemănări ar trebui să-l atingă. Poate-i stînjenit să regăsească reflexe ale unor lucruri care-i sînt dragi sub aspecte care-i par mediocre.

Îşi priveşte valiza, care e în plasa din faţa lui şi iese mult în afară. E o valiză de om sărac : pînză bej pe o carcasă de carton ; piele proastă la colţuri, ca să le întărească ; mînere grosolane, caraghios răşchirate.

„Căci, îşi spune aproape vesel, sînt un om sărac. Şi sărăcia mea e de origine rustică. De ce, oare, valiza mea ar minţi ?"

Pe lîngă toate motivele pe care le are de a fi surescitat, Jerphanion nici n-a dormit, ca să zic

așa. Ieri seară, la Saint-Etienne, n-a avut curajul să se culce devreme. S-a dus la cafenea. S-a plimbat pe străzi. A respirat umbrele pieții Republicii ca și cum ar fi fost acelea ale unui oraș ilustru. Frigul munților, o ușoară ceață ce se pogorîse. Străzile erau goale.

Întors la hotel, către miezul nopții, s-a întins într-un desfundat pat de voiajori comerciali. N-a putut să adoarmă. Nici n-a încercat. A văzut defilîndu-i prin minte gînduri nenumărate. I se părea că în timpul ceasurilor acelora, toate întrebările vieții, toate lucrurile din univers, toate probabilitățile viitorului îi trimiteau de-a valma delegații. Nu făcea nici o sforțare să se gîndească. Era ca un trecător oprit pe podul principal al unui oraș imens. Gloata se scurge dinaintea lui.

De la ora cinci, s-a sculat din pat. Simțea o voioșie neînfrîntă. Cum de obicei e un mare somnoros, îi vîjîia nițel capul din pricina insomniei și simțea o ușoară presiune în fundul ochilor. Dar extraordinara prezență a spiritului său îi era atît de plăcută, îi dădea o impresie de forță, de încredere în sine, încît îl făcea să-și spună : „O să încerc sistemul acesta, acum. Să nu dorm aproape de loc. Dorm prea mult. Și cum visez mult, spiritul meu își păstrează prea multe din posibilitățile lui pentru somn, pentru aventurile pe care le trăiește în timpul somnului."

La șase era pe peronul gării, singur, cu un om de echipă și cîteva lumini de gaz aerian. Cu mult

înainte de ora trenului, dar nu foarte nerăbdător. Se simțea capabil să aștepte și mai mult, fără să încerce nici o urmă de plictiseală. Pe urmă se făcu ziuă. Chiar și clădirile gării, cabina acarului, cisternele împrumutau aurorii noutate și îndrăzneală. „Să nu uit asta niciodată. Să fac în așa fel, ca din cînd în cînd să văd lumea dimineața."

Totuși, ideea aurorii îi fusese crud pîngărită. Toate aurorile timp de un an. Crezu că aude trîmbița. Își verifică hainele care erau, incontestabil, civile.

Trenul pentru Paris a plecat la 6 și 40 în loc de 6,38. Aceste două minute de întîrziere i-au fost mai lungi lui Jerphanion decît tot restul așteptării.

Jean măsoară coridorul vagonului. Se gîndește la fizicul lui. Se judecă. E mai curînd înalt. Nu are nici un fel de diformitate. Dar simte că trupul său nu ia în chip firesc poziții frumoase. Mișcările lui, pe care le observă dinăuntru, nu-i plac. „Nu sînt grațios. Sînt un fiu de țăran. Chiar și fără asta. «Provincial» corespunde unei realități. Și-apoi ! O să cercetez chestiunea mai tîrziu, cînd va fi evoluat. Nu e prea important. Capul ? Ce trebuie să cred despre capul meu ? Cîteodată, în fața oglinzii, sub un anumit unghi, am păreri foarte bune. Dar totdeauna o îngrijorare mă împiedică. Timiditate ? Spirit critic ? Preocupări de părerea celorlalți ? În tot cazul, lipsă de înfumurare. Ce culoare au ochii mei ? Negri ? Nici măcar. Căprui.

Stejar închis. Pot fi ochi frumoşi de nuanţa aceasta ?"

Se întoarce şi se aşază, priveşte din nou valiza. „Tot ce am e înăuntru." Surîde. „Sînt dintre aceia care nu au nimic de pierdut."

Niciodată nu şi-a descoperit un viitor atît de lung. Niciodată nu s-a mai simţit atît de liber. Sau cel puţin aşa crede. Un bărbat de douăzeci şi doi de ani e deja capabil să fie nedrept faţă de trecutul său.

Totuşi, merge către ceva foarte bine definit. Ar trebui să i se pară că destinul lui, la început împrăştiat şi şiroind în toate direcţiile, ca într-o pajişte de munte, se adună şi se canalizează încetul cu încetul. Ceea ce-l aşteaptă la Paris e viitoarea lui meserie, începutul unei cariere din care are puţine şanse să mai evadeze pe urmă, şi care nu trece drept foarte plină de neprevăzut.

„N-am uitat oare peria ?"

O perie de haine la care ţine. Dumnezeu ştie de ce. Unul din cele patru sau cinci obiecte care-i sînt dragi, şi a căror pierdere l-ar întrista.

„Sentiment copilăros ; bineînţeles. Trei sferturi din sentimente sînt copilăroase. Iar celelalte sînt pe trei sferturi şi ele."

Rezistă dorinţei de-a căuta în valiză. Observă apoi că rezistenţa aceasta într-un singur punct, prelungindu-se, îl va împiedica să se bucure cum trebuie de restul lucrurilor. Jean nu are o înclinaţie perversă pentru disciplină şi nu crede în pretin-

sele victorii asupra sieşi atunci „cînd daraua e mai mare decît ocaua". Se scoală, deschide valiza. Peria e acolo. O dezmiardă cu ochii, cum ar dezmierda cu mîna un mic animal cuminte care nu s-a mişcat din panerul unde a fost pus. Mai acordă un gînd indulgent şi duios şi altor obiecte, nu mai puţin umile, nu mai puţin credincioase. Îşi aminteşte de unele seri deznădăjduite, la cazarmă, cînd conţinutul „cutiei lui individuale" îi părea ultima raţiune de a trăi. „Ca s-o apăr (se afla în ea îndeosebi o carte foarte iubită şi un carnet de note) cred că aş fi fost gata să mor." Se gîndeşte la animale — la sărmana dragoste a animalelor pentru unicul lucru pe care-l posedă : un culcuş ; un smoc de paie ; o cîrpă în colţul unei bucătării. Se gîndeşte că „asta duce departe", că „stîrneşte întrebări". „Poate că şi acolo voi avea nevoie, din cînd în cînd, să deschid valiza, ca să mă pot agăţa de ceva".

Dar nu. Gîndul lui se înviorează, printr-o sforţare bruscă alungă dezmierdările melancoliei. Jean a ieşit dintr-o perioadă de necazuri. Viaţa lui nouă va fi primitoare şi vastă. Pînă la vremea necazurilor viitoare ? Dar vremea aceea e desigur foarte departe. Cînd nenorocirile sînt foarte departe în viitor, omeneşte vorbind e infinitul, şi acul îngrijorării rămîne la zero. Ce frumos e, o gară care tremură. „Încă trei şi cu cinci opt... opt ore şi jumătate, hai, cel mult, nouă ore, şi vor fi deja mai multe minute de cînd voi fi devenit parizian."

VII

LEGĂTORUL QUINETTE

Juliette Ezzelin își amintește o stradă pe care nu mai putea s-o situeze cu precizie. Cînd a ajuns la stația *Avenue de Suffren*, i se păru că strada trebuie să se ascundă undeva pe acolo, și coborî.

De obicei avea o bună memorie a locurilor, care se trezea cînd era în vecinătate și-i îngăduia să se orienteze cu o siguranță inconștientă.

Recunoscu bine împrejurimile stației, dar nimic din ceea ce se lega de viziunea care-o călăuzise : o prăvălioară de culoare verzuie, într-o stradă puțin umblată, cu case înalte, cenușii, cu fațadele plate. Cîteva cărți, cu legături diferite, în vitrină.

Acolo a condus-o odată tatăl ei, cînd era mică. O dulce amintire. S-a gîndit la prăvălioara aceea verzuie, cînd i-a venit ideea azi-dimineață să dea la legat cartea pe care-o ținea sub braț.

După ce-a rătăcit prin șirul de răspîntii care i se ofereau, așteptînd un semn al memoriei, a isprăvit

prin a intra într-o papetărie și a întrebat dacă nu cunoșteau vreun legător prin împrejurimi. Era unul într-o stradă vecină pe care i-o indicară.

De bună seamă, nu erau nici strada, nici prăvălia din amintire. Dar Juliette era prea ameţită ca să se mai încăpăţîneze s-o caute. Și apoi, tot amintirea o călăuzise și la început ; acum era întîmplarea. Cînd o anumită beţie de dezlănţuire pune stăpînire pe tine, totul e preferabil unei alegeri dictate de voinţă.

Și în strada aceasta, pe o parte, erau case înalte, cenușii, cu faţadele plate. Dar nu se găsesc astfel de case aproape peste tot în cartierele periferice ale Parisului ? Pe partea cealaltă, un rînd de case mai vechi și mai joase. La parterul uneia din ele, care nu avea decît un etaj, prăvălia de care-i vorbise stăpînul papetăriei. Așa cum, urmînd aleile unui cimitir unde mergi să îngropi o fiinţă scumpă, observi totuși că sînt flori frumoase într-un vas, pe-un mormînt, Juliette zări, ca printr-un văl, faţada căsuţei era pictată într-o culoare galbenă și că prăvălioara era simpatică și veselă.

Intră. Nu văzu pe nimeni. La locul unde-i tejgheaua într-o prăvălie obișnuită, se afla o masă lungă ; cîteva cărţi pe ea, și răzuitură de piele. Cînd s-a deschis ușa, a sunat un clopoţel.

Apăru un bărbat. La drept vorbind, avea aerul unui domn, ori mai degrabă, în ciuda unor amănunte ale îmbrăcămintei, al unui medic de cartier, sau al unui arhitect, decît al unui meseriaș. O

barbă neagră, lungă, deasă, și tăiată cu destulă îngrijire. Fruntea dezgolită arată o chelie curată, cu pielea fină, care pare distinsă și indică o viață studioasă.

— Cu ce vă putem servi, domnișoară ?

Vocea lui răspundea exact fizionomiei. Era vocea unui om binecrescut, fără urmă de vreun accent de mahala ; cel mult, puțin comercială ; bine timbrată, dar neprietenoasă. Aștepta, fără să insiste, privind-o pe Juliette cu un surîs corect. Avea ochii negri, înfundați, mai curînd mici.

Juliette desfăcu pachetul pe care-l adusese sub braț. O hîrtie albă ; o hîrtie de mătase ; o carte cu coperta galbenă. Legătorul zări o verighetă în degetul Juliettei. O privi deodată pe tînăra femeie cu ochi mai vioi. Ea ținea capul aplecat peste pachet.

— E o carte la care țin mult, spuse ea.

El citi titlul :

— *Choix de Poésise* [1], de Paul Verlaine. A ! vă plac poeziile, doamnă ?

Nu răspunse. Văzu într-un colț al odăii, pe o măsuță, cîteva cărți spintecate, sfîșiate, aduse probabil în halul acesta în vederea legării. Adăugă, aproape îngrijorată :

— Nu se întîmplă niciodată, în timpul lucrului, să se deterioreze vreo carte, să se strice... din greșeală ?

— Nu, doamnă. În tot cazul răspund eu...

[1] Poezii alese.

— Pentru că... țin în mod special la exemplarul acesta. Aș vrea să fiu sigură...

— Fiți fără grijă, doamnă. Ce fel de legătură doriți ? V-ați gîndit la ceva ?

Se simți deodată foarte stingherită la legătorul acesta prea distins. Dacă ar fi îndrăznit, ar fi plecat, cu carte cu tot. Vălul care de dimineață stăruia între ea și lucruri se destrăma. Văzu deslușit prăvălia, benzile de piele, pe cele două mese, care păreau vestigiile unor cruzimi ; cărțile desfăcute, din care ieșeau crîmpeie de sfori răsucite în toate sensurile ; ușa din fund, care ascundea obiceiurile unei vieți necunoscute.

Legătorul o privea cu ochii lui înfundați și vioi. Poate-și dădu seama de stînjeneala care-o cuprindea pe tînăra femeie. Întoarse privirea, vorbi cu amabilitatea cea mai impersonală :

— O să vă arăt cîteva tipuri de legătură ; și eșantioane de piele. M-ați putea îndruma spunîndu-mi cam cît vreți să cheltuiți.

Așeză pe masă cinci sau șase cărți pe care le luase dintr-un dulăpior scund, ale cărui geamuri erau dublate cu o perdea de rips verde.

— Cît ar costa asta ?

— Ceva în genul ăsta ? Fără nici un ornament ? Nu-i oare prea sever pentru poezii ? În tot cazul, e de foarte bun gust. N-ați vrea pe cotor un desen ? O floare ca asta, de pildă ?

Juliette examinează floricica, delicat încrustată în linii albastre și roșii. Nu i-ar fi displăcut. Dar

Juliette se gîndește la cineva, la privirea dificilă — și pe veci departe — a cuiva. Ce-ar fi spus el ? N-ar fi rîs oare de floricica aceea, mai cu seamă pe cotorul acestei cărți ? Șovăia să-și dea un răspuns. Renunțînd la floricică era mai sigură că nu se înșală.

— Nu. Simplă de tot.

— Cum doriți, stimată doamnă. Vă voi face aceasta cu... era să zic optsprezece, dar, ca să vă fiu agreabil, cu cincisprezece franci. În interior vă păstrez coperta și cotorul, bineînțeles. Și vă pun o hîrtie mai frumoasă decît aceasta.

Juliette aproape roșește. Nu dorea nici un tratament de favoare din partea acestui domn cu urechile ascuțite. (Căci tocmai băgase de seamă că avea partea de sus a lobului urechii foarte plat, cu un tiv aproape imperceptibil și întrerupt, alcătuind un vîrf ascuțit.)

— Și sînteți foarte grăbită ?

Ea nu știa dacă era mai bine să spună da sau nu ; să se întoarcă la legător cît mai curînd sau cît mai tîrziu cu putință.

El continuă :

— Vreau să vă răsfăț pînă la capăt. Ca și cum o femeie frumoasă n-ar fi totdeauna nerăbdătoare. Azi sîntem marți, marți 6 octombrie. Ei bine, vreți să treceți lunea viitoare, spre seară ? Cartea va fi gata. Nu știu dacă vă dați seama că e un tur de forță ; (rîde) sau, mai degrabă, un îngrozitor hatîr. Iată (arată exemplarele răvășite de pe măsuță).

Volumele acestea aparțin unuia din vechii mei clienți care le așteaptă de trei luni... Ce nume și adresă, vă rog ?

Juliette fu din nou cuprinsă de îngrijorare. Pentru nimic în lume nu și-ar da numele și adresa omului acestuia. Și totuși îi lăsa cartea. N-o să se răzbune oare refuzînd să i-o dea înapoi ? Se va preface că n-o mai recunoaște. Îngînă :

— Voi veni s-o iau eu.

El surîse :

— Bine, bine, doamnă. Fiți sigură că-mi voi aminti chipul dumneavoastră.

Se înclină cu oarecare afectare.

Juliette se grăbi să iasă.

„Am spus c-o să mă întorc. Și trebuie să mă întorc. Cum să fac ?“

VIII

UCENICUL WAZEMMES

În strada Montmartre, în faţa prăvăliei pictorilor, acelaşi grup stă nemişcat. Oamenii s-au schimbat unul cîte unul ; dar grupul nu s-a schimbat. Mai mult chiar decît dimensiunile şi forma, şi-a păstrat fizionomia morală, care e complexă, dar în care se deslușesc cîteva sentimente principale : admiraţia pentru virtuozitate, gustul pentru evenimente, curiozitatea aţiţată de enigme.

Ştie mai mult. Încetul cu încetul, s-au făcut revelaţii.

Sub primele două linii :

COMERŢUL MĂ DEZGUSTĂ
M-AM SĂTURAT

citeşte acum, scris cu cărbune :

MĂ DESCOTOROSESC DE TOT STOCUL MEU

Prima literă e deja vopsită în negru.

Se poate observă, de asemenea, că linia aceasta, a treia, de o lungime neprevăzută, corespunde unui

intrînd al desenului din stînga. „MĂ" se așază sub brațul personajului, parcă ar vrea să-i dea o lovitură în coastă.

Inscripția pe marmura falsă e aurită pînă la litera A inclusiv, dar sensul ei nu a devenit mai luminos. Tînărul comisionar care credea că *Acreditații* sînt o varietate de debili mentali e înlocuit de o tînără modistă care-i bănuiește să sînt un anumit soi de defuncți. Inscripția e destinată unei biserici. Ea arată care e capela unde se celebrează serviciul acreditaților. Prin ce anume acreditații se deosebesc de ceilalți morți ? Iată întrebarea. Poate pentru că în timpul vieții aparțineau unei secte sau unei confrerii. Sau poate pentru că rămășițele lor au fost supuse unui tratament special, intermediar între îmbălsămare și incinerare. (De pildă, o preparație cu ajutorul cristalelor.)

De cealaltă parte a geamului mare, Péclet, în timp ce umple cu negru litera Ă de la *MĂ*, cu o ușoară alunecare a degetului mic pe americă, alunecare paralelă cu mișcarea periei, și căreia îi accentuează eleganța degajată din pricina spectatorilor, se întreabă cum va continua execuția subiectului artistic. Amănuntele compoziției sînt deja fixate în mintea lui. Invenția e plină de haz ; și gură-cască de azi după-amiază nu bănuiesc surpriza care-i așteaptă. Dar problema culorilor subzistă. Instrucțiile patronului sînt categorice : numai trei culori : inclusiv negrul, albul în plus. Devizul a fost întocmit pe baza aceasta. Desigur, un pictor

atît de iscusit ca Péclet ar putea cu trei culori, printre care negru şi cu alb, să alcătuiască o gamă de tonalităţi foarte variate. Dar patronul nu permite, într-o lucrare ca aceasta, amestecuri de culori. Susţine, nu fără dreptate, că rezultă o pierdere de timp, deoarece lucrătorul, în loc să aştearnă, cu cugetul împăcat, tente plate, se lansează în căutări de nuanţe, cedează ispitei degradaţiilor savante, tranziţiilor de tonuri subtile, şi, cuprins de ameţeală artistică, nu se mai poate opri pe panta primejdioasă a perfecţiunii. Adaugă chiar că, departe de a asigura mulţumirea clientului, acest exces de zel creează mai degrabă dificultăţi. Un domn căruia i s-au făgăduit trei culori, şi căruia i se servesc trei culori mari şi late, nu poate, riguros vorbind, nimic obiecta. Dar dacă i se oferă melanjuri, vrea şi el să facă pe artistul şi începe să discute : „Nu găseşti că obrazul e prea galben ?“ sau „Albul ochiului mi se pare nitel cam rece“. O să vezi ce albul ochiului o să-ţi dau !

Unde patronul greşeşte, e cînd se încăpăţînează, pentru o economie de cîţiva pitaci, să folosească o americă de proastă calitate. Ţesătura aceea înghite mai multă culoare şi mîna devine mai leneşă. Fără să mai vorbim de faptul că negrul, de pildă, în ciuda grundului, izbuteşte să se îmbibe în fire, şi că ai tot timpul impresia că pictezi litera cu bavure. E cu atît mai neplăcut, cu cît grupul spectatorilor n-are de unde să ştie că america e

proastă, și poate să se întrebe dacă nu cumva Péclet e de vină.

— Wazemmes ! N-ai isprăvit ? Spală-mi pensulele.

— Îndată ! Îndată ! Și vine într-o fugă.

Tînărul Wazemmes, un vlăjgan înalt, cu atît mai puțin a isprăvit frecatul culorilor cu cît citește o carte intitulată : *Mici secrete ale automobilului.* De cîteva zile, în adevăr, Wazemmes se întreabă în privința vocației sale. E absolut sigur că pictura nu-l interesează, mai cu seamă pictura aceasta inferioară. (Dacă ar fi vorba să pictezi modele frumoase și goale, și să capeți medalii la Salon, calea-valea...) Cum, pe deasupra, e dezgheţat și precoce, are părerile lui în privința dezvoltării economice a epocii. Crede în viitorul automobilului și al electricității. Dar, nu știe de ce, electricitatea îi place mai puțin. Poate pentru că nu e ceva care se mișcă ; și prea adesea recurge la cantități abstracte. A început, așadar, să se inițieze în problema automobilului.

Dar Wazemmes e plin de bunăvoință, atît din fire cît și din socoteală. Pe cît găsește de normal să „chiulească" de la lucru de îndată ce nu mai e supravegheat, pe atît îi este de plăcut să servească fără ezitări cînd i se cere cîte ceva. Chiar și patronul poate oricînd să-i dea un ordin. Wazemmes începe îndată să-l execute. Și dacă un ordin nou survine, Wazemmes, departe de a protesta, se

grăbește să-i dea ascultare, încîntat să părăsească munca pe care-o făcea înainte.

A remarcat că procedînd astfel îți creezi, în general, o opinie favorabilă. Camarazii de atelier, care de obicei nu vin să-ți ceară decît servicii neînsemnate, găsesc că Wazemmes e un ucenic desăvîrșit, plin de respect pentru cei vechi. Patronul, care ar avea mai multe motive să se plîngă, se arată îngăduitor, căci ești totdeauna bucuros cînd ți se execută îndată capriciile, și ierți mai ușor o lipsă față de dorințele vechi, cărora nici tu nu le mai simți imboldul.

IX

QUINETTE, NECUNOSCUTUL ȘI SÎNGELE

Quinette, rămas singur, așază volumul pe un raft al dulăpiorului și se reîntoarce în odăița din fundul prăvăliei. Își netezește barba. Se întreabă ce anume efect a produs asupra tinerei necunoscute. „A simțit oare fluxul meu vital? Cred că da."

Apoi, își examinează cu atenție o întreagă parte a organismului său. Caută să descopere „curentul agreabil și înviorător" de care vorbește prospectul. Fără îndoială, nu-l simte decît în slabă măsură: dar îl simte. Ca și cum pase magnetice i-ar învălui regiunea bazinului, ar rătăci pe șale, pe pîntec. Quinette se gîndește că, la drept vorbind, n-a fost supus niciodată paselor magnetice. Deci comparația pe care-o face e lipsită de bază. Ceea ce simte seamănă mai curînd cu impresiile acelea confuze pe care le încerci cînd ți-a fost frig, și cînd căldura focului începe să te pătrundă, îndeosebi în

regiunea aceea a şalelor, care e atît de sensibilă la frig. Caută şi alte analogii. Dar găseşte curînd că toate apropierile de senzaţii deja cunoscute păcătuiesc prin cîte ceva. Pe cînd fraza însăşi a prospectului : „Centura electrică Herculex a doctorului Sanden revarsă asupra părţilor slăbite un curent plăcut şi înviorător de electricitate..." spune răspicat ceea ce vrea să spună şi descrie cu o remarcabilă fidelitate sentimentul de bunăstare discretă pe care-l încearcă purtătorul centurii Herculex.

Asta nu înseamnă că legătorul nostru îşi face cu uşurinţă iluzii. Întotdeuna a privit bănuitor tot ce avea o aparenţă de şarlatanism. Şi nu i-a trebuit unei anumite idei, devenită fixă încetul cu încetul, mai puţin de cîteva luni de incubaţie, ca să-l facă pe Quinette să riste această experienţă.

Întîmplarea a jucat un rol în afacerea aceasta. Quinette trăia singur de patru sau cinci ani, de cînd îl părăsise soţia. Ajunsese destul de repede la o abstinenţă totală. Lucrul s-a petrecut fără ca el să-şi dea seama. N-a trebuit să facă nici o sforţare. Dar nici nu-şi dădea seama de faptul că în comportarea lui ar putea fi ceva care să merite o atenţie serioasă.

Dar într-o zi, într-un lot de volume pe care i le-a încredinţat un client ca să le lege, a întîlnit o lucrare tratînd despre *Anomaliile sexuale*. A răsfoit-o, plin de curiozitate. Fără să fie ignorant

în chestiunile acestea, nu le mai avea prezente în minte.

Unele pasaje îl puseră îndelung pe gînduri. Constată că medici serioşi, din motive legate doar de bunul echilibru fizic şi moral, considerau întrucîtva anormal ca un bărbat de patruzeci de ani să nu mai aibă nici o activitate sexuală, şi mai cu seamă să nu mai simtă lipsa unei asemenea activităţi. Quinette fu cuprins de îngrijorare. Nu ideea de anomalie, în ea însăşi, îl speria. Nu avusese niciodată respect pentru opinia majorităţii, nici pentru felul ei de-a trăi. Şi s-ar fi împăcat uşor cu o anomalie care ar fi fost măgulitoare. Dar îşi dădea prea bine seama că aceasta era umilitoare.

Timp de mai multe săptămîni încercă deci să se pătrundă de evidenţa că era un fel de infirm, pînă acum inconştient, şi că liniştea aceea care-i păruse firească era de fapt o tară. Ezită îndelung în privinţa categoriei de anormali din care face parte. Era impotent, sau poate numai frigid ? Înclină pentru a doua ipoteză.

Îşi reaminti totodată diferite trăsături ale purtării sale, care nu-l izbiseră pînă acum : observă indiferenţa lui faţă de femei, politeţea corectă, dar rece, pe care le-o arăta.

Din fericire, după afirmaţiile autorilor citaţi în lucrare, simpla frigiditate poate fi trecătoare. Se datoreşte uneori surmenajului, grijilor, faptului că te găseşti sub imperiul unei preocupări.

Griji, Quinette își făcea, din pricina micii lui industrii, a greutăților unei chirii, și așa prea mari, pe care proprietarul amenința s-o ridice. Dar avea mai cu seamă o pasiune tiranică și acaparantă : aceea a invențiilor. Mai mult chiar, o soartă vitregă îl făcea să-și îndrepte gîndul de preferință către acele invenții foarte vaste, foarte migăloase, și de la care — în cel mai bun caz — putea fi sigur că nu va trage niciodată vreun folos. Astfel, a studiat timp de mai mult de doi ani, și a pus la punct pînă la ultimul amănunt, cu tărăgănările la care-l condamna lipsa lui inițială de competență, un proiect de cale ferată pe o singură șină. Proiectul acesta, năstrușnic la prima vedere, devenea, dimpotrivă, foarte judicios, și de o extremă ingeniozitate, cînd îl urmăreai în dezvoltarea minuțioasă pe care i-o dăduse autorul lui, și cînd țineai seamă de condițiile speciale de teren și de exploatare cărora pretindea să le răspundă. Dar ce probabilitate era ca desțelenitorii pămînturilor noi să vină să cumpere planurile lui Quinette, legător la Grenelle ?

Legătoria suferea de pe urma lor, Quinette irosea din meserie atîtea ceasuri cîte putea fără ca să se ruineze. Nu-i de mirare că suferea și sexualitatea.

Ca să știe precis cum stăteau lucrurile în privința acestui punct, Quinette se hotărî să facă o experiență. Se duse alături, în bulevardul Grenelle, la o casă a cărei fațadă o remarcase de sute de ori. Dar decorul interior îi displăcu ; și lipsa precon-

ceptă de încredere în propriile lui puteri nu putea decît să-l paralizeze în încercarea sa. Se întoarse de acolo convins că trebuia negreşit să facă ceva ca să-şi modifice starea. Nu se gîndi o clipă să consulte un medic. Ceea ce îl îndepărta de medici nu era atît neîncrederea faţă de metodele lor, cît teama de a-şi încredinţa secretele altuia. În privinţa aceasta era cît se poate de precaut. I se întîmpla să-şi ducă scrisorile la diferite oficii poştale îndepărtate, sau să le ceară corespondenţilor lui să-i adreseze scrisorile post-restant, sub iniţiale, ca să zădărnicească un control posibil. Pe stradă, se întorcea uneori ca să vadă dacă nu era urmărit.

Ar fi încercat desigur, la întîmplare, vreuna din specialităţile acelea care-şi fac atîta reclamă. Dar era duşmanul medicamentelor introduse în neştire în organism. Citind ziarul, întîlni de mai multe ori, pe ultima pagină, reclama a două mărci de „centuri electrice", care-şi făceau pe atunci o publicitate rivală şi zgomotoasă : Herculex a doctorului Sanden, şi Electro-Vigoare a doctorului Mac Laughlin. Examină îndeaproape anunţurile. Pentru Quinette, om luminat şi reprezentant al publicului, ele sunau fals. Însăşi personalitatea celor doi doctori părea să aparţină acelui tărîm himeric al leacurilor populare, unde se întîlnesc preoţi rurali, culegători de buruieni, călugăriţe, păstrătoare ale unui secret împotriva urinatului în pat, sau filantropi legaţi printr-un jurămînt care-i sileşte să insereze în fiecare zi un anunţ, după cum alţii plătesc în

fiecare dimineață o liturghie. Dar lui Quinette inventator i se deștepta și un alt sentiment, acela al confraternității. Se vedea destul de bine pe sine, dacă cercetările lui l-ar fi îndreptat în direcția aceasta, imaginînd un aparat capabil să răspîndească în regiunea șalelor efluviile unei primăveri artificiale. Iar ca să îndrăznească să rîdă de cei doi doctori, știa prea bine ce aparențe ciudate poate lua în ochii unor profani o invenție de cea mai mare însemnătate.

După aceste reflecții, și altele, se hotărîse, în sfîrșit, pentru centura Herculex a doctorului Sanden, care avea avantajul de-a face promisiuni mult mai categorice în ce privește forța virilă, pe cînd Electro-Vigoarea, în ciuda numelui său, se menținea la generalități vagi.

De altminteri, după ce și-a cumpărat centura Herculex (Sanden Electric Belts, strada Taitbout nr. 14), Quinette fu cît pe-aci să cedeze ispitei, firești pentru un inventator, de a o demonta. Ceea ce-l reținu a fost teama să nu găsească înăuntru doi gologani belgieni și rumeguș de lemn.

Iată așadar trei zile de cînd legătorul nostru își poartă aparatul. Ceea ce așteaptă de la el e mai puțin posibilitatea de a îndeplini cine știe ce isprăvi amoroase, la care continuă să țină tot atît de puțin, cît dispariția unui sentiment de inferioritate. Împreună cu toți acei care au scris despre această chestiune, el crede că vigoarea virilă e legată de vitalitatea în genere. Refuză să admită că

vitalitatea lui ar fi întrucîtva atinsă. Poate nu-i nici măcar adormită, ci numai îndreptată în chip prea exclusiv către munca cerebrală. Presupunînd cazul cel mai fericit, aparatul Herculex nu are, de bună seamă, puterea să scoată energie dintr-un organism în care a secat cu desăvîrşire, dar poate, concentrînd-o asupra anumitor organe, s-o facă mai manifestă decît era şi să suprime la cel interesat o îndoială care n-ar întîrzia să devină copleşitoare.

Quinette dă, aşadar, o mare importanţă impresiei pe care a produs-o asupra tinerei femei. Stinghereala aceea, teama aproape, care în chip atît de vădit a cuprins-o, nu se poate explica decît prin aceea că o radiere de energie neobişnuită se degaja din Quinette. Fără să cazi în naivităţile spiritiştilor, nu e absurd să crezi că energia vitală a unei fiinţe radiază şi că, atunci cînd prezintă o creştere bruscă de intensitate, devine sensibilă şi celorlalţi, sau poate chiar aproape insuportabilă. De altminteri, Quinette şi-a dat bine seama de elanul care l-a ridicat aşa deodată. Un singur punct îl intrigă : faptul că elanul acela l-a cuprins în clipa cînd a zărit verigheta în degetul vizitatoarei.

*

După ce a ieşit din prăvălie, Juliette a continuat să urmeze strada în direcţia opusă metroului. Zărea, la capăt, case mici şi sărăcăcioase, dar în-

veselite de soare ; un cartier întreg pe care nu-l cunoștea, și pe care-l traversa fără să se grăbească, în căutarea unui autobuz.

Vizita ei la legător îi risipise beția aceea melancolică în care trăia de dimineață. Stînjeneala displăcută pe care o încercase, îngrijorarea la gîndul că va trebui să revină, îi dădeau un început de interes pentru altceva decît deznădejdea ei.

Vreo cincizeci de pași mai departe, aruncîndu-și ochii asupra unui fel de pasaj lung între două case joase, închis de un grilaj, văzu, lîngă casa din stînga, un bărbat cu capul puțin întors către stradă, cu umerii și șoldurile perfect lipite de zid, ca și cum ar fi vrut să intre în el, să dispară. Nu îndrăzni să se oprească, să privească mai bine. Nu putuse distinge trăsăturile feței bărbatului, nici hainele lui. I se păru că-și ținea mîinile la spate. Trecu mai departe.

După trei minute, Quinette, în odaia din fund, își scotea centura Herculex ca să-i modifice nițel poziția, și să suprime o ușoară frecare care-l incomoda, cînd auzi ușa prăvăliei deschizîndu-se și închizîndu-se atît de brusc, încît clopoțelul abia a avut timp să sune. „Cine-i dobitocul care intră așa ? O să-mi spargă geamurile.“ Și Quinette se grăbi să-și pună ținuta în ordine. Avea oroare de geamuri sparte, ca și de oameni gălăgioși și neîndemînatici. Luă o mutră severă.

Deschizînd ușa, văzu în mijlocul prăvăliei un bărbat cu fața spre el, al cărui chip era prost

luminat, dar a cărui atitudine trăda o spaimă nebună.

— Domnule, spuse acesta, vă cer iertare, dar aveți probabil un... robinet de bucătărie, o chiuvetă. Aș avea nevoie să mă spăl, da...

Quinette nu era fricos, cel puțin într-o împrejurare ca aceasta. (I se întîmpla să se teamă de un păianjen, de o reptilă ; sau să-l cuprindă groaza noaptea, în bezna de pe scara lui.) Nu era nici măcar emotiv. Își păstră toată luciditatea ca să privească țintă în ochii necunoscutului, care era destul de înspăimîntător și mai cu seamă ca să aprecieze situația.

— Vrei să te speli ? Cum așa... să te speli ?

— M-am murdărit. Vreau să mă perii puțin.

Necunoscutul își încleșta cît putea mîinile. Abia dacă i se puteau zări. Cît privește hainele, nu păreau murdărite. Purta o pălărie melon uzată.

Omul nu avea cîtuși de puțin aerul amenințător ; dimpotrivă rugător și dezarmat. Quinette se învîrti de un sfert de cerc în jurul lui, ca să-l vadă mai bine.

— Mi-ați face un mare serviciu, spuse celălalt. Vocea îi tremura de teamă.

„Vlăjganul ăsta, se gîndi Quinette, a săvîrșit o nelegiuire." Se apropie de ușă, puse mîna pe clanță.

— Domnule, domnule, se rugă omul.

— Ce ?

— Ce vreți să faceți ?

— Nimic. Mă uit.

Aruncă într-adevăr o privire în stradă, fără să deschidă ușa. Voia să vadă dacă omul nu era urmărit ; dacă nu era oarecare agitație pe stradă, oameni care fugeau sau căutau ; un început de aglomerare. Nimic ; cel puțin în vecinătatea imediată. Nici la ferestrele casei din față nu se vedea vreun semn de curiozitate.

Quinette se întoarse, netezindu-și frumoasa lui barbă burgheză. Omul nu-i inspira nici un fel de milă. Dacă ar fi zărit pe stradă polițiști căutînd pe fugar, Quinette ar fi deschis ușa și i-ar fi chemat. Dar avea o mare poftă să afle mai mult și să țină în mîinile lui secretul unui om. O astfel de aventură nu i se mai întîmplase niciodată. De multă vreme nu mai simțise atîta bucurie de viață.

Merse și deschise ușa odăii din fund :

— Intră aici.

Îl lăsă să treacă înainte.

— Încă un pas. Așa. Deschide ușa.

Omul ezită o clipă ; apoi, cu vîrful degetelor, ca și cum ar fi avut mîna infirmă, deschise ușa a doua și pătrunse într-o bucătărie strîmtă. Quinette intră după el. Clanța ușii era de porțelan alb. Quinette zări pe ambele părți două mici urme roșii, care erau, negreșit, de sînge.

— Iată spălătorul. Ai și săpun. Prosopul e în stînga.

Omul aștepta, aruncînd o privire rugătoare înspre Quinette. Legătorul surîse :

— Ce ? Te jenezi de mine ?

Celălalt își păstra aerul speriat și își ținea mereu mîinile încleștate. Cum lumina era mai bună decît în prăvălie, se distingeau pe stofa vestonului și a pantalonului său cîteva pete cafenii.

— Haide, haide, urmă Quinette, cu un imperceptibil accent batjocoritor în vocea lui politicoasă, trebuie să înțelegi că sînt un om discret. Curăță-te în voie. Ai mare nevoie de așa ceva.

Și rămase înfipt în ușa bucătăriei.

Omul se hotărî să dea drumul la apă și să ia săpunul. Toate gesturile lui erau făcute cu teamă. S-ar fi zis că fiecare obiect pe care-l atingea era fierbinte.

Își spălă mîinile și le clăti în mai multe ape.

— Nu-mi lăsa sînge pe chiuvetă, spuse Quinette pe același ton.

Omul îi aruncă o privire umilă ; apoi, apucînd o perie de paie începu să săpunească piatra spălătorului, ca un servitor conștiincios, și să împingă cu grijă clăbucii către gaura de scurgere. Cînd a isprăvit, avu iar un moment de ezitare :

— Nu continui ?

Omul se rugă :

— N-ați putea să mă lăsați singur o clipă ?

„Dacă-l las singur, o ia din loc" se gîndi Quinette. Bucătăria dădea într-adevăr într-o curticică.

— De ce ? Pentru că vrei să scoți petele și de pe haine ? (Rîse răutăcios.) Mă faci să rîd. E prea

tîrziu ca să mai iei asemenea precauții cu mine... Îți promit că n-o să mă uit. Haide ! Îți promit.

Individul nu prea știa cum să scoată petele. Luă batista. Dar o băgă repede în buzunar. Batista era pătată de sînge.

— Vrei poate o cîrpă curată ? Dar ce-o să fac eu pe urmă cu cîrpa ?... Da... o s-o păstrezi. Și o să arunci totul în prima gură de canal... împreună cu batista, nu-i așa ? (Surîse). Nu trebuie să uiți batista.

Luă din cuptorul mașinii de gătit o bucată de cîrpă albă, o întinse omului, care făcu din ea un tampon, îl udă, îl săpuni, și începu să frece petele de pe haine, una cîte una. Cînd tamponul se murdărea, îl spăla cu multă apă.

Quinette, care la început își întorsese capul, nu-și ținu multă vreme făgăduiala. Dar curiozitatea lui era mai puțin vie. I se părea că urmărește o operație interesantă, dar obișnuită. Astfel încît prezența lui, în loc să-i fie celuilalt o povară, îl ajuta să-și regăsească echilibrul.

După cîteva minute de tăcere, Quinette spuse cu voce scăzută, binevoitoare, în care nu se mai simțea nici o intenție batjocoritoare :

— Povestește-mi acum niței cum s-au petrecut lucrurile.

Omul tresări, lăsă să-i cadă tamponul în chiuvetă. Ochii lui, toate trăsăturile feței trădau o înspăimîntătoare neliniște. Obrazul i se făcu pămîntiu.

Quinette deveni și mai blînd, și mai mieros :

— Nu-ți cer asta ca să te necăjesc... Ba nu. Ba nu... De altminteri ori îmi spui dumneata, ori ziarul de diseară... cu excepția unor mici amănunte...

La gîndul informației din ziar, celălalt simți o înțepătură dureroasă care-l făcu să se strîmbe.

— De ce te-ai oprit ?

Supus, omul își reluă tamponul, continuă curățatul.

Quinette, și mai încet :

— N-ai chef de vorbă acum. E foarte firesc. Spune-mi mai curînd ce ai de gînd să faci. Cînd o să ieși de aici, unde te duci ?

— Nu știu.

— Cum nu știi ?

— Nu.

— Nici cea mai mică idee ?

— Nu (Acest „nu" era mai slab.)

— Mergi să te ascunzi undeva ?

Celălalt tăcu. Quinette se gîndi ; apoi:

— Ascultă-mă. Soarta dumitale mă interesează. Nu vreau acum să te mai chinuiesc. Dar vreau să te revăd.

A spus „vreau să te revăd" arătînd cu atîta tărie o voință calmă, încît celălalt a lăsat să-i cadă iar cîrpa. Quinette insistă :

— Chiar astăzi. La locul pe care mi-l vei indica.

Celălalt luă un aer timpit de învoire ; apoi îngînă :

— Da .. dar nu știu unde.

— Nu-ți cer să fie la locul unde te vei ascunde. Nu. Prin împrejurimi, dacă vrei. Sau mai departe. Mie mi-e totuna.

— Nu știu... nu pot să știu.

Quinette se făcu mai aspru :

— Ba da. Știi desigur o cafenea mică și liniștită... După ora cinci, ca să fie întuneric. La ora șase, de pildă. Haide !

Omul privea speriat, căuta o scăpare.

— Îți dai seama, sper, îi explica legătorul, că nu poate fi vorba o secundă să-mi tragi chiulul. O să-ți spui că odată plecat de aici... Da... Dar să presupunem că diseară nu vei veni la întîlnire. Ei ? Și că eu o să vreau neapărat să te regăsesc. Cred că voi putea procura un semnalment care n-ar fi din cele mai vagi, și alte cîteva amănunte pe deasupra.

Omul avu deodată o privire sălbatică.

— Nu lua mutra asta, îi spuse Quinette, sau poate ai poftă să chem ajutor. Am vecini peste tot.

Celălalt recăzu în atitudinea umilă și deznădăjduită. Spuse încet :

— Sînteți de la poliție ?

— Eu ? Ce idee ! Sînt legător. Leg cărți. Ai putut vedea în prăvălie... De la poliție, auzi !

— Întîlnirea pe care mi-o cereți nu-i oare ca să mă dați pe mîna poliției ?

— Ce m-ar împiedeca s-o fac chiar acum ?

— Sînteți singur. Poate vi-i teamă.

— Aiurea ! cînd ești de meserie, găsești mijloacele ca să nu lași să-ți scape un ageamiu care ți s-a aruncat în gheare. Dar nu, nu sînt polițist de meserie. Fii pe pace.

— Atunci de ce voiți să mă revedeți ?

— Pentru că mă interesezi și ca să putem sta în liniște de vorbă. Acum e imposibil, nu-i așa ? Ești prea zdruncinat. Și apoi nu țin să-ți prelungești la nesfîrșit vizita. Te-ai gîndit la riscurile pe care mi le asum ? Ai ? Îmi datorezi oarecare recunoștință.

Celălalt se gîndi ; apoi tot cu voce scăzută :

— N-ați vrea mai degrabă bani ?

— Nu, mulțumesc. Intenția dumitale e drăguță. Dar nu. Sînt dezinteresat în afacerea asta. Asta te miră. O să-ți spun și mai mult. Tot ce vreau e să te ajut iar. Cu condiția să nu mă expun, bineînțeles.

Își îngroșă vocea :

— Haide, grăbește-te, și spune-mi unde o să fii diseară la șase ?

Omul răspunse după o ezitare :

— Cunoașteți strada Saint-Antoine ?

— Straca ? nu foburgul ?

— Nu, strada.

— Da, firește. Și ?

— Vedeți trotuarul din stînga, mergînd spre Bastilia, între... să zicem strada Malher și strada Turenne ?

— Stai niţel... nu cunosc chiar atît de bine cartierul... Stai. Da, văd oarecum.

— E în dreptul bisericii Saint-Paul.

— Da. Văd, văd. Şi apoi cu numele străzilor, o să găsesc. Şi ?

— Vreţi să treceţi pe trotuarul acela începînd de la ora... şase fără zece, de pildă ?

— Da.

— Mergînd de la o stradă la alta. La nevoie vă întoarceţi înapoi. Ca şi cum v-aţi plimba.

— Da.

— La un moment dat, o să fac în aşa fel ca să mă observaţi. Pe urmă mă veţi urma.

— Ca să mergem unde ?

— Nu ştiu. Într-o cafenea ; sau în altă parte. Voi vedea.

— Dar eşti sigur că o să mă deosebeşti în mulţime ?

— Mai curînd sau mai tîrziu, da.

— Ştii că o să fie întuneric la ceasul acela.

— Ştiu. Dar sînt multe prăvălii. O să fie destulă lumină.

— Bine. Pe trotuarul din stînga ai spus, între...?

— ...Strada Malher şi strada Turenne... Să vă amintiţi numai că-i în faţa bisericii.

— În regulă.

Omul oftă cu resemnare. Apoi manifestă dorinţa să plece.

— Ascultă, spuse Quinette, nu cred că te-a văzut cineva intrînd. Dar nu costă nimic să fim prudenţi.

O să-ţi fac un pachet destul de mare în care o să bag orice... Vei căuta să ai aerul unui om care face curse. Chiar, nu se ştie niciodată, în cazul cînd ţi s-ar pune vreo întrebare pe drum...

Îl luă după el în prăvălie ; urmă, căutînd în jurul lui :

— Asta ţi-ar putea servi ca să îndepărtezi bănuielile... Da, dar era să-ţi pun înăuntru bucăţi vechi de carton... Nu... Trebuie, dacă vei fi nevoit să deschizi pachetul, să pară ceva serios. O să-ţi fac un adevărat pachet cu cărţi, cărţi răvăşite pe care le am pe ici pe colo, prin funduri de dulap Vezi cîtă încredere am în dumneata. Pentru că, oricum, oarecare valoare tot au. O să mi le aduci diseară.

— Credeţi ?

— Ţi-e teamă c-o să te stingherească ?

Aduna volumele, făcea cu ele un pachet foarte ordonat.

— Şi ce contează dacă o să te stingherească puţin ! Gîndeşte-te că un om care duce un pachet ca acesta are aerul unui om care merge pentru treabă... Nu atrage atenţia, dimpotrivă. Şi chiar şi pentru mine e preferabil. Dacă mă vede cineva diseară cu dumneata, voi putea oricînd pretinde apoi că, fără să te cunosc, am cumpărat de la dumneata cărţi de ocazie, pe care le-ai adunat de la negustori de cărţi vechi sau de la hala de vechituri ;

și că intenționez să le leg ca să le revînd apoi la clienți, sau la cabinete de lectură. Vei avea doar grijă să nu mă dezminți.

Pachetul era învelit într-o hîrtie frumoasă de ambalaj verde și legat cu o sforicică.

— Ține-l sub braț.

Omul luă pachetul, se îndreptă spre ușă ; vru parcă să întindă legătorului mîna pe care o avea liberă, dar se răzgîndi.

— Așadar, negreșit pe deseară, îi spuse Quinette, insistînd. Adu pachetul. În primul rînd, asta o să mă ajute să te recunosc. Apoi, din toate punctele de vedere, e mai bine... Ieși fără grijă.

Cînd legătorul închise ușa după dînsul și rămase singur avu impresia că viața lui pînă atunci nu însemnase nimic. Totul nu fusese decît mediocritate și plictiseală. Chiar și invențiile lui i se păreau anoste. Calea ferată pe o singură șină ? Un fel de distracție de pușcăriaș în celula lui. De bună seamă, geniul inventator, visul constructiv își puteau găsi alte întrebuințări. Pentru moment doar le întrevedea, dar într-o perspectivă bogată în amețitoare făgăduieli.

Se întoarse în bucătărie. Ușa rămăsese deschisă. Urmele de sînge stăruiau pe clanța albă de porțelan.

În bucătărie, primul lucru pe care l-a zărit, pe-un colț al mesei, a fost tamponul de care omul se slujise ca să-și curețe hainele. Cîrpa luase o culoare cenușie spălăcită, puțin roșcată, în care

intra mult mai multă murdărie și săpun decît sînge.

Cu bușteni, hîrtie de ziar și surcele, Quinette aprinse focul în plită. Cînd flacăra izbucni, aruncă în ea tamponul desfăcut, care arse încet, cu greutate și fîsîind.

În timp ce totul se transforma în cenușă, Quinette amestecă într-o strachină apă cu apă clorată; începu apoi să spele cu multă grijă robinetul, chiuveta, colțul mesei unde fusese tamponul și locurile pe podea pe care putuse, căzînd, să le murdărească.

Treaba aceasta nu numai că nu-l supăra pe Quinette, dar îl surescita chiar în cel mai înalt grad. O trata ca pe o problemă. Căuta dificultatea și perfecțiunea. Și-i închipuia pe oamenii legii intrînd în bucătărie, făcîndu-și ancheta, prin toate metodele lor, cu toate mijloacele lor. „Ce urmă a mai rămas oare?" Examina dintr-o parte suprafața mobilelor, aceea a pardoselii, ca să descopere vreo urmă suspectă. Evalua cantitatea infimă de sînge care ar mai fi putut rămîne într-o gaură a pietrei spălătorului, în rogozul periei, după atîtea spălături și clătiri. Reaprinse focul ca să arunce cîrpa de care se slujise.

Rămîneau cele două urme de sînge pe clanța ușii. Quinette pînă acum nu se atinsese de ele. Pe albul porțelanului, ele puneau un fel de semn uluitor, patetic. Legătorul luă o cîrpă curată ca să le șteargă. Deodată, se răzgîndi. Se urcă să ia din

odaia de culcare, de la etajul întîi, un mic tampon de vată ; apoi, deoarece sîngele se uscase şi se prinsese de porţelan, udă puţin tamponul înainte de a freca. Întoarse apoi tamponul în aşa fel ca să închidă în interiorul lui smocul care absorbise sîngele. În sfîrşit, îndesă tamponul într-o cutie de chibrituri goală, pe care o aşeză în fundul sertarului-casă.

X

SAMPEYRE

„Unsprezece și treizeci și trei. Într-adevăr nu prea am timp. Dar nu-i nimic."

Clanricard e pe trotuarul străzii Sainte-Isaure. S-a grăbit să iasă din școală, dînd încet la o parte elevii lui, dintre care unii îi luau mîna, îl apucau de mînecă. Dar el se gîndește că vizita la Sampeyre îl va împiedica poate să dejuneze, ca de obicei, la părinții lui. Desigur, dejunul acesta de familie nu-l încîntă întotdeauna ; și se felicită de cîte ori poate să scape. Totuși, și-ar reproșa dacă n-ar înștiința-o pe mama lui, care și-ar face griji ca în vremea cînd avea el zece ani.

Zărește pe unul din micii lui elevi.

— Ascultă, Bastide.

Băiatul vine în fugă, cu ochii strălucind de bucuria de a face ceva neprevăzut — oricît de neînsemnat ar fi. Clanricard scrie la repezeală

vreo patru-cinci cuvinte pe o pagină pe care o rupe din carnetul său.

— Du-te numaidecît în bulevardul Ornano, la 32. Vei întreba de doamna Clanricard. Îi vei înmîna biletul ăsta. Nu fugi prea tare. Fii atent la trăsuri cînd traversezi bulevardul.

Băiatul a şi plecat, îmbujorat de mîndrie şi de recunoştinţă.

Clanricard parcurge repede strada Sainte-Isaure şi strada du Poteau.

„Sampeyre nu se aşteaptă să mă vadă într-o zi de clasă. O să vrea poate să mă reţină la dejun. Trebuie să accept ?"

Urcă strada Mont-Cenis. I-e dragă strada aceasta, cu urcuşul ei repede ca acela al unei poteci de munte, şi care-i rămîne legată de amintiri din copilărie, de hoinăreli cu micii tovarăşi. E mai veselă, mai excitantă ca niciodată, în dimineaţa aceasta de octombrie. De ce aerul însorit din Montmartre trebuie să fie otrăvit de evenimente îndepărtate ? Şi viaţa neprecugetată a societăţii omeneşti, care, cu toate cusururile ei, are atîtea clipe bune, să fie străbătută deodată de aceşti mari fiori ai fatalităţii istorice ?

Trece strada Caulaincourt, urcă scările de piatră, ajunge în strada Lamarck, continuă să urce. Strada e acum un drum de sat între case joase. La stînga, într-o foarte veche faţadă cenuşie şi scorojită, o poartă cu două canaturi lasă să se vadă grădina. Unul din canaturi e deschis. Dar, ca să intri, trebuie

să dai la o parte o mică barieră de gratii, prevăzută cu un clopoțel care oscilează la capătul unei lame de arc. Clanricard împinge bariera, pătrunde într-o curte pardosită cu pietre mari, rărite. La stînga, un pavilion, formînd un unghi ascuțit cu clădirea principală, se compune din parter și etaj. Marchiza, deasupra ușii, are sticla spartă, și vopseaua gri-argintie de pe ea e pătată de rugină. Tencuiala zidului e foarte veche. A luat culoarea aceea a vechilor case de pe Butte [1], și pe care ochii unui fiu al Montmartrului nu o pot privi fără să fie năpădiți de toate poeziile care i-au cizelat inima. O culoare care conține puțin soare de țară, umezeală provincială, umbră din biserică, vînt care a străbătut marea cîmpie de la nord, fum din Paris, năluciri de grădini, mireasmă de iarbă, de liliac și de trandafiri.

Acolo locuiește Sampeyre. Fereastra cabinetului său de lucru e deschisă. Dacă ar înainta puțin spre dreapta, Clanricard l-ar vedea chiar pe el la masă sau în fotoliul, care e în dreapta ferestrei, cînd privești dinăuntru.

Sună. Sampeyre se apleacă în afară.

— A ! Dumneata ești ?

Clanricard simte pe dată efectul acestei fețe și al acestei voci cordiale. Dar Sampeyre a dispărut de la fereastră. Vine să-i deschidă.

— Bună ziua, Clanricard. Ai azi concediu ?

[1] La Butte Montmartre e o colină în nordul Parisului.

— Bună ziua, domnule Sampeyre. Nu, nu; am şcoală. Dar aveam nevoie să stau puţin de vorbă cu dumneavoastră. N-o să vă deranjez mult.

— Glumeşti. Rămîi la dejun la mine. O să împărţim biftecul în două. Cît timp îţi trebuie ca să mergi direct de aici în strada Sainte-Isaure ?

— E şi patruzeci şi cinci... Am făcut douăsprezece minute la suit, mergînd repede...

— Da, respiri greu. O să faci abia zece minute la coborît, fără să te grăbeşti. Vei pleca de aici la unu fără un sfert.

— Da. Îmi va fi mai mult decît de ajuns.

— E drăguţ din partea dumitale că ai venit aşa fără veste. Să mai vii şi altă dată. Să intrăm în birou. Femeia mea de serviciu va fi aici cel mult peste cinci minute. S-a dus pînă la măcelar. Legumele sînt de mult pe plită. M-am uitat adineauri la ele. Aici nu stăm prea bine în ceea ce priveşte măcelarul. Cred că trebuie să meargă pînă în strada Lepic. Este şi unul mai aproape, la colţul străzii Lamarck cu strada Paul-Féval. Dar s-a certat cu el. Oricum, nu-ţi fie teamă. N-o să întîrzii.

Rîde. Îl poftește pe Clanricard pe fotoliu, iar el îşi reia locul în spatele mesei.

Odaia e plină mai ales de cărţi şi de portrete. Un mare cazier ocupă aproape tot zidul din fund. Conţine cărţi broşate. Lîngă zidul din dreapta, cînd priveşti spre fund, se află o bibliotecă închisă cu geam, cu coloane răsucite şi fronton sculptat

în stil foburg Saint-Antoine. Conține cărți legate, în special colecții de opere complete.

La stînga, se vede ușa pe unde au intrat, care dă în vestibul, apoi un cazier lung, nu mai înalt decît pînă la piept.

Deasupra acestui cazier scund, un întreg panou cu portrete. Se pot recunoaște Michelet, Hugo, Renan și alte efigii mai mici, printre care Vallès, Quinet, Blanqui, Proudhon. Două fotografii reprezintă monumentul lui Auguste Comte din piața Sorbonei și statuia lui Victor Hugo, de Rodin, de la Palais-Royal. Apoi, cîteva reproduceri după Constantin-Meunier.

În față, deasupra mesei de nuc lustruit, două portrete destul de mari ale lui Gorki și Tolstoi sînt așezate sub acela al lui Zola. Mai jos, un Jaurès și un Anatole France. De o parte și de alta a ferestrei, un Molière și un Rabelais. Ici și colo, portrete de scriitori clasici, de format redus. Pe cămin, între bibelouri și vrafuri de cărți, un foarte frumos bust de femeie, care te face să te gîndești la o sfîntă gotică ; pare a fi tăiat într-o piatră veche.

Sampeyre poartă o barbă nu prea lungă, puțin rotunjită, căruntă. Părul încă des, afară de creștetul capului, formează o încîlcire buclată, mai albă decît barba, cel puțin pe alocuri. Are ochii foarte vii, cît se poate de limpezi, și de o culoare care nu se observă la început. Ca să citească sau ca să lucreze, folosește ochelari prinși pe nas, fără șiret,

pe care-i scoate cînd îți vorbește, și cu care — cu riscul de a le rupe arcul — se joacă lovindu-i de dosul mîinii lui stîngi sau de coperta unei cărți. Are sprîncenele destul de groase, un nas bine desenat, dinți sănătoși, puțin galbeni. Se uită la tine cu încredere, totuși fără naivitate. Nu pare a fi nici incapabil de maliţiozitate.

Dar ceea ce domină e prezența lui Sampeyre. Se poate ca ea să displacă unora ; sau cel puțin să-i stingherească, deranjînd printr-o influență misterioasă anumite certitudini amare pe care credeau că le posedă, îngrijorîndu-i în privința alegerilor hotărîtoare pe care le-au făcut în viață. Dar lui Clanricard și altora ea le procură liniște sufletească ; ea stabilește pentru ei o atmosferă spirituală de așa natură, încît pînă și întrebările tulburătoare se învăluie într-o lumină potolită.

— Simți nevoia să-mi vorbești, spuneai ? Nimic grav, nădăjduiesc ?

— Ba da... mi se pare foarte grav ; dar nu ceva care mă privește personal... Nu ghiciți ?

Sampeyre se uită la Clanricard ; apoi spre grădina cu arbuști tomnatici.

— Da. Știrile de azi-dimineață.

— Nu v-au... emoționat ?

Sampeyre ezită înainte de a răspunde. Clanricard se întreabă dacă nu cumva și-a pierdut cumpătul prea repede. În special dacă a făcut bine că și-a deschis astfel inima față de elevii săi. Îi povestește îndată lui Sampeyre. Citează, prescur-

tînd-o, fraza pe care a pronunţat-o. Sampeyre ascultă.

— Poate trebuia să păstrez toate astea pentru mine ?... nu-i aşa ?

— Nu... Nu... răspunde încet Sampeyre.

Clanricard urmează cu o voce care aproape tremură :

— Am venit pentru că aveam absolută nevoie să vorbesc despre toate astea cu dumneavoastră. N-aş fi putut aştepta pînă mîine seară. Care-i impresia dumneavoastră, domnule Sampeyre ?

— O ! Sînt foarte nedumerit ; foarte tulburat. Nu în special de azi-dimineaţă, la drept vorbind. De mai multe zile. Sînt chiar foarte bucuros să cunosc reacţia dumitale ; şi aceea a prietenilor noştri. Vii mîine seară ?

— Da, firește.

— N-aş vrea să judec situaţia cu nervii mei ; dar nici să fiu victima faptului că nervii se blazează cu vremea... Înţelegi ? A ! iată că vine femeia mea de serviciu... O secundă.

Se întoarse aproape numaidecît.

— A avut buna idee să cumpere o bucată de carne pentru diseară... Prin urmare n-o să mori de foame. Îţi spuneam, aşadar, că în ultimii ani ne-a fost dat să trecem prin mai multe alarme serioase. Riscăm să ne obişnuim cu ele şi, în ziua cînd treburile o să se încurce de tot, să nu mai simţim iminenţa evenimentului în adevărata lumină. Pe de altă parte, îmi dau seama că avînd idei ca

ale mele, ca ale noastre, sîntem condamnaţi la un oarecare optimism. Nu ? Dacă aş deznădăjdui în toate privinţele, cum vedem că fac unii, n-aş avea nechibzuinţa să continui a trăi... Aşadar, dumneata ai impresia că se încurcă iţele ?

— Am impresia că Turcia se va crede obligată să reacţioneze.

— Cu toate că declaraţia de independenţă a Bulgariei se mărgineşte să consfinţească o stare de fapt.

— Da, dar ea poate da semnalul unei dezmembrări a Turciei. Şi Junii-turci, atît de repede după revoluţia lor, nu vor îngădui să se poată spune, după formula obişnuită, că au fost înaintaşii inamicului, sau groparii patriei turce.

— Nu ei mă îngrijorează cel mai mult.

— Poate. Primejdia e să nu înceapă vreunul, ei sau alţii.

— Nu cred să înceapă ei. Îi cred tocmai prea încurcaţi înăuntru. Dar... ai văzut ce s-a petrecut la Belgrad ?

— Da, s-a manifestat în stradă. Dar mai curînd în favoarea Turciei, pe cît îmi pare. Ceea ce este destul de paradoxal.

— Nu le pasă de turci. N-au strigat : „Trăiască Turcia !“ şi nici măcar „Jos Bulgaria !“ Au strigat : „Jos Austria !“, cu acompaniament de focuri de revolver. Iată primejdia.

Clanricard îşi aminteşte anumite conversaţii precedente la Sampeyre ; discuţii, miercurea seara, cu

cei din „grup". Nu-i foarte sigur că a priceput gîndul maestrului său. Întreabă timid :

— Primejdia... pentru Europa în genere ?...

— Firește.

— Dar, pînă acum, ați văzut-o în partea asta ?

— Recunosc că nu ; nu în mod deosebit. Întîmplările din Maroc mă preocupau mai mult. Observă că ele n-au încetat. Afacerea cu dezertorii de la Casablanca se va potoli poate. Dar e un simptom nou... Nu. Reflecțiile mele, de trei sau patru zile, pornesc tocmai de aici : de la impresia pe care am avut-o deodată că pericolul se fixează, se prinde de ceva, și dintr-o parte de unde nu mă așteptam — chestiunea Orientului părea o gogoriță atît de veche. Și pe urmă, vezi dumneata, mai e ceva. În același timp cu impresia aceasta de primejdie — pe care o ai și dumneata, pe care oricine a putut s-o aibă azi-dimineață citind ziarul ; nu-i nevoie de-o perspicacitate deosebită, nu ?... — începe să rîdă — am descoperit deodată că evenimentele se prezentau cu o claritate teribilă. Crizele precedente... da, se putea, ce-i drept, desluși în ele acțiunea unor anumite forțe, o înlănțuire, o direcție, un deznodămînt posibil. Dar cu toate acestea, păstrau un aer haotic, la care, dacă te gîndești astăzi, îți pare liniștitor. Pe cînd de data aceasta... o ! observă că sînt destul de circumspect. Cînd ai făcut timp de treizeci de ani o meserie ca a mea, ai căpătat, fără să vrei, gust pentru evenimente care se explică, pentru istoria prin acolade și paragrafe : primo, se-

cundo... Atunci, da, am ajuns să-mi reprezint atît de limpede mecanismul crizei actuale, şi sfîrşitul către care ne precipităm, încît îmi spun : „Tu, dragul meu, tu eşti pe cale să ne pregăteşti un plan de lecţie..."

Bate cineva la uşă, Sampeyre se scoală :

— A ! E masa gata. Să nu pierdem timp.

Traversează vestibulul. E un mic coridor care primeşte lumina prin geamlîcul uşii de intrare. Nu-i ocupat decît de cuiere, cîteva gravuri, şi o sobă mică, al cărei burlan se ridică prin cavitatea scării.

Intră în sufrageria mobilată cu un bufet de mahon cu policioare, stil *second empire,* pe care e aşezată vesela ; cu un alt bufet de mahon din două corpuri, cu geam, din care Sampeyre a făcut o bibliotecă ; cu o masă rotundă ; cu şase scaune cu speteaza rotunjită, din acelaşi lemn. Pe pereţi sînt cîteva farfurii vechi ; de tavan atîrnă o lampă de petrol ; pe jos e aşternut un covor ieftin, cu un desen vag oriental.

Femeia de serviciu a aşezat în mijlocul mesei o bucată mică de friptură de vacă şi o tavă cu cartofi sote ; la capătul mesei, un triunghi de brînză de Brie şi o farfurie cu mere.

— Rosbiful va fi abia perpelit, spuse Sampeyre. Mie, de altminteri, aşa îmi place.

— Şi mie.

— Mai aveţi nevoie de mine, domnule Sampeyre ? spuse femeia.

Are vreo șaizeci de ani ; o mutră obosită și necăjită ; un trup zvelt ; un ton al vocii care indică o veche deprindere de a sta veșnic în defensivă. Poartă o rochie neagră, un șorț gri. Un coc gros de păr aspru, abia decolorat, se îndoaie în chip ciudat în creștetul capului.

— Nu... nu, răspunde Sampeyre, care ezită, — afară de cazul că... — Apoi, plin de precauție : Domnul Clanricard ar fi vrut să ia o cafea după dejun.

— Dar e gata cafeaua, domnule Sampeyre. Cafetiera e pe marginea plitei, la cald. Nu rămîne decît s-o turnați.

— Bine, bine. Atunci, mulțumesc. Du-te repede acasă.

— Să mai cumpăr carne pentru diseară ? dat fiind că...

— Nu, nu. Mănînc și așa prea multă carne. Nu mai e nevoie. La revedere, doamnă Schütz.

Începură să mănînce.

— Eu, spune încet Clanricard, îmi dau bine seama cum se explică, în parte, criza actuală, și unde ne poate duce. Dar impresia de haos, de care vorbiți, o am mai mult ca oricînd. În tot cazul, impresia de pofte confuze ; de oameni grăbiți care se reped să dea lovitura și cărora le e mereu teamă că o să le-o ia înainte vecinul. Și apoi pasiuni ale popoarelor, oarbe ; fanatisme naționale, de care, evident, se folosesc anumiți șefi ca să facă să le izbutească combinațiile, dar...

— O ! ai, desigur, dreptate. Nu sînt atît de prost ca să cred că realitatea s-a simplificat dintr-o dată. Dar ce vrei... e întrucîtva povestea soţului înşelat care nu avusese pînă atunci decît vagi bănuieli. Într-o bună zi, un anumit număr de indicii se potrivesc atît de bine, concordă într-un chip atît de elocvent : persoana rivalului, orele de absenţă ale soţiei, palavrele pe care i le-a istorisit... Pe scurt, ipoteza că e încornorat ia fiinţă tot atît de luminoasă ca şi teoria lui Galilei... Pune-te în locul lui.

— Dar atunci, întreabă Clanricard, care nu are curajul să rîdă, explicaţia dumneavoastră...

— O ! Nu-mi aparţine mie. Pot spune că mi-a apărut cu de la sine putere. Dar încă o dată, ţi-o dau aşa cum am primit-o. Plecăm de la revoluţia turcă, de la starea Europei în momentul acela. Pentru Germania şi Austro-Ungaria, revoluţia Junilor-turci a fost o mare decepţie. Căci ele erau aliatele vechiului regim ; pentru că ele plănuiau, graţie somnolenţei vechii Turcii, să întindă mîna spre Orient, în direcţia golfului Persic ; şi pentru că revoluţia aceasta li s-a părut că face mai mult sau mai puţin jocul puterilor aşa-zise liberale : Franţa şi Anglia ; şi, indirect, al Rusiei, dat fiind Tripla-Înţelegere. Pînă aici sîntem de acord ?

— Da.

— Bun. De unde necesitatea de a face ca Turcia să plătească toate astea. Mărturiseşti că e greu să nu simţi Berlinul şi Viena în dosul loviturii spec-

taculare a lui Ferdinand al Bulgariei. Vlăjganul ăsta e sprijinit.

— Să admitem.

— Declarația de independență bulgară, prin ea însăși, n-ar avea cine știe ce consecințe. O umilință pentru Junii-turci mai degrabă decît o pagubă reală. Dar ea servește drept pretext Austro-Ungariei ca să anexeze Bosnia-Herțegovina. Lucrul a fost anunțat de mai multe zile. A fost scrisoarea aceea a lui Franz-Iosif de săptămîna trecută. Iată, în ziarul de azi-dimineață... stai puțin, la pagina a treia... la Viena... Iată : „Sentimentele de îngrijorare etc., etc. ..., nu s-au spulberat din pricina convingerii generale că foarte curînd — poate mîine — Austro-Ungaria va proclama în chip mai mult sau mai puțin direct anexarea Bosnei-Herțegovinei."

— Nu-i oare și aici o simplă consfințire a unei stări de fapt ?

— Da, dar care are cu totul alte consecințe. E Austria instalată pe o mare porțiune a Adriaticei, și confiscînd, fără nădejde de înapoiere, un enorm teritoriu locuit de slavii din sud. Pentru Serbia, e certitudinea că popoarele acestea, pe care le consideră ca frați de aceeași rasă, ca sîrbi, îi sînt răpite pe veci. Pentru Rusia, protectoarea Serbiei și în general a slavilor din sud, înseamnă o slăbire a influenței. Pentru Tripla-Înțelegere, e mica satisfacție a revoluției Junilor-turci compensată, cu vîrf și îndesat, printr-o palmă usturătoare.

— Și-atunci ?

— Atunci... ai avut dreptate să fii preocupat azi-dimineață.

Tac amîndoi. Sampeyre a vorbit cu plăcere. De mai multe zile îl frămîntă ideile acestea, dar pentru prima dată le expune cuiva. Cuvintele au venit fără dificultate. Ideile, exprimîndu-se, au rămas aproape în aceeași bună ordine în care erau în mintea lui. Nu s-a petrecut nici o învălmășeală, nici vreuna din acele deformări în care aluneci deodată, din pricină că fraza are nevoie să continue, în timp ce gîndul, antrenat într-o mișcare care-i dă brînci, încetează de a mai vedea limpede. E cu atît mai mulțumit cu cît se supraveghează, în privința aceasta. De un an, de cînd a ieșit la pensie, se gîndește într-una la îmbătrînirea minții și la anchilozarea mecanismelor de care ea se slujește. Adesea i se pare că i-e capul puțin mai greu. Și mai cu seamă, după ce a urmărit în singurătate, în ceasuri favorabile, raționamente bine închegate și pătrunzătoare, are impresia că în clipa neprevăzută cînd ar vrea să le comunice altora, să le scoată afară, căile minții prezintă un fel de învălmășeală sau de îmbulzeală.

Desigur, „micul grup" de miercuri seara n-a părut nici o clipă că bagă de seamă. Declinul maestrului, dacă nu-i imaginar, nu-i încă foarte vizibil. Dar el însuși se observă atunci cu o amară severitate și suferă de insuficiența pe care o constată pe dinăuntru. Trebuie s-o atribuie oare vîrstei ? sau faptului că e la pensie ? Meseria lui, obligîndu-l să

vorbească mai multe ore pe zi în fața unui auditoriu foarte dezgheţat, îl menţinea într-un antrenament care deodată a luat sfîrşit. Regimul tăcerii, început brusc şi atît de tîrziu, favorizează poate îmbîcsirea minţii. Pe scurt, pentru moment, Sampeyre, dacă e profund îngrijorat de situaţia Europei, se felicită într-o măsură tot atît de mare, însă într-o altă regiune a inimii, că cea mai mare urgie personală de care putea să se teamă : scăderea facultăţilor sale mintale, a încetat deodată de a-i părea iminentă. Da, cea mai mare urgie. Cea mai mare nenorocire. Ce sînt celelalte interese ale lui în comparaţie cu acesta ? Sau chiar celelalte interese în genere ? În timp ce toarnă vin în paharul lui Clanricard, îşi spune foarte repede şi pe furiş : „Da !... cele mai grozave catastrofe... războiul, şiruri de tulburări... da, ar fi oribil. Dar asistînd la toate astea cu o minte deplin lucidă, ca astăzi... Pe cînd să-ţi pierzi luciditatea !..." Se întrerupse îndată : „E îngrozitor cum chiar un om ca mine, care nu sînt totuşi cel din urmă neobrăzat, şi pe care tinerii aceştia îl iau drept exemplu, ajunge uşor să reducă primejdia care ameninţă lumea la o mică problemă de egoism". Apoi încearcă să se liniştească : „Nu e o crimă dacă mintea se îngrijorează în privinţa propriului său destin. Esenţialul e să faci tot ce poţi împotriva primejdiei care ameninţă lumea. Dar, fără îndoială, nu pot să fac mare lucru. Fac şi eu ce pot..." Revine : „La drept vorbind, fac oare într-adevăr tot ce pot ?"

A astupat din nou sticla, și o pune pe masă, întrebîndu-se dacă n-ar fi de întreprins vreo acțiune mai curajoasă și mai eficace împotriva primejdiilor care se apropie decît conversații sau gînduri.

Cît despre Clanricard, el continuă să resimtă, în ciuda celor spuse, felul acela de confort, de securitate mintală care-l cuprinde de îndată ce pătrunde în zona de existență a lui Sampeyre. Dar starea aceasta plăcută, pe care, de altminteri, o prea adîncă preocupare îi împiedică s-o observe, nu va dura decît abia o jumătate de oră. Și Clanricard va pleca de aici cu o provizie de idei sumbre pentru tot restul zilei. Ceea ce îl întristează mai mult e chipul în care Sampeyre pare să admită catastrofa ca rezultat al unei înlănțuiri de fapte de o simplicitate geometrică. Pînă acum, cînd evoca asemenea primejdii, Sampeyre ținea totdeauna seamă de o întreagă lume de forțe clocotitoare și contradictorii, dintre care unele, fără să fie în mod absolut forțe morale, pot fi călăuzite și orientate de rațiune ; iar celelalte, prin însăși confuzia și enormitatea lor, stăvilesc samavolnicia celor puternici.

— Dar, spuse după o clipă, o viziune ca aceasta a evenimentelor nu-i oare una din acele concepții în care ne-ați repetat adesea că se complac în mod greșit cîrmuitorii și diplomații ?...

— Da, și de care am rîs de multe ori față de dumneata, arătîndu-ți cît erau de artificiale și de superficiale. „Franța dorește", „Austria e decepționată", „Rusia socotește că..." da, cînd te gîndești

la cele o sută treizeci de milioane de mujici și la domnul pomădat care declară că „Rusia socotește că...“ O ! nu mi-am schimbat părerea asupra fondului. Dar încep să mă întreb dacă nu cumva cîrmuitorii și diplomații sînt plasați în așa fel în ansamblul mecanismelor omenești — înțelegi ? — încît la un moment dat, chiar numai jucînd între ei micile lor jocuri de specialiști, ajung să declanșeze evenimente formidabile — fără nici un raport, sub aspectul dimensiunii, cu măruntele lor persoane, cu geniile lor imperceptibile. Și totul se petrece atunci, în adevăr, ca și cum concepția lor ridicolă despre Istorie ar fi cea bună. Reacționînd împotriva istoricilor de odinioară, care reduceau totul la căsătorii de regi, la capricii ale favoritelor, la rivalități dintre miniștri, mă întreb dacă n-am mers prea departe. Și mai cu seamă din punct de vedere practic, vreau să spun în ce privește lupta pe care trebuie s-o ducem. „Ceea ce contează sînt mișcările adînci ale umanității, procesul de devenire al maselor, civilizația ascultînd de legile ei de dezvoltare seculară...“ Foarte frumos, toate astea ; dar mă gîndeam acum cîteva zile la omulețul care păzește rezervorul mare de apă de la Buttem, la două sute de metri deasupra mea. E cu siguranță un tip din cei mai modești, și care trebuie să cîștige vreo cinci franci pe zi. Dar el are putința, fără să ceară avizul nimănui, să dezlănțuie mai multe catastrofe... nu știu exact care ; trebuie examinat asta la fața locului : inundație, otrăvirea

a cinci sute de mii de parizieni, epidemie de tifoidă. Și închipuie-ți că ar face un meci cu colegii lui de la rezervoarele de la Montsouris și de la Belleville... care vor îneca sau vor otrăvi mai mulți parizieni ; să facă din asta, între ei, o chestiune de prestigiu ? Ceea ce vreau să te fac să simți, Clanricard, e lucrul următor : valoarea de poziție a unor indivizi. Și prea am uitat acest lucru. Noi ne închipuim prea mult, pentru că am modificat concepția noastră filozofică despre istorie, că realitatea ne va ține isonul. Concepția noastră modernă poate fi adevărată cînd privești istoria omenirii din punctul de vedere al lui Sirius, sau pe o fază de zece secole ; cu alte cuvinte, cînd distanța zdrobește amănuntele ; dar cînd e vorba de a ști dacă, în clipa aceasta chiar, țarul Nicolae dă sau nu regelui Serbiei sfatul de a porni împotriva Austriei, asta-i altă căciulă. Mă exprim foarte prost, deoarece e o idee nouă a mea, care nu e de loc pusă la punct... Dacă preferi, prea ne închipuim, noi ăștia care sîntem democrați pînă în măduva oaselor, că democrația e deja mai mult sau mai puțin instalată aproape peste tot în omenire. Da... o mulțime de lucruri sînt de pe acum democratice... costumul de haine, strîngerea mîinii... ; dar nicidecum, din păcate, deciziile acelea, dezlănțuirile acelea care provoacă războaiele. Și asta nicăieri. Nici chiar la noi.

— Nu vreți totuși să spuneți că nu-i nimic de făcut, că nu ne rămîne decît să încovoiem spinarea ?...

— Nu... nu...

— Pentru că asta ar fi mai teribil ca orice. În sfîrşit, oricum, nu susţineţi că, dacă s-ar înţelege clasele muncitoare din toate ţările, şi muncitorii intelectuali care sînt alături de popor, asta n-ar folosi nicidecum ca să împiedice un război european, sau ca să-l oprească. Trebuie totuşi să ne gîndim la forţa aceasta enormă. Azi-dimineaţă, ca să regăsesc puţin curaj, m-am agăţat de darea de seamă a Congresului C.G.T. de la Marsilia. Dacă mîine toate organizaţiile sindicale şi socialiste din Europa ar începe împreună o agitaţie, cu ameninţare de grevă generală imediată, mărturisiţi şi dumneavoastră că guvernele ar cădea pe gînduri.

Sampeyre e gata să răspundă, şi poate să contrazică. (Ideea lui nouă îl împinge.) Dar, ridicînd capul, vede trăsăturile îngrijorate ale lui Clanricard. „Oare e rostul meu să-i fac să-şi piardă curajul ?... În altă zi, da, vom examina chestiunea sub toate unghiurile, cu mintea limpede... Dar acum ! Ochii ăştia atît de plini de generozitate ! Inima asta bună, gata la tot felul de jertfe ! Tăcere, om fără credinţă. Într-asta recunoşti bătrîneţea, şi nu în faptul că vorbele vin mai puţin repede. Nu pricepi că ceea ce era mai bun în tine, în tinerii ăştia l-ai pus ?“

Spune tare :

— Vezi bine ! „Uniunea muncitorilor va impune pacea în lume.“ Să nu crezi că mi-am schimbat Evanghelia. Dar iată, mă gîndeam la discuţii avute aici cu Laulerque. N-am fost întotdeauna drepţi.

Îl găseam demodat și romantic... Îți amintești una din vorbele lui favorite : „Dacă la 17 Brumar, un om hotărît i-ar fi suprimat de Bonaparte, n-ar mai fi existat 18 Brumar". Are aerul unui banc, și totuși... Acțiunea de masă, da, da, va pune bazele viitorului. Dar cînd e vorba de a salva prezentul, îndată...

— Acțiunea individuală ?

— Acțiunea directă indivuală.

— Dar făcută de cine ? Poruncită de cine ? Nici nu mai sînt anarhiști.

— E drept. Ultimii fac parte din poliție... Ceea ce putem să ne spunem ca să ne consolăm, e că dacă din nenorocire catastrofa se va produce, ea nu va dura.

— Credeți ?

— Gîndește-te. Jaurès a susținut aceasta de multe ori, și are dreptate : în starea actuală a Europei, un conflict nu se poate limita ; războiul va deveni general aproape instantaneu. Am simțit aceasta mai mult ca oricînd în zilele din urmă. Ei bine ! un război general, cu efectivele pe care le va pune în mișcare, cu mijloacele materiale pe care le va acapara și cu oprirea totală a vieții normale, cum vrei să poată dura ? Se va mistui într-o văpaie de cîteva săptămîni, ca incendiul unui depozit de petrol. Mă întreb chiar dacă enorma mașină militară nu se va bloca încă de la primele învîrtiri ale roții. Ba da. Mobilizarea lor modernă, au încercat-o ei vreodată ? E o concepție de teoreticieni,

un vis de birocraţi deliranţi. Cifre şi epure pe hîrtie. Nimeni nu are cea mai mică idee de ce se va întîmpla a treia zi...

— Totuşi a fost războiul ruso-japonez...

— Imposibil de comparat. Era mai degrabă de ordinul expediţiei coloniale. Şi maşina a fost cît p-aci să rămînă în pană.

Chipul lui Clanricard s-a luminat. Sampeyre nu-i cu totul sigur de cele ce afirmă. Dar el însuşi are nevoie să nu deznădăjduiască. Şi ceva în sinea lui îşi închipuie, poate, aşa cum fac oamenii primitivi, că unele cuvinte alungă piaza-rea.

XI

PRIMA AVENTURĂ A LUI WAZEMMES. DEȘTEPTAREA ȘI GRIJILE GERMAINEI BAADER

Tînărul Wazemmes urcă bulevardul Denain care duce la gara de Nord. Face parte dintr-o porțiune a mulțimii care merge cu un mers regulat în același sens, către intrările gării, ca și cum ar fi sorbită de niște aspiratoare. Iureșul acesta îl agasează puțin pe Wazemmes și-i încolțește ispita să nu asculte. De altminteri mai e mult pînă la tren, atît de mult, încît se simte ridicol. Se oprește la un chioșc de ziare. Privește cafenelele cu invidie. Apoi pleacă iar, potrivind așa fel, încît să taie fluxul în curmeziș. Ajunge la colțul străzii Dunkerque. Alte mișcări se împletesc cu cele dintîi. Oamenii vin din multe direcții. Wazemmes se oprește.

Iată-l deodată într-o stare sufletească plăcută și tulbure. E stăpînit de o impresie care-i revine din cînd în cînd, o dată la două luni, poate. Ca să aibă putința s-o încerce, trebuie să fie într-un loc foarte animat, dar nici în cartierul unde locuiește, nici

prea aproape de locul unde lucrează ; ca și cum părinții, patronul și camarazii de atelier ar exercita pînă la o anumită distanță o acțiune capabilă să spulbere vraja.

Impresia e din cele mai vagi ; ea constă mai întîi în a se simți bine pe stradă ; nu numai bine, dar mai bine ca de obicei. Pe urmă, se naște o excitație. I se pare lui Wazemmes că, amestecate în mulțime și deghizate, ființe pe jumătate reale, pe jumătate imaginare trec pe lîngă el. Ar putea fi numite întîmplările bune, cu toate că Wazemmes nu-i dispus să le dea un nume atît de categoric.

Dacă ar întinde mîna cu socoteală, ar prinde vreuna din fantomele acelea favorabile ; sau poate chiar mîna lui n-ar avea decît să se lase atrasă. Gîndul ăsta îi dă puțină ameteală. Simte nevoia să se oprească iar. Poate că începe să aștepte.

Tocmai atunci, un domn, care venea dinspre strada Lafayette, cu pas grăbit și aerul preocupat, se oprește și el în colțul bulevardului Denain. Întoarce capul la stînga și la dreapta, fără să privească la nimic. Ochii îi cad din întîmplare pe un chip care e foarte aproape de el și arată a fi cu totul lipsit de ocupație și săritor.

— Ascultă, te rog : tinere, pot să-ți cer un serviciu ?

— Ce anume ?

— Cunoști Parisul ?

— Da.

— Cam cît crezi că ai pune ca să mergi în bulevardul Saint-Jacques cu metroul și să vii înapoi ?

Primul gînd al lui Wazemmes e să răspundă : „Merg". Dar se uită la ceasul gării. Vai ! trenul pentru Enghien pleacă peste douăzeci de minute ; și nici vorbă nu poate fi să-l piardă. Ar fi mult mai grav decît să lase o treabă, sau să nu facă o cursă a patronului. Într-adevăr, pentru Wazemmes imposibilitatea e absolută.

Îi explică, de bine de rău, domnului, care nu pare să-l creadă, și se depărtează cu un „mulțumesc" plin de amărăciune.

Wazemmes se simte atît de mîhnit, ca și cum ar fi pierdut o situație. Misiunea aceasta în bulevardul Saint-Jacques nu putea fi decît începutul unei serii de evenimente neașteptate. Instinctul lui i-o spune. Aproape că ar încerca să-l prindă din urmă pe domn. Dar nu se mai zărește. Domnul a dispărut, pesemne, în metro, împreună cu norocul lui Wazemmes.

*

Germaine Baader se trezește. De cîteva minute abia mai moțăia, ascultînd zgomotele trăsurilor pe Quai des Grands-Augustins și întrebîndu-se cît e ceasul. Primul lucru pe care-l vede este sclipirea de pietre lucioase din tavan. Caută în întuneric para soneriei electrice, și pînă la urmă o găsește între perniță și perna de căpătîi. Ca în fiecare zi,

gestul acesta îi stîrnește un mic gînd enervant. Și ar fi atît de comod, apăsînd pe un buton ca acesta, să ai lumină de îndată ce te trezești ! Dar proprietarul refuză să instaleze electricitatea în apartament. Tapițerul a sfătuit-o, ce-i drept, pe Germaine să așeze, de o parte și de alta a patului, cîte o aplică de gaz, cu bec incandescent și aprindere automată, ca acelea din salon. Dar ea se teme de asfixie. Chiar și Gurau a fost împotriva proiectului acestuia.

Camerista intră în odaie. E o fată oacheșă și uscățivă, mai curînd frumoasă.

Deschide obloanele, dă la o parte perdelele. Lumina se revarsă asupra Germainei, îi scaldă fața, o face să miște pleoapele, care sînt cam greoaie și întunecate. Germaine are ochii destul de mari, de un albastru viu, dar cu o strălucire minunat de mîngîietoare. Cînd sînt deschiși, toată fața profită de farmecul pe care-l răspîndesc, și poate chiar abuzează.

— Doamna dorește micul dejun acum ?

— Da... stai puțin. Ce-ai pregătit ?

— Ciocolată. Dar dacă doamna dorește altceva...

Germaine e foarte încurcată. Are o predilecție vădită pentru ciocolată și se moleșește numai la gîndul savoarei aceleia onctuoase. Dar astăzi are cel puțin două motive să nu ia ciocolată. În primul rînd, vrea să facă baie înainte de a veni Gurau, și e convinsă că ar fi imprudent să intre în baie cu stomacul încărcat de o băutură atît de grea ca cio-

colata. Apoi, cam peste o oră, ea și Gurau se vor așeza la masă. Din moment ce trebuie să mănînce mai mult ca de obicei, ar fi rezonabil să se mulțumească doar cu o ceașcă de ceai. Dar camerista nu trebuia să evoce ideea aceasta a ciocolatei, care e o idee mirositoare și senzuală.

— Adu-mi puțină de tot într-o ceașcă de cafea.

Era cît pe-aci să renunțe la baie, fiindcă e puțin probabil că Gurau, grăbit cum trebuie să fie el azi, va fi dispus să facă dragoste. Dar lucrul nu-i nici imposibil. Și Germaine cînd nu e convinsă că are trupul cu desăvîrșire curat, nu face dragoste decît cu un sentiment de inferioritate.

Se așază în pat. Cămașa de noapte, roz, are mînecile scurte și un guler larg. Germaine își privește brațele pe care le găsește bine făcute și cu pielea fină. Vinele sînt aparente, dar de un albastru deschis. Pentru moment, ele contribuie la frumusețea cărnii și nu par să trădeze vreun semn îngrijorător pentru viitor. În ce privește picioarele, e altceva. Germaine crede că va fi greu să evite varicele mai tîrziu.

De altminteri, brațele acestea frumoase nu o satisfac în întregime. Sînt acoperite de un puf prea bogat. Desigur, prin faptul că e blond, e mai puțin vizibil, și într-o anumită lumină aproape că trece nevăzut. Dar în clipa aceasta, cum întinde brațul și îl ridică pînă la înălțimea ochilor, abundența aceasta de păr blond culcat în aceeași direcție o întristează.

Apoi își bagă mîna în gulerul cămășii, își pipăie sînii, îi cîntărește. Îi scoate afară, se uită la ei. Unul din ei, în timpul somnului, a fost strivit de pliurile cămășii. Are două dungi roșii. O întreagă bucată de piele e zbîrcită. Germaine se teme că semnele acestea nu vor dispărea repede. Se gîndește la Gurau care adesea i-a lăudat frumusețea sînilor, cărora le arată o tandră preferință.

Cugetă la trupul femeiesc. Cu toate că și ea e femeie, își imaginează fără greutate că bărbații îl găsesc voluptuos, excitant, aproape în întregime. A săruta un umăr de femeie, unde săruturile își lasă urma, trebuie încă să fie o plăcere vie. Dar trupul bărbătesc ? Germaine se întreabă. Are el, asupra ei cel puțin, o putere analogă ? Îi place carnea tare a bărbatului, liniile ei hotărîte. În îmbrățișare, îi este agreabil să simtă vigoarea mușchilor care-o cuprind. Dar toate astea rămîn o impresie generală, destul de potolită. Diferitele părți ale acestui trup nu i se par nici frumoase, nici tulburătoare prin ele însele. Din toată conformația virilă, un singur amănunt o captivează în mod deosebit, și pe care nu poate să-l vadă, să-l atingă, sau nici chiar să-l închipuie fără să simtă o mică exaltare. Dar amănuntul acesta are un caracter atît de sexual, încît o femeie pe care ar lăsa-o cu totul indiferentă n-ar merita, fără îndoială, decît pe jumătate numele de femeie. La drept vorbind, își amintește de un amant pe care l-a avut vreo cîteva săptămîni, acum doi ani. Avea umeri de atlet

și un tors care se subția coborînd către talie. Contemplarea acelor umeri o încînta pe Germaine, și-i stîrnea repede o dorință vie. Dar e singurul caz cînd a cunoscut o desfătare de felul acesta.

De altminteri, convine în sinea ei că interesul pe care-l are pentru dragoste e oarecum de natură egoistă. Ceea ce-i place la un bărbat e mai puțin bărbatul ca atare, cît ardoarea și afecțiunea pe care i-o mărturisește. Știe, din destăinuirile unor colege, că unele femei, în cursul practicelor amoroase, sînt cuprinse de un entuziasm al dezmierdărilor, care e o formă senzuală de generozitate, și chiar de devotament. Ceea ce le îmbată atunci e să se uite pe sine ca să nu se mai gîndească decît la celălalt. Tot ele sînt și cele ce încearcă în fața cărnii bărbatului, sub toate aspectele ei, o emoție cu care Germaine nu-i obișnuită. Nu pentru că Germaine ar fi o amantă prea rezervată. Ea ține să se considere o femeie normală. Și părerea ei este că o femeie normală nu are nici un motiv de a refuza ceva bărbatului pe care și l-a ales, afară numai dacă acesta ar veni cu pretenții cu totul absurde. Ca să se conformeze acestei reguli, ea nu are nevoie să învingă nici pudoare, nici dezgust. Dar complezența ei e lipsită de pasiune.

A așezat pe masa de noapte ceașca goală. Se scoală. Ia de pe scaun un kimono de mătase nagasaki, căptușit tot cu mătase, și îl îmbracă. Kimonoul acesta, pe care l-a cumpărat de curînd,

îi face încă plăcere. În fiecare dimineață îi privește o clipă zorzoanele.

În timp ce camerista îi pregătește baia, Germaine se instalează în fața măsuței de toaletă. Are lîngă ea o fiolă cu un lichid incolor, și un borcănaș care conține o cremă gălbuie ; totul fără etichetă. Ambele produse provin de la erborista din strada Dauphine, care pretinde că le prepară singură, după rețete secrete. (Germainei îi place să creadă că există astfel de secrete ce se transmit printr-o tradiție clandestină. În schimb, n-are mare încredere în reclamă, și n-a vrut niciodată să încerce cremele acelea făcute de mîntuială, pe care unii fabricanți de parfumuri sau droghiști încep să le răspîndească.) Lichidul, cu care se îmbibă un tampon de vată, slujește să curețe și să tonifice pielea feței. Germaine îl folosește mai întîi seara, cînd vine de la teatru. După aceea, doarme cu o piele curată și care respiră bine. Cînd se scoală, repetă operația, ca să înlăture impuritățile care-au putut să apară în timpul somnului. Pe urmă își unge fața cu cremă și își masează ușor, timp de zece minute, regiunile feței cele mai amenințate de zbîrcituri. Va păstra stratul acela de cremă pînă ce iese din baie. Îl va șterge apoi cu o cîrpă subțire, fără să frece prea tare. O urmă de cremă va rămîne pînă seara și va putea servi de grund pentru pudră, cu toate că Germaine se pudrează cît mai puțin posibil în timpul zilei.

Felul acesta de a proceda i-a fost indicat de

erboristă. O femeie de lume ar trebui să procedeze altfel, de pildă să întindă stratul de cremă seara și să-l păstreze toată noaptea Dar pentru o actriță, care se întoarce acasă cu pielea obosită și moleșită de farduri, cel mai bun lucru, după o spălare tonifiantă, e să asigure feței cîteva ceasuri de libertate completă.

Grijile frumuseții, dacă-i ocupă atenția, nu împiedică alte gînduri să apară și să-și urmeze drumul.

— Marguerite, nu mi-ai dat ziarul. Adu-mi-l repede.

Germaine Baader îl deschide, merge îndată la pagina a cincea, la ultimele coloane. „Viața comercială". Făină... grîu... spirtoase... zahăr... A!

„Brut și în scădere cu douăsprezece centime. Foarte puține afaceri. Lîncezeala a fost cauzată de aceea din afară și de vremea favorabilă. Cel rafinat e în scădere cu 50 de centime. E cotat de la 59,50 la 60 de franci."

Îi bate nițel inima. Tîmplele i se strîng ușor. Dă la o parte ziarul și își reîncepe masajul. Posedă douăzeci de mii de kilograme de zahăr rafinat, pe care l-a cumpărat la cursul de 62,42. Luînd pentru ieri cursul mijlociu de 59,75, ea pierde aproape șase sute de franci : patruzeci de zile din salariul ei de actriță. Și dacă scăderea se datorește vremii frumoase, nu soarele acesta falnic o s-o stăvilească.

A luat riscul operației acesteia fără să-i spună lui Gurau. Una din colegele ei a convins-o încetul cu încetul să speculeze asupra zahărului. Se pare, de altminteri, că o parte din populația Parisului speculează atît asupra zahărului brut cît și asupra celui rafinat. Dar zahărul rafinat e preferat, poate din pricina impresiei că în caz de necesitate s-ar putea folosi mai ușor.

Colega aceasta, care are un amant generos și vechi economii, e în posesia a o sută de mii de kilograme, pe care le-a plătit la prețuri diferite, eșalonate între 58 și 63. A făcut greșeala de a nu le vinde la timp.

Agenția care operează în numele lor e situată în strada Bouloi. Ocupă două camere din cele mai modeste, în care nu se află zahăr nici cît să faci o politețe unui cîine savant. Directorul, Riccoboni, înainte de a accepta clienți noi, ia, sau se preface că ia, despre ei informații privitoare la solvabilitate. Dar precauțiunea lui principală e să pretindă vărsarea unei mari garanții. Pentru o cumpărare de aproximativ douăsprezece mii de franci, Germaine a trebuit să verse cinci mii, și plătește șase la sută dobîndă pentru rest, socotit ca avansat de Riccoboni. Căci e vorba de pretinse operații cu bani gheață. Inițiatorii acestui entuziasm speculativ s-au temut, fără îndoială, că operații cu plata la termen ar fi înțelese greșit de marele public pe care-l aveau în vedere. Cumpărătorul poate să-și spună că zahărul lui îl aș-

teaptă undeva, într-un colț al unei prăvălii curate, la adăpost împotriva ploilor. (E de ajuns să-ți închipui un jgheab în acoperiș, chiar deasupra celor douăzeci de mii de kile ale tale. Să te cutremuri ! E drept că vremea e uscată.) Riccoboni a spus chiar că ar fi îndreptățit să reclame speze de magazinaj, în plus de cele șase la sută dobîndă pentru avans. Dar nu încape tocmeală. Fiecare așteaptă cu încredere cursul de 90, pe care Riccoboni îl prevede pentru sfîrșitul lui decembrie 1908.

Din nenorocire, s-a iscat zvonul, și se răspîndește cu ușurință în mediul acesta de speculatori novici, cu nervii sensibili, că guvernul s-a alarmat și că, pentru a evita o creștere vertiginoasă pe care-ar trebui s-o suporte bieții consumatori, va pretinde ca achizitorii să-și ia efectiv în primire zahărul. Germaine se vede transportînd, îngrămădind douăzeci de mii de cutii de un kilogram în apartamentul ei de trei camere. Salonul ar fi blocat. Ar fi zahăr sub pat și în baie. Și pe urmă cum să se descotorosească de el ? Să presupunem cazul cel mai rău. Să propună zahărul băcanului din colț ? Să-l vîndă pe la prieteni ? Dar prietenii dau bir cu fugiții de îndată ce ai nevoie de ei. Să-și mănînce cele douăzeci de mii de kilograme ? Simte că i se întoarce stomacul pe dos. Chiar dacă ar trăi numai cu prăjituri, o femeie singură absoarbe cu greu mai mult de o sută de kilograme pe an. Două sute de ani de zahăr... Va trebui,

oricum, odată și odată, să-i povestească lui Gurau aventura aceasta.

Se hotărăște să nu se mai gîndească la ea. Germaine nu e nepăsătoare din fire. Nu ia cu ușurință necazurile zilnice. Și-i deosebit de sensibilă la chestiunile care-i privesc interesul. Dar posedă o bună circulație a spiritului. La ea, ideile nu au tendința să devină fixe.

Privește la celelalte pagini ale ziarului. Evenimentele din Bulgaria. Germaine e la curent. Gurau nu ezită să-i vorbească de politică. De altminteri e la largul ei cînd e vorba de conversații serioase. Nu numai că a urmat la Liceul Fénelon cursul complet al învățămîntului secundar pentru fete, dar a luat și lecții particulare, care i-au îngăduit să treacă cele două părți ale bacalaureatului clasic, litere și filozofie.

Ceea ce o surprinde uneori — căci obișnuiește să se observe — e că nu simte niciodată, pentru problemele pe care crede că le pricepe tot atît de bine ca și Gurau, și în privința cărora își va da o părere chibzuită, interesul fierbinte manifestat de acesta. Chiar și astăzi. Dacă și ea crede că situația e gravă, dacă vede urmările pe care certurile acestea orientale pot să le aibă pentru Europa, nu e numai pentru că i-a spus-o Gurau. Își dă singură foarte bine seama de toate astea. Dar n-au darul s-o emoționeze. Scăderea cu douăsprezece centime a rafinatelor o îngrijorează în fond mult mai mult. Și dacă cineva competent

i-ar declara că tăietura kimonoului ei nagasaki e ridicolă, ar fi, hotărît, dezolată. Totuşi nu e atît de proastă ca să ignoreze că o catastrofă europeană ar avea în viaţa fiecăruia, în viaţa ei, repercusiuni de altă amploare. Dar atît timp cît un adevăr rămîne atît de general, Germaine nu poate să-i acorde decît o atenţie politicoasă.

Ca să găsească un interes niţel mai viu acestor complicaţii orientale, Germaine trebuie să-şi spună că ele ar putea să modifice cariera lui Gurau. Iată o consecinţă pe care o izolează cu uşurinţă şi care face ca evenimentele acestea îndepărtate să-i devină sensibile, ca şi cum un nerv special le-ar lega de ea.

Dacă situaţia se înrăutăţeşte, Gurau va interveni, într-un fel sau într-altul, fie la comisia afacerilor străine din care face parte, fie la tribuna Parlamentului. Camerele se întrunesc zilele acestea. Dar guvernul poate să le convoace de urgenţă. Adesea, în împrejurări de felul acestora se prăbuşesc ministerele. Gurau e prea tînăr ca să fie ministru. Dar numele său a şi fost menţionat de ziare. E foarte măgulitor şi foarte avantajos să fii metresa unui ministru. Gurau n-ar părăsi-o ; mai întîi, pentru că e din fire fidel, atît cît poate fi un bărbat, dar, pe lîngă asta, pentru că se mîndreşte cu oarecare eleganţă morală. În ce priveşte banii, ar ajuta-o mai mult. Nici prin gînd nu i-ar fi trecut să speculeze asupra zahărului dacă bugetul ei ar fi fost mai

larg. Desigur, un război ar fi un lucru îngrozitor. Dar nimic nu dovedește că vom fi amestecați și noi. De altminteri, chiar și în plin război, metresa unui ministru poate să-și păstreze cea mai mare parte din bucuriile vieții. Poate chiar să depună o muncă utilă, să facă parte din Crucea Roșie, de pildă ; să ridice moralul răniților. De bună seamă, nimeni n-ar ezita să decoreze cu Legiunea de Onoare o femeie care și-a riscat viața sub obuze. Ce ovații, prima seară cînd ar reapărea la teatru ! Fițuicile n-ar îndrăzni să mai rîdă. În tot cazul, Gurau ministru ar face tot ce trebuie ca să nu aibă buclucuri din pricina celor douăzeci de mii de kilograme de zahăr. Ar putea chiar să le răscumpere pentru nevoile trupelor în campanie.

Reflecțiile acestea au adus-o pînă lîngă cadă, care i se pare groaznic de urîtă, ca, de altminteri, toată odaia de baie. E o instalație improvizată, într-o fostă cămară. Chiar și țevile au un aer absurd. Dușumeaua trebuie că putrezește sub linoleumul coșcovit. Cît despre cadă, anume aleasă înaltă și scurtă, din lipsă de spațiu, și care e vopsită pe dinafară într-un verde oribil, ca spanacul, evocă stabilimentele de băi publice de șaptezeci și cinci de centime.

Germaine, înainte de a intra în apă, pune piciorul drept pe marginea căzii. Își examinează rețeaua vinelor de pe pulpă. În spatele genunchiului, în partea superioară a pulpei, zărește sub

piele un mic nodul violaceu. Pe fața interioară a coapsei, cîteva firișoare albastre foarte fine, dar mult prea aparente, se întretaie ca niște labe de gîndac. Germaine schimbă poziția piciorului, îl pune jos, se întreabă dacă într-o lumină sau perspectivă diferită, sau altă apăsare a cărnii, ar observa amănuntele acestea; dacă o persoană neprevenită și-ar da seama de ele. Sînt mai vizibile decît acum un an? Să înceapă oare să ia medicamente? Erborista poate cunoaște unele leacuri oarecum secrete și ele. Apa din baie e cam prea caldă. Ce e mai bine în cazul acesta, o apă mai caldă sau una mai rece?

XII

O ANCHETA PRUDENTA

Cînd se făcu douăsprezece, Quinette plecă de acasă, străduindu-se să păstreze o comportare cît mai firească. Îi fusese greu să aştepte pînă atunci. Închise uşa prăvăliei spre stradă şi uşa bucătăriei spre curte, cu grijă, dar destul de repede ca să nu atragă atenţia. Desigur, i se întîmpla, cam o dată pe săptămînă, să lipsească din prăvălie între douăsprezece şi unu jumătate, ca să meargă să dejuneze într-un mic restaurant din apropiere, în loc să mănînce în bucătărie o masă preparată la repezeală. Dar nu voia să se observe astăzi nimic excepţional în felul lui de a se purta.

Adulmecă strada. O examină ca pe un chip pe care ar voi să surprindă o îngrijorare ascunsă. Cîţiva trecători mergeau pe trotuare. Destul de multe ferestre erau deschise, mai ales de pe partea faţadelor înalte, care la ora aceasta primeau

soarele. Două sau trei femei priveau de la ferestre.

Ar fi fost oare tot atîtea ferestre deschise într-o zi obișnuită ? Femeile acelea priveau oare cu totul la întîmplare ? Dacă aveau aerul că pîndesc ceva, era doar întoarcerea soțului ?

Trecătorii păreau în tot cazul că merg cu pasul obișnuit. Și totuși mersul lor, prezența lor la distanțe variabile îi făceau lui Quinette o impresie aproape misterioasă. Chiar și numărul lor îi stîrnea întrebări : „Nu-s oare mai mulți decît într-o altă zi, la ora asta ?"

Privea șirul de case joase, de pe partea dreaptă a străzii. „Să fie oare într-una din astea ?" Apoi înaltele clădiri cenușii din fața lor. „I-ar fi venit mai greu să iasă. Și totul se aude... Dar sînt și camere situate într-un cotlon... mărginite de un zid gros... sau deasupra unui apartament nelocuit... Și apoi, în anumite cazuri, lucrul se poate petrece și fără zgomot..."

Băgă de seamă că și el înainta pe stradă într-un chip oarecum neobișnuit, cu un pas șovăitor, cu capul prea des ridicat și întrebător, ca și cum ar călca pe locurile acelea pentru întîia dată și ar încerca să se orienteze.

Ajunsese în dreptul unei mici băcănii. „Trebuie să intru. O să cumpăr ceva la întîmplare... o cutie de chibrituri. O să ascult ce vorbesc oamenii... Da, dar dacă vorbesc despre asta, voi avea oare tăria să nu trădez nimic ?.. Dau oare, de obicei,

dovadă de sînge rece ? Am dat multă dovadă azi-dimineață, cînd l-am văzut deodată în fața mea... Da, dar poți să roșești, să te îngălbenești... În cazul ăsta, trebuie să te amesteci în conversație, să-ți dai părerea, să vorbești de mulțimea crimelor, să critici poliția ; să spui : eu, care locuiesc singur, e înspăimîntător !... Ai tot dreptul să te tulburi cînd afli că s-a petrecut o crimă la doi pași de tine."

O crimă ? Desigur. Ce-ar putea fi altceva ?

Traversă strada. Intră în băcănie : patronul, băiatul de prăvălie, două femei și un puști : „Spuneam... un litru de gaz..." ...„Vi le dau în cutie, sau la greutate ?"... „Maurice, dă-mi bureții de 0,95." Legătorul aștepta, pîndea ; închipuindu-și după fiecare tăcere că cineva o să spună : „A, ați aflat întîmplarea ?..." Inima îi bătea tare. Era mirat. Se întreba chiar dacă inima lui a mai bătut vreodată așa. Poate, în unele accese de furie. Quinette, care era de obicei un om calm, avusese în viața lui, la interval de mai mulți ani, cîteva mari accese de furie.

În sfîrșit, îi veni rîndul. Luă chibriturile. Se îngălbeni puțin cînd patronul, uitîndu-se țintă la el, îl întrebă : „Altceva ?..." Trebuia să iasă. Ieși, dezamăgit, aproape umilit. Își spuse că n-o să reînceapă experiența, că merge acasă, să se închidă la el încă și mai mult ca de obicei. Dar cum făcu zece pași pe trotuar, fu din nou prada unei vii și apăsătoare curiozități. Fapta — evita să spună

crima ; evita să precizeze și, de asemenea, să condamne — fapta era acolo, în cartierul acesta ; pe undeva pe aproape, fără îndoială. Nu era de ajuns să spună că a avut loc. Nu. Era încă aici, ca un lucru aparținînd prezentului. Încă invizibilă, poate ; ascunsă la o anumită adîncime. Unde era ? În spatele căruia din zidurile acestea ? Dar nu putea să rămînă veșnic ascunsă. Pînă la urmă, va trebui să iasă. De unde va ieși ? Pe care din fațadele acestea va apărea ca o mustire de sînge ? Quinette ar fi avut poftă să intre în casă să spună portăresei care mătura vestibulul : „Doamnă, doamnă... n-ați observat nimic anormal azi-dimineață ?... Nu ? sînteți sigură ? Nici un zgomot neobișnuit ? Nimeni n-a strigat ? Nu aveți, de pildă, o femeie bătrînă care trăiește singură într-o locuință în curte ? Ați văzut-o ieșind azi-dimineață ? N-a trecut nimeni fugind prin fața ușii dumneavoastră ?“

Ajunsese în dreptul unei prăvălii de fructe. Se auzeau voci zgomotoase. Despre ce vorbeau oare oamenii aceia ? Poate că acolo „fapta“ ieșea tocmai din umbră. „Ce-aș putea cumpăra care să nu coste aproape nimic și să încapă ușor în buzunar. Da, de douăzeci de bani verdețuri.“

Prima frază pe care-o surprinse, intrînd, îl făcu să tresară :

— Cînd am ridicat-o de jos respira încă.

Quinette fu nevoit să se rezeme de un coș mare și rotund, plin cu zarzavaturi. Adineauri se temuse

deopotrivă că o să se îngălbenească sau o să roşească. Simţea că mai curînd îl ameninţa paloarea. Dar era încă în stare să vorbească. Ştiu să spună, cu o voce aproape naturală : „Bună ziua..." Mintea lui nu se înnegura.

După cîteva clipe, se liniştise. Se liniştise, dar era puţin dezamăgit. Oamenii aceia vorbeau despre o vrabie rănită, pe care o femeie o găsise în curte, şi care murise aproape numaidecît. Discutau pe larg despre chipul cum a putut fi rănită vrabia. „O pisică." „Un copil cu o praştie."

„Toate astea, se gîndea Quinette, pentru că o vrabie a murit prin apropiere ! Dacă ar şti..."

Se gîndi o clipă la efectul pe care l-ar produce asupra asistenţei dacă ar începe deodată să povestească liniştit ceea ce i se întîmplase azi-dimineaţă. Îşi închipui feţele, exclamaţiile. Povestea cu vrabia n-ar mai impresiona pe nimeni. Dar dacă ideea aceasta îl sureşcita, ea nu-l îndemna să vorbească. Secretul pe care-l deţinea nu făcea nici o presiune ca să răbufnească. Şi altminteri se credea puţin vorbăreţ. Mica încercare de azi îi întărea această convingere. Hotărît lucru, nevoia de a se destăinui nu era una din slăbiciunile lui.

După ce-şi luă verdeţurile de douăzeci de bani, trebui să iasă din prăvălie. Unde să se mai ducă ? Pînă la tutungeria de la răscruce ? Ar putea scăpa cumpărînd doar o altă cutie de chibrituri. Dar începea să-l cuprindă un fel de îngrijorare. Simţea că-i scapă fapta necunoscută. N-ar putea oare să-i

scape mereu ? Nu există fapte de felul acesta care rămîn veşnic necunoscute ? E drept că omul acela îi făgăduise să vină la întîlnire diseară, în strada Saint-Antoine. Dar era Quinette atît de naiv să-l creadă ?

Încercă să facă presupuneri precise şi să raţioneze cu rigurozitate :

„Ce poate să fie ? Ceva nu foarte grav, care nu atrage atenţia vecinilor, şi a cărui victimă, pentru un motiv oarecare, evită să informeze poliţia ? Totuşi omul avea aerul foarte tulburat. E drept că sînt oameni care pentru cel mai mic lucru îşi pierd capul şi se cred pierduţi. Da, dar urmele de sînge pe clanţă, petele de sînge pe mîini, pe haine ? Batista ? E sigur că a curs sînge... Mult sînge."

Quinette se întoarce mereu la aceeaşi imagine : o mică locuinţă care dă spre curte, la un etaj superior. Jur-împrejur, tăcere ; o casă aproape goală. (Locatarii nu lucrează la domiciliu.) O femeie bătrînă care trăieşte acolo în murdărie, cu mici economii. Un canar într-o colivie. Omul o omoară pe bătrînă, sau o lasă ca şi moartă. O pradă. Scotoceşte sertarele, saltelele, şi fuge cu o sumă destul de mare. (De altminteri a oferit bani lui Quinette.)

Omul nu e un asasin de profesie. Era prea înnebunit. Dar va veni oare diseară la întîlnire ? Are vreun motiv puternic să vină ? Da, teama de-a fi denunţat, cu un semnalment foarte precis.

Dar teama de a se arăta ar putea fi și mai mare ; fără să mai vorbim de lipsa de încredere pe care i-o inspira Quinette, a cărui atitudine trebuia să-i pară inexplicabilă.

„Dacă-și închipuie că a găsit o vizuină foarte sigură, va rămîne ascuns în ea ca o dihanie. Chiar dacă într-un fel crede că-i interesul lui să dea din nou ochii cu mine. În cazul acesta trebuie să existe un instinct animal care domină toate calculele."

„Ce fac dacă nu vine ?"

Quinette cîntărea bine toate neplăcerile pe care le-ar avea dezvăluind prea tîrziu poliției aventura de azi-dimineață. Rolul său în afacerea asta ar părea suspect. Pe de altă parte, se expune unei răzbunări.

Își imaginează demersul :

„Domnule comisar... iată..." Și-ar lua aerul cel mai demn de meseriaș burghez. „S-a întîmplat, azi-dimineață, la mine acasă, un lucru bizar..." Ar povesti scena din prăvălie, zăpăceala omului, petele de sînge : „Mi-a spus că se rănise. Am găsit, firește, povestea cam dubioasă. Dar e delicat, nu-i așa să provoci un scandal. M-am uitat în stradă. Nici un agent. Dacă strigam, și dacă era un criminal, avea de zece ori timpul să mă omoare. M-am prefăcut deci că-l cred. Cum ținea să-mi mulțumească, i-am propus să luăm astă-seară un aperitiv împreună, dîndu-i a înțelege că, dacă nu vine, am tot dreptul să găsesc purtarea lui ciu-

dată și să mă plîng cui voi găsi de cuviință... În timpul acesta, îmi întipăream în minte semnalmentele lui."

Comisarul ar putea observa cel mult :

„Mai bine era dacă veneați la mine numaidecît".

Dar Quinette ar răspunde :

„Aș fi venit cu siguranță dacă aș fi auzit vorbindu-se de crimă în cartier. Mi-am dat chiar osteneala să mă informez în mod discret, îndată ce-am putut pleca din prăvălie. M-am aranjat, domnule comisar, ca să fac o adevărată anchetă prin vecinătate."

Ar spune, de asemenea, subliniind și mai mult manierele lui de om binecrescut :

„Înțelegeți și dumneavoastră, domnule comisar, că mi-aș fi făcut oarecare scrupule să provoc neplăceri unui om care se putea foarte bine să-mi fi spus adevărul. Și apoi nu-i meseria mea să denunț oamenii."

Quinette intrase în cafeneaua-tutungerie. Patronul îl cunoștea puțin. Quinette profită ca să strecoare, cu tonul cel mai calm :

— Auzeam pe cineva spunînd adineauri c-ar fi fost un furt în cartier. Azi-dimineață sau astă-noapte. Nimeni nu v-a spus nimic ?

— Nu.

— Niște oameni vorbeau de așa ceva trecînd prin fața prăvăliei mele. Sau poate am auzit prost.

Quinette își luă cutia de chibrituri și salută. Coborînd cele două trepte care duceau la pragul

debitului, simți din nou chinga centurii Herculex pișcîndu-i carnea coapsei. Dar această mică incomoditate începea să-i devină familiară ; deci nu lipsită de oarecare farmec. Și avea meritul să-i atragă atenția asupra curentului electric înviorător pe care aventura lui îl făcuse să-l uite, dar a cărui încurajare subtilă avea poate mai mult ca niciodată nevoie s-o simtă.

XIII

GREUTĂȚILE PICTURII ȘI BUCURIILE PARIULUI MUTUAL

Către ora trei după-amiază, micul grup care staționa în strada Montmartre, în fața atelierului pictorilor, știa o mulțime de lucruri, pe care trecătorii de azi-dimineață fuseseră nevoiți să le ignoreze.

Acum inscripția era completă : cinci linii pictate (trei în negru, alternînd cu două în roșu) ; și o ultimă linie trasată cu cărbune. Nu mai era în prezența unei declarații anonime. Se cunoștea autorul acestor vorbe strașnice. Era Alfred, negustorul de încălțăminte. Iată ce spunea :

COMERȚUL MĂ DEZGUSTĂ
M-AM SĂTURAT
MĂ DESCOTOROSESC DE TOT STOCUL MEU
VENIȚI SĂ VĂ ÎNCĂLȚAȚI GRATIS
PLĂTEȘTE ALFRED

Dar cunoștința pe care-o făceai astfel cu Alfred nu se mărginea la atît. Compoziția artistică, din

stînga textului, era terminată, în ce privește desenul. Péclet lucrase la ea cu întreruperi, după elanurile inspirației și ca să se distreze de monotonia alcătuirii literelor. În ciuda lipsei culorilor și a cîtorva ștersături, subiectul era foarte citeț. Îl reprezenta pe Alfred aruncînd, cu amîndouă brațele, și cu toată puterea, perechi de încălțăminte în aer.

Pentru grupul de gură-cască, o întreagă parte a interesului lucrării e epuizată. Dar pentru Péclet, pictorul, poate acum încep greutățile cele mai delicate. De azi-dimineață caută cum ar putea, fără prea multă pagubă pentru operă, să se supună formulei patronului : trei culori numai, inclusiv negru, albul în plus, în tente plate. Oamenii care privesc, în spatele lui, își închipuie poate că dacă Péclet se mărginește la coloritul acesta rudimentar e pentru că nu e capabil de altceva mai bun. Situație penibilă pentru un om care e un pictor decorator vechi în meserie, dibaci să amestece culorile, să facă degradări de nuanțe, estompări. Odinioară, cînd comerțul cu amănuntul favoriza arta mai mult decît astăzi, a pictat storuri de mezelării și tavanuri, încadrînd în ele scene de vînătoare, cu însoțitori călări, cu cîini și mistreți, sau altele de inspirație cîmpenească și idilică în gustul veacului al XVIII-lea. A împodobit, de asemenea, cu personaje și cu peisaje panourile, pereții dintre ferestre și partea de sus a ușilor uneia din cele mai frumoase brutării de

la Belleville. De ce nu poate să-i trimită acolo pe oamenii aceia ce stau în picioare în spatele vitrinei și care ar înclina să se îndoiască de el ! Face chiar și pictură de șevalet, duminicile, vara, și posedă la el acasă un întreg asortiment de culori fine în tuburi.

Pe scurt, trebuie să se descurce cu negru, maro și verde, fără a mai socoti albul care e pe deasupra. Péclet a ales culorile, nu atît pentru potrivirea lor cu amănuntul subiectului, cît pentru efectul de ansamblu pe care speră să-l obțină. Dar cum să ajungi, cu mijloacele acestea păcătoase, la un minimum de verosimil și de diversitate ?

Cîntărind bine lucrurile, va folosi negru pentru vestonul și pantalonii lui Alfred, pentru părul lui, pentru perechile de încălțăminte neagră pe care le aruncă în aer, și pentru propriii săi pantofi. Maro : pentru jiletca, presupusă de fantezie, pentru cravată și pentru perechile de încălțăminte galbenă. Verdele : pentru față, pentru mîini, și pentru cîteva trăsături și pete care vor reprezenta pămîntul văzut în perspectivă. Albul, care de altminteri se deosebește greu de fondul americii, va indica gulerul lui Alfred, plastronul cămășii, șosetele. În plus, cîteva trăsături albe, pe ici pe colo, vor contribui să sfărîme monotonia tentelor.

Péclet s-a gîndit mult în privința verdelui. I-ar fi părut mai firesc să picteze obrazul lui Alfred în maro, maroul avînd oarecare analogie cu tonul

obișnuit al pielei. Dar obrazul devenea astfel de aceeași culoare cu încălțămintea galbenă, ceea ce făcea o impresie neplăcută, și care nu se justifica prin nici o intenție morală. Studiind textul inscripției, Péclet a recunoscut că sub aparența de voie-bună se ascundea oarecare amărăciune. Un comerciant nu declară cu dragă inimă, cel puțin în mod obișnuit, că renunță la luptă, nici că oferă populației pentru nimica toată, adică pentru un beneficiu derizoriu, stocul său de încălțăminte. Se poate deci atribui lui Alfred, fără a cădea în neverosimil, o mutră verde.

Pe cînd gîndea astea, intra patronul în atelier. A isprăvit tocmai o discuție, în odăița din fundul prăvăliei, cu un reprezentant în furnituri de lacuri. Se apropie de Péclet :

— Termini pînă diseară ? Aș dori să încep mîine dimineață reclama pentru pilule.

Péclet nu răspunde. Buza lui superioară se mișcă de mai multe ori repede sub mustață. Are niște ochi mici, negri, destul de înfundați în cap, pleoapele încrețite, sprîncenele cărunte aproape tot atît de groase ca și mustața, care e subțire. Pînă la urmă, spune, fără să-și întoarcă privirea de la imaginea lui Alfred :

— E ca și cu metroul din cartierul meu. Explicam deunăzi băieților care construiesc linia că mi-ar conveni grozav dac-ar putea s-o termine pînă lunea viitoare.

Vorbește cu o voce ușoară și puțin tremurată care se formează între limbă și nas.

Patronul așteaptă un minut ; se apleacă apoi asupra pînzei. Arată cu degetul trăsăturile de cărbune care au slujit la desenarea literelor, și pe care pictura nu le-a acoperit în întregime. Se străduiește să ia un alt ton, ca să nu aibă aerul că face observații în serie :

— N-o să uiți să ștergi, nu-i așa ?

— Uit eu de obicei ?

— Nu, dar ultima dată se mai vedea. Clientul a vrut să le șteargă singur cu guma. A stricat totul. M-a chemat ca să văd și eu. „Mă agasa, îmi spune, ca și cum croitorul ar lăsa într-o haină firele cu care a făcut însăilătura. Am stricat totul. Dar nu era datoria mea să fac asta", mi-a spus.

Înainte de a răspunde, Péclet corectează cu puțin alb efectul prea sinistru pe care-l făcea urechea lui Alfred, în întregime verde.

— Ce face fîrtatul cînd cîrpaciul îi lasă un cui în pantof ?

Învîrte apoi între degete un cocoloș de miez de pîine și șterge cu un aer neglijent conturul a două sau trei litere. Rînjește :

— Nu îndrăznesc să apăs. Mi-e teamă că trec prin pînză.

Patronul se întoarce în altă parte. E un om gros, blond, cu profilul accentuat, cu mustață stufoasă și rotundă care cheamă dezmierdarea

degetelor. Se văd capete ca al lui în cîmpia Picardiei sau la Bruxelles. Acum douăzeci de ani, avea, de bună seamă, o înfățișare semeață, ochiul măgulitor.

Examinează apoi inscripția aurită gravată pe marmura falsă. Oamenii, de cealaltă parte a vitrinei, îl invidiază pe omul acesta trupeș pentru care expresia : *„Serviciul acreditaților"* nu are secrete. Dar se înșală. Tot ce știe patronul e că inscripția i-a fost comandată de o bancă și că trebuie să figureze deasupra unei uși. Și în timpul acesta, grupul nu bănuiește că a sporit el însuși cu un om care e tocmai funcționar la o bancă. Omul acesta, simplu încasator, n-ar putea să-i definească pe acreditați. Dar are sentimentul lucrului. A văzut acreditați de aproape. I-am adresat cuvîntul. Sînt personaje importante, care nu s-ar încrede în primul-venit.

Patronul își dezmiardă mustața și trage aer pe nări. Ar avea de spus ceva în privința inscripției aurite. Dar se reține. Face doi pași, se oprește în mijlocul atelierului, ezită, apoi :

— Unde-i Wazemmes ?

Pictorii ridică ochii, schimbă priviri, par să se întrebe dacă patronul vorbește serios sau dacă face pe prostul. Unul din ei se hotărăște să răspundă :

— Wazemmes ? Bineînțeles, la Enghien !

— Cum ? Și azi ?

— Sînt două săptămîni încheiate de cînd nu s-a mai dus.

— Ieri la Saint-Cloud, sîmbătă la Longchamp. La început nu trebuia să facă treaba asta decît o dată sau de două ori pe săptămînă. Abuzaţi.

— Oricum, şefule, n-aţi fi vrut să lăsăm să fugă aşa de pomană Blaviette.

Vorbele acestea emoţionează atelierul. Pictorii încetează să mai picteze şi vorbesc toţi deodată :

— Ei bine, eu unul n-am vrut să pariez pentru Blaviette.

— Şi de ce ?

— Pentru că nu-i interesant.

— Nu-i interesant, un *stîple* de 4. 500 de metri cu un premiu de 10.000 ?

— De privit, da. Şi mai mult. Nu e nici o competiţie.

— Auzi, domnule !

— În afară de grajdurile Rotschild, ce mai este ?

— Mai e *Nansouck* şi *Fer*.

— *Fer* nu contează.

— E dat ca favorit de mai mult de jumătate din ziare.

— Eu unul spun că premiul Valentinois trebuia jucat. La ora actuală cursa a şi avut loc. E ca şi cum aş avea cei cincizeci de franci în buzunar...

Patronul ridică din umeri, îşi freacă mîinile pe care le ţine la spate :

— Dacă n-aveţi nimic împotrivă, veţi continua discuţia puţin mai tîrziu. Pînă una-alta, aici e

un atelier de pictură și nu-i încă o baracă a pariului mutual.

Dispare în cămăruța din spatele prăvăliei.

*

În timpul acesta, Wazemmes se deplasează cu pași mici prin mulțimea de pe peluză. Cursa prin ea însăși nu prea îl interesează. Puțin îi pasă dacă *Laripette*, *Jiu-jitsu* sau *Bastanac* vor ajunge la potou. Cînd se gîndește la camarazii săi, îi consideră ca pe niște bieți nenorociți, cuprinși de o manie cam ridicolă. Cum el le ține contabilitatea, nu i-a fost greu să constate că pînă la urmă nici unul din ei nu se alege cu cîștig. Cei mai favorizați, în ciuda lăudăroșeniei lor, lăsau în aventura aceasta vreo douăzeci de franci pe lună, deci aproape prețul a trei zile de lucru ; fără să mai punem la socoteală participarea lor la cheltuielile transportului lui Wazemmes și cîteva mici bacșișuri cu care-l copleșeau în zilele bune. Să vii să joci la fața locului, cînd ai vreme de pierdut, bani de buzunar și haine convenabile, foarte frumos. Ceea ce îi pare stupid e să plătești de la distanță cheltuielile distracției.

Forfoteala peluzei îl amuză, în lipsă de altceva. Întîlnești totuși prea mulți jucători pasionați și prost îmbrăcați. Lui Wazemmes nu-i plac mutrele astea pămîntii, chinuite. Are oroare de sporovăielile pe care le aude : „De trei luni, *Sosthène* și-a

pierdut forma"... „*Kazbek*, dacă vrea să-și dea întreaga măsură, e cel mai bun."

Mai tîrziu, cînd va fi bogat, va frecventa poate tribuna. Cu o actriță foarte elegantă, rezemată de brațul lui. Te uiți la noile toalete de sezon. Zărești, pe deasupra jobenelor, cazacele împestrițate ale jocheilor. Nimeni nu face prostia să pară îngrijorat. E drept că peste zece ani caii vor fi peste tot demodați. Vor dispărea de pe cîmpurile de curse, ca și de pe străzi. Vor face loc motocicletei și automobilului. Wazemmes și artista lui se vor mărgini la cursele de automobile.

Pînă atunci, Wazemmes găsește cît se poate de suportabile după-amiezile pe care le petrece la curse. Între alte plăceri, gustă pe aceea de a face parte dintr-o mulțime care calcă pe iarbă, dispune de mult spațiu, nu te strivește. Wazemmes e foarte sensibil în privința mulțimilor. Urăște manifestările violente, înghesuielile, mitingurile. Nu din timiditate. Statura lui, forța lui fizică îl scutesc de a se teme. Ceea ce-l supără e frenezia pe care o degajă. Nu-i place nici mulțimea obișnuită duminicile pe bulevarde. Înaintează toată printr-o singură mișcare, ca un pachet, cu o încetineală senilă. E tristă. Are veșnic un aspect sărăcăcios.

Ceea ce-i convine lui Wazemmes e o mulțime elegantă, nu atît de lipsită de ocupație ca să producă plictiseala, dar care totuși nu se încleștează asupra unei acțiuni; care se mișcă în diferite

direcţii cu oarecare libertate şi în mijlocul căreia tu însuţi poţi să te mişti cu uşurinţă.

Aude strigăte în depărtare, care se repetă şi se apropie. Vede o învălmăşeală. „*Laripette ! Laripette !*“ Scoate un carneţel. „Ia te uită ! Péclet a cîştigat.“

În momentul acela cineva îl atinge pe umăr. Recunoaşte un domn pe care l-a întîlnit de vreo două ori pe cîmpul de curse, dar despre care nu ştie nimic altceva. Nu şi-au adresat niciodată cuvîntul. Domnul e şi el înalt. Wazemmes găseşte că are maniere foarte distinse. Ce vîrstă să aibă ? Tînărul ar fi foarte încurcat s-o spună. E o categorie de probleme în care se rătăceşte din lipsă de puncte de reper. Treizeci de ani, patruzeci de ani nu înseamnă nimic pentru el. În privinţa aceasta nu deosebeşte decît patru categorii de oameni : cei mai tineri decît el, pe care-i disprefuieşte ; oamenii de vîrsta lui, a căror ignoranţă, îngîmfare şi ridicol le simte intens, dar cărora totuşi le apreciază prezenţa ; bătrînii, care se caracterizează prin părul lor alb, trăsăturile feţei răvăşite şi prin faptul de a fi veşnic alături cu problemele. Ceilalţi alcătuiesc o trupă privilegiată, din care Wazemmes îşi recrutează modelele. Ei posedă situaţii plăcute, haine elegante, bani, favoarea femeilor, secretele automobilului.

Domnul acela se numără printre ei. Are o voce autoritară, dar binevoitoare. O îndulceşte ca să-i spună lui Wazemmes :

— Ce mai faci ?

Adaugă pe un ton care-l măgulește pe tînăr :

— Ai putea pleca un moment din cîmpul de curse, înainte de sfîrșit ?

— Nu. Trebuie să stau pînă la urmă. Dar de ce ?

— N-are importanță.

— Spuneți, totuși. (De data aceasta Wazemmes nu va mai lăsa să-i scape mîna hazardului.)

— O ! Te-aș fi rugat să dai un telefon pentru mine... Știi să telefonezi ?

— Așa cred.

— Dar să nu mai vorbim, din moment ce...

— Ba da, ba da. Cam cît timp mi-ar trebui ? Douăzeci de minute ?

— Cel mult.

— Ei bine ! Cursa următoare e premiul Oisans, cursă de garduri. Nu mă interesează.

— Iată banii pentru telefon. Ceri numărul ăsta. Cînd îți va răspunde, rogi să-l cheme la aparat pe „Domnul Paul", atîta tot. Pe el, auzi ? Pe nimeni altul.

— O să întreb : „Dumneavoastră sînteți, domnule Paul ?"

— Așa. Vei adăuga : „Din partea patronului". Pe urmă îi vei dicta rezultatele primelor două curse ; încet, ca să aibă timp să le scrie. *Valentinois,* primul ; *Matsouyê,* al doilea ; *Etendard,* al III etc...

— Știu, știu.

— La nevoie, silabisește-le dacă aude rău. Pentru premiul *Graisivaudan,* în special, îți atrag atenția că-i ușor să confunzi *Dialiba,* care e al treilea, cu *Kassaba,* neplasat. N-ai decît să spui : „*Dialiba,* ca diametru" *Kassaba* ca... ca nu știu ce... Era să spun caschetă ; dar nu, din cauza lui K.

— O să găsesc.

— A ! ia spune ! N-aș vrea totuși să-ți fac neplăceri. În cazul cînd ai întîrzia, nu vrei să-mi dai instrucțiuni pentru cursa următoare, premiul Drôme, cred ?...

— Ba da. Puneți de două ori cîte cinci franci pe *Joker,* și o dată zece franci pe *Quolibet II.*

— În regulă. Și ca să evităm vreo greșeală, dumneata nu pune nimic pînă ce nu dai ochii cu mine. Nu mă mișc de aici.

Wazemmes se avîntă beat de fericire.

XIV

UN DEPUTAT DE STÎNGA SE DESTĂINUIEȘTE IUBITEI LUI

— Ți-am mai vorbit de chestia aceea cu petrolul ?

— Cu rafinatorii ?

— Da, pretinșii rafinatori. Indivizii ăștia fură în fiecare an fiscului vreo douăzeci de milioane. Eu nu m-am specializat în probleme de felul acesta și nu vreau să am aerul că mă bag în toate. Am încercat să trec dosarul unor colegi. Cu toții s-au eschivat.

— De ce ?

— Pentru că petroliștii au o putere pe care o bănuiam, dar pe care n-o măsurasem pînă acum. Interpelarea o dată declanșată, poate nu vor mai fi destul de tari ca să împiedice voturile sau, ceea ce revine la același lucru, ca să scutească pe ministru de a făgădui sancțiuni. Dar nimeni nu vrea să interpeleze.

— Au luat toți bani ?

— Cine ? Colegii mei ? Nu... adică pentru cîțiva e greu de știut și se poate presupune că da. Dar ceilalți, majoritatea, nu. Nu vor să se desemneze personal ostilității unui sindicat atît de formidabil. Au atîtea mijloace ca să ne atingă. Colegii mei își spun : „De ce eu ?“

— Mijloace ca să vă atingă ? Care, de pildă ?

— O ! Tot felul. Pentru unii din noi, o acțiune directă în circumscripțiile noastre : alegători influenți pe care-i îndepărtează, primari, subprefecți. Pentru alții, presa. Pe mine, de pildă, o să încerce mai cu seamă să mă atingă prin ziare.

— O să încerce, spui ? Ai deci intenția să...

— Da, n-am încotro. Am depus deunăzi o cerere de interpelare.

— Dar în ce capcană te bagi, dragul meu ? În special, ziarele, e foarte grav. Ai nevoie de ele.

Germaine, care știe bine că legătura ei cu Gurau e cunoscută, se și vede atacată prin fițuici sau desemnată criticilor printr-un discret consemn al tăcerii.

— Ce vrei ? N-o fac prea bucuros. Dar sînt silit.

— De cine ?

— Pentru că, mai curînd sau mai tîrziu, trebuie s-o facă cineva. Și pentru că mie mi-a fost încredințat dosarul.

— De ce ți l-au încredințat ție ? Nu-i o capcană ?

— O, nu. Băiatul acela s-a ostenit să alcătuiască dosarul poate de șase luni. Și, ce să-ți spun, e

foarte bine făcut. Lucrul e incontestabil și zdrobitor. De altminteri, trebuie să fie cel puțin licențiat, în drept sau în științe. Administrația, acum, e plină de oameni instruiți. O să-mi spui că ar fi putut să se adreseze deputatului său. Dar eu nu puteam să i-o spun. Dimpotrivă, trebuia să-i mulțumesc pentru cinstea pe care mi-o face.

— Glumești.

— De loc. Băiatul acesta e la vîrsta cînd mai crezi în ceva. Mă admiră. Mă consideră un om cinstit și curajos. Dacă l-aș fi trimis la deputatul arondismentului său, mi-ar fi spus mai întîi, ceea ce e adevărat, că un parizian nu se gîndește la deputatul său ca un om de la țară, și apoi că poate, în special, acela e un imbecil sau un om fără prestigiu... Nu, nu era chip să mă sustrag. Fără să mai spun că îmi dădea o lecție de curaj. Riscă și el mult.

— Puteai să-i obiectezi că nu-i de competența ta ; sau că munca ta la comisia afacerilor străine îți absoarbe tot timpul.

— Da, dacă aș fi avut de făcut vreo anchetă, cercetări, sau măcar de descurcat documente. Dar nimic. N-ai idee ce dosar mi-a adus. O adevărată minune. Un raport de opt pagini, în care rezumă faptele și expune chestiunea. Apoi un repertoriu al documentelor, cu trei sau patru linii de analiză pentru fiecare. Pe urmă, documentele. La sfîrșit, patru pagini de concluzii în care sînt indicate măsurile de luat. Și, peste tot, referințele cele mai

exacte. Articolul din cod care e vizat. Decretele și regulamentele administrative, cu datele lor. Cifrele statistice.

— A făcut asta ca să se răzbune ?

— De loc. Pentru că serviciul său îl punea în situația de a constata abuzul acesta formidabil și pentru că era dezgustat. Pe scurt, eu pot să mă urc la tribună peste o oră și să vorbesc fără nici o altă notă... E foarte simplu. Dacă voi intra vreodată într-un guvern, îți garantez că-l iau pe băiatul ăsta șef de cabinet... De altminteri, tu vorbeai de afacerile străine. Dar obiecțiunea nu era valabilă. America și Anglia sînt strîns amestecate în chestiunea asta. Nu, nu mă puteam eschiva. Și apoi, te asigur că e absolut scandalos. Să ai dosarul acesta în mînă și să taci înseamnă să te faci complicele acestor oameni.

Gurau își termină cafeaua și păhărușul de coniac. Excitația dejunului îi mărește încrederea în el, disprețul riscului ; îi stimulează o anumită ardoare dezinteresată.

Perdelele de mătase galbenă poleiesc tot luciul mobilelor. Te-ai putea crede într-un han de lux de prin ținutul Burgundiei. Patronul, în loc să te instaleze la masa comună, a deschis pentru tine o mică sufragerie intimă. Un soare de țară se gudură afară.

La urma urmei e plăcut să fii un deputat cunoscut. E înviorător să te gîndești că un tînăr funcționar, cultivat și idealist, te stimează îndeajuns, sti-

mează îndeajuns atît moralitatea cît și puterea ta, ca să vină să-ți ceară să dobori feudalitatea petroliștilor francezi. Germaine și-a păstrat kimonoul de mătase nagasaki, așa cum a rugat-o Gurau. Se zărește prin răscroială partea de sus a sînilor și adîncitura fermecătoare care-i desparte. Odaia de culcare e aproape. Acest frumos trup de blondă va fi peste o jumătate de oră al lui, dacă va voi. Dragostea, senzualitatea se îmbină foarte bine cu activitatea politică, chiar și cea mai integră. Dacă tînărul funcționar l-ar vedea pe Gurau în acest moment, stînd la masă în fața amantei lui, ar fi oare dezamăgit ? Și-ar pierde încrederea în Gurau ? De ce ? Afară de Robespierre, zice-se, nici un erou politic n-a practicat cu legămînt castitatea. Să te moleșești în plăceri și în lux ?... Dar nu-i vorba de lux. Sufrageria aceasta e drăguță, ca și tot restul apartamentului, pentru că Germaine e o scumpă copilă care are gust și știe din puțini bani să tragă mari foloase. Dar ar rîde toată lumea dacă am aplica denumirea de lux unui interior atît de modest.

Și chiar în privința aceasta Gurau ia unele precauții foarte importante. În apartamentul amantei, și-a făcut o regulă să nu lase nimic al lui. Mai cu seamă nimic ce se referă la comoditatea practică. I-ar displăcea profund să regăsească acolo, cum se obișnuiește, o pijama sau o pereche de papuci. E oare dintr-un sentiment de prudență vulgară ? Nu crede. Întotdeauna a privit cu sus-

piciune, poate chiar cu oarecare prejudecată de doctrinar, sentimentul „interiorului", noțiunea însăși a „interiorului", care-i pare cu desăvîrșire burgheză. Atribuie vrăjii nefaste a interioarelor călduțe și căptușite degenerarea, îngrășarea, aromeala aceea pe care a deplîns-o de atîtea ori la oamenii mai vîrstnici decît el. Într-adins și-a păstrat, cu tot gustul său pentru ordinea materială, felul de viață al unui vechi student. Și singur ar rîde de el dacă și-ar da seama că urmărește, pe calea ocolită a unei legături, un confort banal pe care a crezut igienic să și-l interzică.

E aici ca în călătorie. A luat un prînz bun la han. Și se bucură de favorurile hangiței, ceea ce iar nu strică.

Germaine îl privește cu frumoșii săi ochi de-un albastru viu, limpezi și dezmierdători. Ar fi cu totul sigură că-l iubește, dacă ar ști exact ce înțeleg celelalte femei prin pasiune, sau, mai curînd, dacă ar fi mai bine lămurită în privința gradului pe care-l poate atinge dragostea la ea. Desigur, nu simte pentru Gurau nimic asemănător cu pasiunea pe care-o descriu scriitorii. Și totuși, îi recunoaște un anumit fel de frumusețe. Pielea feței e poate puțin zbîrcită, puțin prea moale, de o culoare cam cenușie. Dar ochii sînt afectuoși și fini cînd o privește și se ocupă de ea ; scînteietori și autoritari cînd se închipuie înfruntînd privirile altora ; dar mai ales de o încîntătoare nuanță verzuie, care face să-i pară foarte aspru

albastrul propriilor săi ochi. Are o gură în veşnică mişcare, puţin sastisită, ironică ; o voce al cărei timbru şi inflexiune îi pricinuiesc o desfătare aproape continuă. Păcat că nu se rade mai bine. Părul îi încărunţeşte prea devreme. Dar culoarea gri îl prinde. Germaine îl va face într-o bună zi să-şi radă mustaţa aceea care e vulgară şi n-are nici un rost. Complet bărbierit, şi bărbierit bine, ar avea aerul unui aristocrat al vechiului regim. Dacă ar vrea, ar avea chiar un cap frumos de actor. Îl vede foarte bine în anumite roluri ale repertoriului clasic. În sfîrşit, e foarte inteligent. Germaine e destul de îndrăgostită de inteligenţa bărbaţilor.

I-a vorbit adineauri de preocupările lui în legătură cu afacerea petrolurilor. Ar avea mare poftă să-i încredinţeze propriile ei necazuri în legătură cu zahărul. Dar nu îndrăzneşte. Sau va rîde de ea, sau se va supăra. Va spune poate : „Metresa mea nu are dreptul să speculeze. Ce n-ar inventa ei dacă s-ar afla. Şi pînă la urmă totul se află. Cele douăzeci de mii de kilograme ale tale ar deveni douăzeci de mii de tone. Ar reieşi limpede ca lumina zilei că speculez prin mijlocirea ta, că smulg bucăţica de zahăr din ceaşca de cafea a săracului şi a orfanului. Cu ce obraz aş mai putea apoi înfrunta pe magnaţii petrolului ?“

Germaine respectă îndeobşte scrupulele lui Gurau, pentru că admite că ele pot fi utile carierei lui. Întrucît o priveşte, e puţin pregătită să pri-

ceapă motivele ideale ale acțiunilor ; și cînd se întreabă, nu crede că ele pot avea pentru nimeni ultimul cuvînt. Dar fiecare adoptă un stil de viață și o atitudine. Apoi decența, ba chiar interesul, îți comandă să le rămîi credincios. Dacă, de pildă, un om politic și-a bazat reputația pe devotarea sa unor cauze superioare, ar fi tot atît de riscant pentru el să devină un profitor cinic, cît ar fi pentru un actor celebru să-și schimbe genul dramatic. De altminteri, eleganța morală face parte din cochetăria erotică a unor anumiți bărbați. Așa cum femeia caută să fie frumoasă ca să placă, bărbatul caută să fie vrednic de admirație. Femeia pe care-o iubește trebuie să se preteze acestui joc. Dacă s-ar arăta sceptică, dacă ar sublinia unele slăbiciuni sau unele contradicții ale amantului ei, s-ar dovedi tot atît de neîndemînatică, de o clarviziune tot atît de fără de folos crudă, ca și bărbatul care ar semnala iubitei lui cutele feței sau bărbia ei dublă.

În momentul acesta, Germaine se gîndește la noutățile pe care le-a citit adineauri. Se miră că Gurau nu i-a spus încă nimic. Ai crede că afacerea petrolurilor îi ascunde evenimentele europene.

— Dar, spune ea, nu s-ar putea, cu evenimentele acestea din Orient, ca intîrpelarea ta asupra petrolurilor să treacă neobservată ?

Înainte de a răspunde, Gurau visează o clipă. Descoperă în reflecția Germainei acel bun-simț care o caracterizează. Își dă seama, și i se pare

curios, că deşi el, ca simplu particular, simte toată gravitatea evenimentelor de acolo, evită, ca om politic, să le exagereze importanţa.

— Nu, spune pînă la urmă. Nu cred.

— De ce ? Pentru că situaţia nu e chiar atît de gravă în realitate ?

— Ba nu.

— Vreau să spun, nu e gravă pentru noi francezii ?

— Ba e foarte gravă pentru noi.

— Serios ?

— E cît se poate de gravă.

Mai ia o înghiţitură de alcool. Surîde lucirilor rotunde ale mobilelor. Se simte plin de voie-bună şi de istetime. De nicăieri n-ar putea judeca mai bine lucrurile ca de aici. Evenimentele îi apar la distanţă într-o lumină frumoasă şi cu un fel de evidenţă istorică. Îşi închipuie că-i în veacul al XVIII-lea, într-un han elegant, discutînd cu prieteni filozofi şi cu femei frumoase despre nenorocirile vremurilor, despre primejdiile viitoare.

Repetă :

— Tot ce poate fi mai grav. Nu e de loc imposibil, cu toate aparenţele benigne ale situaţiei, ca pînă în trei săptămîni să avem un război european, cuprinzînd şi Franţa...

— Dar aunci ?...

— Spun că nu e foarte probabil, dar că nu e de loc imposibil. De ce ? Pentru că s-a creat în Europa, cu ştirea şi totodată fără ştirea nimănui

— vreau să spun că toată lumea putea să-şi dea seama de lucrul acesta, dar că aproape nimeni nu şi-a dat seama — un astfel de sistem, încît e de ajuns ca un şef de bandiţi muntenegrini să facă o trăsnaie ca să alunecăm cu toţii într-o catastrofă uluitoare. Oricare ar fi partidul la putere la noi. Şi fără să te fi putut măcar dumeri. Chiar şi Jaurès renunţă s-o spună. Preferă să-i plîngă pe turci.

Meditează mai departe. Se gîndeşte în treacăt la tînărul funcţionar idealist care a întocmit dosarul petrolurilor. Adaugă oarecum pentru el :

— Iată unul din misterele politicii — în sensul în care se vorbeşte de misterele ştiinţei. De ce un om ca mine nu arde de dorinţa de a interveni în chestiunea aceasta, lăsînd baltă interpelarea asupra petrolurilor, care are tot timpul să aştepte ? De ce nu scrie chiar astăzi lui Clemenceau, spunîndu-i că nu-i deloc momentul să meargă în excursie electorală în departamentul Var, ci să convoace de urgenţă Camerele ? Ei ? De ce ?

— În ce zi se întrunesc Camerele ?

— Se spune că la treisprezece. Pînă la treisprezece, totul are timp să sară în aer. Atunci, de ce ? Pentru că ne aflăm poate în faţa unei situaţii europene înspăimîntătoare, dar, din întîmplare, nu există nici o situaţie parlamentară care să-i corespundă. Nu-i de jucat nici o carte. Ba da. Cineva poate să urce la tribună, de conivenţă cu guvernul, ca să provoace o declaraţie liniştitoare

din partea lui Pichon sau a lui Clemenceau (dacă nu va fi prea tîrziu). Eu unul nu mă bag în treburi de astea. Altminteri ce... cu cine să te războieşti ?... şi pentru ce ?... Dacă am avea un ministru de dreapta, sau măcar pe-un Delcassé[1] la Quai d'Orsay... Da. Dar Pichon ? Pichon îmi va spune : „Ce pot eu să fac ?" Sau, dacă preferi, problema e prea vastă. Toată diplomaţia europeană de treizeci de ani încoace ar trebui pusă sub acuzare. Cînd pledezi un astfel de proces, oamenii te ascultă, dacă vorbeşti bine, ca şi cum l-ar asculta pe Bossuet făcînd predică despre netrăinicia lucrurilor omeneşti. Jaurès şi-a procurat de vreo două ori succese de felul acesta. Dar nu cu aşa ceva poţi răsturna un guvern. Dimpotrivă. Te înscrii, moralmente, pe o listă neagră în care figurează oamenii cu capul în nori, incapabili, cum spun ei, să devină oameni de Stat. Şi de altminteri chiar şi Jaurès, dacă într-o zi, reînfiinţîndu-se Blocul sau în urma vreunei alte combinaţii, ar fi pus în situaţia de a accepta un portofoliu, şi tocmai pe acela al Afacerilor Străine, Jaurès n-ar mai sluji decît ca să acopere cu persoana lui corpolentă şi cu zgomotul vocii sale funcţionarea neînduplecată a maşinii.

Germaine urmărea cu uşurinţă limbajul acesta. Nu-şi reprezenta amănuntul lucrurilor cu aceeaşi precizie ca Gurau, pentru care ele alcătuiau viaţa

[1] Om politic francez, de mai multe ori ministru de externe.

de toate zilele. Dar de cîte ori era vorba de dibăcie, de prudență, de interes sau de ambiție personală, un instinct îi îngăduia să priceapă lucrul spus pe jumătate. Aproape chiar că Gurau îi devenea din pricina aceasta mai drag. Avea pentru el un sentiment de solidaritate aproape conjugal.

Numai o singură clipă a fost distrată. Cum Gurau o privea cu insistență în ochi, a început să-l fixeze și ea, și s-a lăsat în voia beției acestui amestec de priviri. Dar atunci ochii lui Gurau au alunecat către umerii și sînii Germainei. A putut să asculte și să priceapă iar, simțindu-se totuși dorită. S-a felicitat și pentru că a rămas îmbrăcată cu kimonoul acela, încă destul de nou ca să mai aibă o plăcere proaspătă de a-l purta și care a făcut ca dejunul să se desfășoare într-un climat de dragoste trupească.

Gurau nu se lăsa amăgit de jocul dublu al propiului său spirit, ba chiar gusta micul scandal pe care-l constituia. Vedea limpede cîtă corupere și cîtă decadență putea însemna în ochii unui om simplu faptul de a îmbina expunerea situației europene cu fermecătoarea obsesie a sînilor unei blondine. El însuși s-ar fi simțit stingherit dacă ar fi trebuit să exprime tocmai în momentul acela încrederea în viitor sau vreo idee în legătură cu apostolatul său. (Cu toate că avea o foarte slabă vocație de apostol.) Dar excitația simțurilor se potrivea cu presimțirea unei catastrofe. În veacul

al XVIII-lea chiar, nu ţi s-ar fi întîmplat să discuţi despre prăbuşirea apropiată a regimului fără a pierde din ochi conturul unui piept frumos ? Se gîndea la Choiseul, la Turgot, situîndu-i însă într-un decor destul de vag, căci nu mai avea istoria Franţei foarte prezentă în minte.

Nici Germaine nu se amăgea în privinţa semnificaţiei privirilor lui Gurau. Dar ea n-avea nevoie de nici un raţionament ca să-l justifice. În primul rînd, stabilea o ierarhie mai puţin rigidă decît el între destinul Europei şi pieptul unei femei frumoase. Apoi, o femeie e totdeauna capabilă să amestece dragostea simţurilor cu orice fel de activitate, chiar şi cea mai ideală. De îndată ce prima pudoare a fost învinsă, femeia e gata să-şi împartă dezmierdările în intervalul celor mai înalte gînduri ale bărbatului. Ideea de necuviinţă n-o tulbură o clipă ; nici ipocrizia. Abia s-ar mira că amantul ei, înalt ierarh al Bisercii, găseşte cu cale să-şi manifeste interesul pentru sînii ei tocmai în momentul cînd pregăteşte o predică despre castitate.

XV

UN COPIL AL VEACULUI

Jerphanion, în tren, despăturea un ziar din Paris pe care-l cumpărase în stația precedentă. Privea hîrtia aceasta cu oarecare prietenie. „Ziarul acesta, sau altul, n-are importanță, îl voi citi acolo. În tot cazul o ediție din Paris. Noutățile pe care le voi primi vor fi aranjate în felul acesta, dozate în felul acesta. Perspectiva lumii care, vrînd-nevrînd, va fi a mea în fiecare dimineață. Aici — la pagina a treia sau a patra, nu știu, dar o să aflu — o să găsesc informațiile locale. S-a zis cu poveștile cu bețivani ridicați pe șoseaua Gării de către sergentul de stradă X... sau Y... atît de simpatizat de concetățenii noștri, sau cu contravenția făcută unui biciclist fără placă nici lanternă; gata cu distribuirea premiilor la Școala Confesională și cu lista mențiunilor; ca și cu distincția onorifică acordată amabilului și devotatului șef al asociației corale a căilor ferate..."

Un ziar din Paris se deschide puțin cîte puțin ca o cutie cu surprize ; scotocești un compartiment după altul ; ridici un capac după altul. Un ziar se citește prin valuri, visînd în intervale, cum fumezi o țigară de foi. Și nu-i loc mai indicat ca un tren în mers pentru acest fel de amuzament sacadat, fugitiv, pentru chipul acesta de a te juca de-a v-ați ascunselea cu universul, cu tine însuți, cu plictiseala.

„Singurul ziar francez care leagă prin firele sale speciale primele patru capitale ale globului." Care sînt ele ? Londra, Paris, New York, Berlin, evident. Cît privește rangul de importanță, lucrul e mai puțin sigur. New Yorkul n-a depășit cumva Parisul ?

O manșetă enormă : „*Bulgaria și-a proclamat ieri independența.*" „Asta-i vestea cea mare. O s-o citesc mai încolo cu de-amănuntul. Să începem cu restul."

„*Marina noastră. Interviul domnului Thomson*" Jerphanion încearcă să reconstituie lista miniștrilor : Președinte de Consiliu, Clemenceau ; Briand, la Justiție ; Caillaux, la Finanțe ; Doumergue, la Instrucția publică ; Pichon la Afacerile Străine. Și Thomson, așadar, la Marină. Pentru moment, restul îi scapă. Ce poți spune despre ministerul acesta ? Are aerul să fie de stînga. E un succesor, deja îndepărtat, al afacerii Dreyfus. În unele privințe, continuă Blocul. În altele, reacționează îm-

potriva combismului[1]. Se străduieşte să lichideze, cu cît mai puţin zgomot posibil, chestiunile religioase: Separaţia, Congregaţiunile etc... O să înfiinţeze Impozitul pe venit — una din ideile mari ale regimului. Se îngrijeşte de armată, de asemenea şi de marină. Îi linişteşte pe patrioţi. Combate sindicalismul revoluţionar şi antimilitarismul. Nu-i iubeşte pe socialişti. Clemenceau? un personaj pitoresc, impulsiv, căutînd efectul cu orice preţ. Un ambiţios neisprăvit, avînd ceva de ratat în persoana lui. Niţel aventurier; niţel crai. Ziarist celebru, pe care nimeni nu-l citeşte. Scriitor detestabil, lăudat pentru stilul său. (Jerphanion, puţin cît o cunoaşte, are oroare de proza lui pretenţioasă, umflată, cu ifose filozofice.) În schimb, un anumit geniu al acţiunii; un fel de a guverna pasionat, viu, impertinent. Ne consolează de toţi orînduitorii de pompe funebre: Brisson şi ceilalţi. Briand? un om prea dibaci, enigmatic, ademenitor. Caillaux? unul de care se spune că e foarte capabil, dar uscat, mîndru, maniac...

Ce gîndeşte Jerphanion în general despre oamenii politici? Nu are prejudecăţi împotriva lor. Dă foarte multă importanţă treburilor publice. Dar oamenii care le conduc nu-i inspiră nici dragoste nici entuziasm. De ce? Poate pentru să sînt lipsiţi de eroism şi de puritate. E vina lor? Poate nu. E poate vina materiei pe care o mînuiesc.

[1] *Emile Combes*, om politic francez, violent anticlerical.

Uneori Jerphanion se întreabă dacă n-o să facă politică. I s-a prezis că da. El se îndoiește. Sau cel puțin i-ar trebui altfel de împrejurări ; vremuri în care eroismul și puritatea ar fi la locul lor, o materie mai nobilă. O revoluție ?

Ce spune Thomson al nostru ? Că explozia de pe vasul „Latouche-Tréville" e foarte regretabilă, dar că ancheta va aduce deplină lumină. Se va îmbunătăți legătura dintre marină și artilerie. Să avem încredere. *„Niciodată n-a existat mai mult devotament, mai multă dîrzenie măreață... Cînd va suna ceasul... etc. ...*" Iată-l pe omul nostru care se crede în momentul șampaniei, și expectorează un discurs de inaugurare.

„Wright ridică un om de categorie grea." Pe Jerphanion îl interesează aeroplanele, dar face tot felul de rezerve. Nu așteaptă nimic bun de la mașinile acestea. Se gîndește la submarine, care n-au servit pînă acum decît ca să dea militarilor un nou mijloc de distrugere. Departe de a se bucura de ceea ce se și numește naiv „cucerirea cerului" (ca și cum ar fi ceva de cucerit în cer : mine de aur, puțuri de petrol, capitalele păsărilor !), e supărat că cerul a încetat de a mai fi un loc rezervat, o zonă interzisă unde visurile oamenilor puteau să rătăcească tocmai din pricină că omul nu intra în ea.

„Domnul Dujardin-Beaumetz ia măsuri împotriva incendiilor la Versailles și la Luvru." E drept : îl uitam pe Dujardin-Beaumetz. Subsecretar de

Stat la Arte, devenit inamovibil. Unul din acei mediocri care și-au croit drum.

„Reflecțiile unui parizian." Clément Vautel își bate joc de pacifiști. Vautel, succesorul lui Hardouin. Unul din acei faimoși reprezentanți ai bunului-simț, care, din generație în generație, sînt însărcinați să mențină pe omul mijlociu în gîndurile lui josnice. În rutina lui de animal domestic. În optimismul lui de burtă-verde. Unul din cei datorită cărora domnia șmecherilor continuă. Pentru moment, e vorba de discreditat Tribunalul Păcii de la Haga. Jerphanion nu crede că Tribunalul de la Haga o să facă minuni. Dar i-ar plăcea să-l țină pe parizianul ăsta în mîinile lui de țăran.

Întoarce pagina : *„Panica de la Bursă"*. E vorba tot despre criza balcanică. De revăzut o dată cu restul...

„Cvartet de Congrese. Confederația Generală a Muncii la Marsilia." Primarul din Marsilia interzicînd de a se discuta chestiuni antimilitariste în sala Bursei Muncii, monument municipal, Congresul s-a transportat într-o altă sală.

Militarismul, antimilitarismul nu sînt vorbe goale pentru Jerphanion. Alcătuiesc un vast sistem de idei, în centrul cărora se află o experiență vie. Timp de un an, de la trompeta de deșteptare pînă la trompeta de stingere, Jerphanion a meditat asupra militarismului. Și-a format mii de păreri particulare. A întîlnit sute de idei de amănunt,

scînteietoare ca niște invenții. A descoperit numeroase perspective. N-a refuzat nici o verificare mintală. S-a străduit să se gîndească la armată, rînd pe rînd, ca un ofițer de cavalerie, ca un reangajat, ca un soldat din batalioanele africane disciplinare, ca un țăran, ca un intelectual. Nici un argument n-ar putea să-l surprindă.

Mulțumește celor din Confederația Generală a Muncii de a fi singurii în Franța care încearcă să gîtuiască militarismul. Dar privește cu oarecare neîncredere șefii și cadrele. Cetățeanul Pataud, care se distrează să-i sperie pe burghezi întrerupînd cinci minute electricitatea în tot Parisul, ocupă, într-adevăr, prea mult loc, iar metodele sale nu sînt destul de secrete. E poate un băiat de treabă. Dar dă întrucîtva impresia de cabotin și de agent provocator. Printre ceilalți conducători, prea mulți par flăcăi dintre aceia pe care mica burghezie îi detestă cu oarecare aparență de dreptate, pentru că întruchipează defectele opuse virtuților ei : lene, dezordine, risipă, fleacăreală. Lucrătorul prost care schimbă locul de muncă din trei în trei luni, perorează la cîrciumă, face datorii la măcelar, și al cărui vis e să devină secretar de sindicat, scos din producție.

Vai, se gîndește Jerphanion, selecția care se face în popor se face împotriva poporului. Cei mai buni, cei mai destoinici, cei mai cinstiți evadează din clasa muncitoare. Devin mici patroni. Pregătesc fiilor lor un viitor burghez. Printre cei care

rămîn ca să conducă poporul, ca să încadreze organizațiile muncitorești, se află, desigur, cîteva inteligențe vii, cîteva inimi generoase. Dar e aproape sigur că o meteahnă i-a menținut în rîndurile acestui proletariat, căruia îi conduc mișcările. „Acesta e, se gîndește Jerphanion, jocul forțelor în societatea capitalistă."

„Comercianții deliberează." Despre ce ? despre pana generală de la telefoane. *„Mărturisirile unui spion."* E un articol dintr-o serie, de altminteri interesantă, de o remarcabilă precizie în amănunte, aproape cu siguranță autentică. Rezultă că Germania folosește spioni la noi și le dă instrucțiuni foarte judicioase. Trebuie să credem că și noi folosim spioni în Germania și că ne străduim să-i neutralizăm pe-ai ei. Toate astea sînt treaba specialiștilor, ca și Bursa, ale cărei cursuri sînt date în josul paginii a cincea. Competențele se războiesc între ele în cîmp închis. Ar fi dezolate dacă n-ar întîlni parte adversă.

Dar la ce tinde, în spiritul ziarului, această serie de articole ? Să dezvăluiască publicului că sîntem spionați ? Dar, dacă nu-i cu desăvîrșire stupid, publicul trebuie s-o cam bănuiască. Și, de altminteri, ce poate face ? E rolul lui să scuture, dacă e cazul, somnolența statului-major ?

Fără îndoială. Dar știm, de asemenea, că există microbi. Cu toate astea, dacă ziarul ne dă să citim în fiecare dimineață un articol despre microbi, despre activitatea și ravagiile lor, și dacă alege

pentru campania aceasta momentul cînd telegramele de la pagina a treia vestesc în fiecare zi progresele holerei în Rusia, vom încerca un simţămînt destul de nou, în care ideea primejdiei microbiene va ocupa un loc de frunte ; şi dacă ochii noştri cad apoi, la ultima pagină, pe anunţurile unor antiseptice *„de o eficacitate recunoscută de corpul medical în toate epidemiile“*, aceste anunţuri vor produce în mintile noastre pregătite rezultatul cel mai mare pe care droghiştii pot să-l aştepte.

Nu întîmplător, deci, seria *„Mărturisirile unui spion“* ţine pasul cu seria : *„Criza balcanică“*.

Să trecem la articolul cel mai important : *„Franţa, Anglia şi Rusia vor acţiona de comun acord.“* Cum s-ar da mai limpede a înţelege că Europa, tăiată în două, nu aşteaptă decît o ocazie, aceasta sau alta, ca să se cuprindă în încleştarea războiului ; Tripla Înţelegere şi Alianţa austro-germană îngroşîndu-se, înnegrindu-se una în faţa celeilalte ca doi nori imenşi.

În josul paginii, la dreapta, un tabel comparativ, pe două coloane : *„În caz de război, Bulgaria ar avea : Armată activă, 90.000 de infanterişti* etc... *Rezervă...* etc... *Total 378.000 de infanterişti, 7.000 de cavalerişti, 520 de tunuri. Turcia ar avea... Total 1.454.000 oameni. Tunuri, 1.700“*.

O notă subliniază faptul că armata bulgară, inferioară ca număr, e mai omogenă, mai bine uti-

lată şi că e prevăzută cu un material mai modern decît armata turcă.

În restul ziarului, la paginile întîi, a doua şi a treia, vreo douăsprezece coloane de declaraţii oficiale sau oficioase, de comentarii, de telegrame, de extrase din presă... În pagina a treia, sub titlul: *„Un nou incident franco-german"*, o informaţie din Maroc, via Berlin, reaminteşte, celor care ar fi dispuşi să uite, că în cazul cînd pretextul balcanic n-ar fi de ajuns, pretextul marocan rămîne disponibil, şi că în dosul oricărui conflict european stă veşnic treaz un conflict franco-german.

Războiul. Din copilărie, Jerphanion trăieşte sub blestemul războiului. Cînd avea şase ani, despre ce i se vorbea la şcoala comunală? Despre sistemul metric, dar şi despre Alsacia-Lorena şi Reischoffen. Puţin timp după ce a priceput ce înseamnă dracul, a cunoscut numele lui Bismarck. Între camarazi, Prusco era încă o îngrozitoare ocară. Copertele caietelor lui de şcolar îi arătau pe Mac-Mahon, pe Chanzy, pe Faidherbe. De îndată ce se gîndeşte la ele, simte cum îi revine din amintirea acestor pagini colorate, o dată cu mirosul hîrtiei, un miros de amărăciune de înfrîngere. Sub chipul unui călăreţ cu bicorn, o notiţă lăuda o biată victorie locală: Coulmiers, Bapaume. Pînă şi un copil de şase ani îşi dădea seama cît erau de acre şi de jalnice consolările acestea. Cînd ridicai nasul de pe pupitru, puteai

contempla harta Franței, al cărei galben sau verde ar fi fost atît de vesel, fără pata aceea groasă, de un cenușiu-violet, lipită de umflătura Vosgilor. Credeai că vezi zburînd prin clasă, ca o pereche de lilieci, dubla broboadă neagră a provinciilor pierdute. Copilul din Velay nu îndrăznea să se bucure de aerul munților lui. Cartea cu lecturi îi istorisea întîmplări cu franctirori sau din timpul asediului Parisului, șarje cu baioneta. Lecția de recitare îi dădea să învețe *Gornistul* [1] de Déroulede, pagini din *Anul cumplit* [2]. Jerphanion revede încă toate chipurile acelea conice, toate bărbile acelea lungi, toată adunătura aceea de militari și de mahalagii, tot acel al Doilea Imperiu sfîrșind în mocirlă și în dezordine, pe care ilustrațiile cărților lui îl ajutau să-l evoce, și pe care-l găsea pînă și în farfuriile de desert ale sărbătorilor de familie. Căci în momentul cînd se umpleau paharele cu vin de desert, cînd oamenii mari începeau să vorbească toți deodată și foarte tare, copilul, deplasînd un fursec, descoperea bătălia de la Champigny, un bivuac al armatei de Est, pe Gambetta în nacela balonului său. Iar cînd venea vremea de joacă, se găsea totdeauna cîte un pisălog bătrîn cu o bărbuță ca a împăratului ca să-ți spună, atingîndu-ți ușor obrazul cu palma: „Tu, flăcăule, tu o să fii din generația revanșei".

[1] *Le Clairon.*
[2] *L'Année Terrible*, poezii de Victor Hugo.

Mai tîrziu, la liceul din Puy, apoi la liceul din Lyon, obsesia a devenit mai discretă. Dar copilul începea să audă vocile străzii, rumorile publice. Şi tot geniul războiului răsuna în ele. Cea mai veche amintire din viaţa lui civică e condamnarea căpitanului Dreyfus. Iar Dreyfus era acuzat că a divulgat Germaniei anumite secrete privind armele viitorului război. A doua amintire civică a lui e alianţa rusă, nu mai ştie ce călătorie a Preşedintelui sau a Ţarului, şi o bucurie, o încredere care se răspîndeau pînă şi prin sate, la gîndul că atunci cînd va suna ceasul să ne batem, nu vom mai fi singuri.

Pe urmă, alarma pricinuită de incidentul de la Fachoda[1], cu uşurarea de a-ţi spune că de data aceasta nu mai era vorba de Germania şi că pentru moment inamicul îşi schimbase direcţia, aşa cum o migrenă îşi schimbă locul în cap. Pe urmă, răgazul Expoziţiei Universale, cu zgomote de dansuri şi contacte între naţiuni, curioase unele de altele, dar fără prietenie, ca nişte vilegiaturişti care se întîlnesc vara pe o plajă. Aurora secolului, prea mult aşteptată, dinainte obosită, prea strălucitoare, străbătută de false sclipiri, şi pe care înfricoşătoarele dîre ale războiului, în primele ceasuri care au urmat, au şi început s-o întunece.

[1] Fachoda (astăzi Kodok), localitate din Sudan, aşezată pe Nil. Ocuparea ei în 1898 de către expediţia franceză Marchand a fost sursa unei tensiuni diplomatice între Franţa şi Anglia.

Sînt zece ani, de altminteri, de cînd războiul, nemulțumit parcă să se anunțe numai prin semne, a început să dea tîrcoale Europei, înfigîndu-și dinții sau gheara în cîte un loc sau în altul : războiul hispano-american ; războiul din Transvaal ; războiul ruso-japonez. De fiecare dată fulgerul era mai viu ; tunetul bubuia mai tare ; și pînă în cele mai pașnice orașe ale Occidentului, vîntul prevestitor ridica praful și frunzele.

Jerphanion motoli ziarul și-l aruncă într-un colț. „Astăzi nu. Nu vreau să mă mai gîndesc la astea."

Ieși pe culoar, își rezemă fruntea de geam, invocă frumusețea liniștită a toamnei, tinerețea trupului său, motivele pe care le are de a fi bucuros.

„La urma urmei, am și eu destinul meu. E proaspăt, obraznic, intact. Mulți alții au avut douăzeci de ani în vremuri de mai mari dezordini ale umanității și sub semne și mai funeste. Esențialul e să ai douăzeci de ani. Cînd spun că lumea începe cu mine, sînt un dobitoc dacă mă bizui pe asta ca să-mi închipui că totul o să meargă după placul meu. Dar sînt un înțelept dacă înțeleg prin asta că viața mea se desfășoară ca o serie, cu totul nouă, de evenimente, căreia restul lumii trebuie să-i slujească drept teatru și ocazie. N-am decît să fiu destul de tare pentru ca pînă și o convulsie a continentului să devină unul din episoadele mele."

XVI

DOUĂ FORȚE. DOUĂ AMENINȚĂRI

Către orele patru și jumătate, domnul de Champcenais, care tocmai traversase în automobil podul de la Puteaux, și Clanricard, care trecea pe strada Custine, în dreptul străzii Clignancourt, avură și unul și celălalt o emoție destul de vie.

Domnul de Champcenais mergea la Bertrand, fabricantul de automobile. Întîlnirea fusese fixată cu două zile înainte. Era în vederea terminării unei afaceri la care Bertrand părea că ține, dar care în sine era lipsită de interes pentru Champcenais și grupul său. Bertrand ținea morțiș să dea numele lui unui ulei pentru motoare, a cărui întrebuințare ar recomanda-o cu exclusivitate clienților săi. Dar uleiul acesta, el nu avea mijloacele nici să-l producă, nici să-l stocheze, nici să-l distribuie. Se hotărîse deci să propună petroliștilor următoarea combinație : să fabrice dînșii pentru el un ulei, nu cu adevărat special, dar de

o vîscozitate puțin diferită de aceea a uleiului obișnuit ; să-l pună în bidoane de o formă particulară și să-și asume distribuirea și vinderea lui sub denumirea de ulei Bertrand. Bertrand ar încasa o bonificare de zece centime de fiecare bidon de doi litri, vîndut sub numele lui.

Champcenais, care la început se gîndea să refuze, zărise apoi mijlocul de a da afacerii o întorsătură mai puțin proastă pentru petroliști. În recomandările pe care le-ar face clienților săi, Bertrand putea introduce sfatul de a goli carterul motorului la fiecare 1. 500 de kilometri. Pînă atunci, puțini se conformau acestei prescripții. Se mulțumeau de obicei să adauge ulei cînd cobora nivelul ; și găseau că și așa cobora prea repede. Champcenais calcula că golirea periodică a carterului, aplicată de bine de rău unei părți din cele douăzeci și cinci de mii de automobile Bertrand de toate categoriile care circulau atunci, putea prilejui un consum suplimentar de ulei care ar depăși în fiecare an două sute cincizeci de mii de litri. Automobiliștii din vremea aceea tremurau în fiecare clipă pentru buna funcționare și pentru durata mașinilor lor. Chiar și cei mai nepăsători din fire contractaseră o îngrijorare cronică, de care, cum încercau să scape, deodată o pană le-o trezea iar. Era deci o jucărie, pentru cine cunoștea mecanismul psihologiei lor, de a-i face să cheltuiască fiecare vreo sută de franci mai mult pe an. Pe de altă parte, Bertrand tre-

cea drept un om cu puternice prietenii în mediul politic. Champcenais i-ar cere să uzeze de ele în favoarea petroliștilor, cînd va avea loc interpelarea. Ar face din alianța aceasta una din condițiile tacite ale tîrgului.

În timp ce traversa Bois de Boulogne, Champcenais își rezuma problema și argumentele pe care avea să le valorifice pe lîngă Bertrand. Căuta și formulele de publicitate pe care i-ar propune să le adopte în comun. „Folosind ulei în valoare de o centimă, economisiți un franc de reparații." Champcenais încerca fraza aceasta pentru a patra sau a cincea oară, cînd tocmai trecuse podul de la Puteaux.

În momentul acela văzu oameni mulți, cu șepci și în haine de lucru, rezemați de parapetul podului, de-o parte și de alta. Mai departe, pe celălalt mal al Senei, se îngrămădeau numeroși oameni cu aceeași înfățișare. Stăteau în picioare, aproape nemișcați. Ocupau șoseaua și trotuarele, abia lăsînd loc să treacă trăsurile. Mulțimea aceasta, în lumina încă destul de limpede a zilei pe sfîrșite, avea ceva pămîntiu. Semăna cu un ogor proaspăt arat.

Champcenais simți o bruscă îngrijorare. Spuse șoferului :

— Să nu mergi prea repede.

Doar un sentiment de pudoare îl împiedică să se întoarcă.

Adăugă, cu pauze între fraze :

— Bagă de seamă să nu loveşti pe careva... Aşadar, e o grevă ?... N-ai putea încerca să faci un ocol ?

Maşina îşi şi făcuse drum prin mulţime. Şoferul claxona cu nerăbdare. La sunetul trompetei, chipurile se întorceau spre automobil. Erau foarte aproape de Champcenais. Lui i se părea că niciodată nu mai văzuse atîtea chipuri de lucrători, atîtea chipuri de oameni din popor. Chipuri tăcute şi încordate. Abia ameninţătoare, dacă pentru a fi vorba de ameninţare trebuie să se înfiripe ideea unei acţiuni apropiate ; dar foarte înfricoşătoare, pentru că simţeai că în ochii lor nici o acţiune nu era imposibilă. Maşina înainta la pas. Champcenais, aproape fără voie, scotea braţul pe fereastra limuzinei ca să atingă umărul şoferului şi să-l îndemne să fie cu băgare de seamă. Îşi închipuia aripa maşinii lovind un om, răsturnîndu-l ; şi îndată o strîngere a mulţimii în jurul automobilului, un murmur, strigăte, maşina împinsă dintr-o parte către fluviu, rostogolită în apă cu tot ce conţinea.

Avea impresia că descoperă realitatea, absurdă şi tainică, ieşind dintr-un vis populat cu himere speciale. Negocierile cu Bertrand, calculul consumului de ulei, bonificarea de zece centime de fiecare bidon, influenţele parlamentare... trebuia să facă o sforţare ca să mai creadă că visurile acestea abstracte corespundeau totuşi unor lucruri existente. Cu toate acestea, n-avea obiceiul să se

emoționeze pentru nimica toată. Știa să închidă ochii ca să suprime aparențele care i-ar fi deranjat reprezentarea lui despre lume. De data aceasta ochii se începăținau să rămînă deschiși, și îi arătau fețe, ochi, șepci, ochiurile unei mulțimi elastice în care mașina se prindea ca-ntr-o plasă, în care fiecare învîrtitură de roată părea să fie cea din urmă.

Își repeta cam prostește : „Dar ce se întîmplă ? Ziarele n-au vorbit de vreo grevă, zilele astea. Întrebarea-i dacă uzina lui Bertrand e în grevă."

Așadar, ziarele puteau să nu pomenească nimic despre o mulțime ca aceasta, să n-o anunțe trecătorului. Puteai să te trezești fără veste în aglomerația aceasta densă, pămîntie, de oameni din popor. Societatea era alcătuită astfel. Era o nebunie să te încrezi în ea. Un fel de primejdie marină dădea fără încetare tîrcoale și putea în orice moment să te răstoarne ca pe-o barcă de pescari.

O întrebare extraordinară trecu prin mintea lui Champcenais : „Sînt oare oameni ca și mine ?" Era singur. Nu avea de luat nici o atitudine avantajoasă. Își punea deci întrebarea cum nu se putea mai cinstit. Dar ezita să răspundă. Se gîndea la camaradul lui de copilărie, ofițer în Maroc, care-și făcuse cariera întreagă în colonii și care vorbea despre „indigeni". Mulțimea greviștilor de culoarea pămîntului nu era oare și ea un fel de masă „indigenă", o specie de popor cucerit ? Cum

stăpîneai poporul acesta? Cum puteai continua să-l stăpînești?

Champcenais privea din spate șoferul său. Omul acesta, atît de aproape (la sens propriu) de el, prezent în atîtea ceasuri din ziua lui, era, de bună seamă, pînă la un anumit punct, un om ca și el. Cu neputință să te amăgești în privința aceasta. Era chiar un om cu oarecare distincție fizică, descurcăreț, vorbind cu ușurință. În loc de-a sta la volanul mașinii, la urma urmei ar putea sta în interiorul ei. Dar tot așa de bine — și asta-i mai tulburător să-ți închipui — ar putea să fie în mulțimea aceea, și să întoarcă deodată capul, l-ar putea privi pe Champcenais cu acea privire care ar veni de dincolo, din cealaltă tabără... În sfîrșit, pentru moment, el e de partea aceasta, sau aproape. Și dintre amîndoi, Champcenais și el, el e cel ce privește cu enervarea cea mai disprețuitoare poporul acela în care se împotmolește mașina.

*

Clanricard, care părăsise școala din strada Sainte-Isaure cu o jumătate de ceas înainte, se plimba fără să se grăbească. Ajungînd la colțul străzii Clignancourt cu strada Custine, văzu că oamenii priveau în direcția bulevardului Barbès, și auzi curînd tropăitul unei mulțimi de cai. Se opri.

Un escadron de dragoni urca pe strada Custine, venind dinspre răspîntia Chateau-Rouge. Călăreții, în ținută de campanie, înaintau cîte patru în rînd, cu un ofițer în frunte. Era, în picioarele cailor, în tremurarea hamurilor pe piepturile lor, în brusca degajare a unei crupe spre dreapta sau spre stînga, în chipul în care un ostaș trăgea frîul sau în felul în care zgomotul potcoavelor pe pavaj se accelera deodată, o comprimare de forță, o revărsare de putere și de ardoare, mii de violențe înghesuite ca niște arcuri într-un sac. Ostașii priveau urechile cailor lor, sau spatele camaradului care-i preceda. Nu se ocupau de stradă. Sau dacă se gîndeau la ea, era ca să se bucure c-o umileau, cum te ameteşti cu un vin roșu la cantină.

Clanricard, cuprins de uimire, se simți străbătut de un fel de fior încîntător. Pielea feței i se încleștă, fremătă. Începu să trăiască atît de intens, încît în el substanța vieții se făcea simțită în întregime și toată masa ființei viețuitoare se bucura de ea însăși.

Clanricard iubea forța. Se desfăta adulmecînd forța. Simți ca o voluptate marșul dispreţuitor al escadronului într-o stradă nu mai largă decît putea el să încapă, și amenințarea nedefinită pe care o ducea cu el într-o direcție necunoscută.

Își spunea, în chip nelămurit: „Se tem!“ „Se vor teme.“ Dar cine? Toți: dușmanii, cei slabi, cei ce trebuie striviți, cei ce trebuie menținuți în

supunere și în robie. Cei ce s-au născut ca să venereze forța, ca să-i simtă apăsarea pe grumaz, cu o lașitate totodată drăgăstoasă și filială. Cine? Clanricard, el însuși; strămoșii lui, urmașii lui de-a lungul veacurilor.

Gîndurile acestea treceră prin mintea lui ca un vîrtej, ca o volbură de nisip și de necurățenii. Îl orbiseră. Nu avea nici o părere în privința lor, nici o putere, nici măcar aceea de a-i fi rușine. Abia dacă zărea, în luciditatea lui trecătoare de om beat, că ascundeau ceva foarte înspăimîntător pentru destinul omenirii, pentru viitorul apropiat, pentru evenimentele a căror amenințare îi punea, de azi-dimineață, o greutate pe tîmple.

Crupele ultimilor cai ai escadronului, netezite de cozile nervoase, se depărtau însă, se afundau în stradă, se contopeau cu substanța Parisului. Și institutorul nu mai izbutea nici măcar să regăsească dinaintea lui privirea bieților copii.

XVII

MAREA CĂLĂTORIE A MICULUI BĂIAT

Clanricard nu-l văzuse trecînd pe Louis Bastide cu cercul său, Louis Bastide urca pe strada Clignancourt de la răspîntia Ordener, ţinînd-o tot într-o fugă. Panta e foarte abruptă. Caii sînt nevoiţi să meargă la pas ; trag prin smucituri, din toată puterea, făcînd scîntei pe pavaj. Într-o zi, micul Louis era acolo, cînd un furgon de pompieri, tras de nişte bidivii superbi, sosi în galop şi luă în piept dealul. După cîţiva metri de urcuş, s-a pus şi el la pas, ca celelalte vehicule. E deci foarte greu să duci cu băţul un cerc pe o asemenea pantă. Îţi trebuie multă hotărîre şi un mare avînt dintru început ; apoi voinţa să nu cedezi, să nu ţii seamă de oboseală, fără să mai vorbim de o mare dibăcie în mînuirea băţului.

Louis Bastide, ieşind de la şcoală, s-a dus îndată la părinţii lui, care locuiau pe strada Duhesme, la etajul al treilea, lîngă bulevardul Ornano. După

ce-a sărutat-o pe maică-sa, i-a arătat caietele, notele la învățătură și la purtare. Nu i-a cerut nimic, dar ochii lui străluceau. Mama lui s-a uitat la obrăjorii aceia palizi, la soarele frumos de afară ; și i-a spus, căznindu-se să nu-i arate cît era de bucuroasă că el avea poftă să se joace :

— Bine, bine ! Ia-ți cercul. Bagă de seamă la trăsuri. Întoarce-te la cinci.

Cercul era mare și solid ; prea mare pentru statura lui Louis. Dar el însuși și-l alesese după o lungă chibzuială. Cu multe zile înainte de a-l cumpăra, îl remarcase în vitrina unui bazar, și își spusese că nu putea dori un cerc mai frumos, poate din cauza aspectului robust și sănătos al lemnului, care avea o culoare cinstită, ale cărui fibre se îmbinau bine. Era de ajuns să-l privești ca să simți cum ar putea fugi, sări. Dimensiunile cercului îl îngrijoraseră nițel. Dar Louis socotea că mai are cîțiva ani de crescut ; și nu-și închipuia că un cerc pe care l-ar fi iubit mult ar înceta într-o zi să-i fie drag, i-ar apărea ca o biată jucărie de copil. Singurul motiv de a-l părăsi ar fi tocmai pentru că a devenit prea mic. Luîndu-l puțin mai mare, Louis se gîndea la viitor.

A coborît, așadar, scara locuinței, cu cercul agățat de umăr. Ajuns în stradă, s-a așezat în mijlocul trotuarului, a pus cercul drept, ținîndu-l ușor cu degetele de la mîna stîngă. I-a dat apoi o lovitură puternică și scurtă. Cercul a pornit. Vîrful bățului l-a prins îndată, ca să-l mențină

pe drumul cel bun ; și de atunci, Bastide și cercul au fugit unul în urma celuilalt : cam cum ar fugi un copil după cîinele pe care l-ar ține de zgardă ; sau cum se lasă dus un călăreț de calul său, pe care nu încetează să-l îndemne și să-l călăuzească.

Cînd te-ai jucat multă vreme cu cercul, ca Louis Bastide, și mai ai și norocul să găsești unul care ți-e drag, îți dai seama, într-adevăr, că lucrurile se prezintă cu totul altfel decît într-o cursă obișnuită. Încearcă să alergi singur ; vei fi obosit după cîteva minute. Cu un cerc, oboseala se lasă îndelung așteptată. Ai impresia că te sprijini, aproape că ești purtat. Cînd simți o clipă de lîncezeală, ai zice că cercul îți transmite prietenește putere.

De altminteri, nu e mereu nevoie să-ți scoți sufletul fugind. Cînd ești îndemînatic, ajungi să poți merge aproape la pas. Toată greutatea e să nu se aplece cercul spre dreapta sau spre stînga ; să se agațe de picioarele vreunui trecător, care se zbate ca un guzgan prins în capcană ; sau să se lățească pe jos, după extraordinare contorsiuni. Trebuie să știi să te folosești de băț, să dai lovituri foarte slabe, care sînt mai degrabă ușoare atingeri, și care însoțesc cercul. Trebuie, mai ales, între lovituri să rămîi stăpîn pe cea mai mică deviere a cercului, grație bățului care nu încetează, de o parte sau de alta, să-i dezmierde marginea, care-i susține și-i corectează mersul, și al cărui

vîrf intervine repede oriunde amenință să se producă un salt lateral.

Louis Bastide ar fi putut să nu se mai gîndească la amănuntele acestea, căci se juca de multă vreme cu cercul, și devenise destul de dibaci ca să nu mai aibă nevoie să-și calculeze toate gesturile. Dar avea un fond de probitate și de îngrijorare care nu-i îngăduia să facă în mod distrat un lucru de oarecare importanță. Și nu știa nici să fie distrat cînd gusta o plăcere. Îndată ce o îndeletnicire nu-l pliptisea, i se dăruia cu pasiune, și cele mai mici incidente îi apăreau cu o precizie uluitoare, cu o acuitate care făcea din fiecare din ele un lucru de neuitat. Venise pe lume ca să dea prilej spiritului să se manifeste. Dar atenția lui nu-l împiedica să se înflăcăreze. Și dacă faptul în sine de a mîna cercul nu înceta nici o secundă să fie pentru el o operație precisă, efectuată într-o zonă de lumină fără complezență, cursa de-a lungul străzilor devenea o aventură încîlcită și misterioasă, a cărei înlănțuire semăna cu aceea a viselor și ale cărei peripeții inexplicabile îl făceau încetul cu încetul și rînd pe rînd să cunoască momente de entuziasm, sau de beție, sau de adîncă melancolie.

Îndată ce a traversat bulevardul, a luat-o pe strada Championnet. Pe vremea aceea era o stradă cam pustie, destul de albă și de luminoasă. Aproape nici o casă înaltă. Construcții joase și lungi, care dau spre curți interioare și nu au la stradă decît

cîte o fereastră, cîte o lucarnă, din loc în loc. Portaluri. Garduri de bîrne. O tăcere obișnuită, întreruptă deodată de trecerea vijelioasă a unui camion cu trei cai. Trotuarul are o culoare deschisă și e destul de larg. E, de asemenea, gol. Zidul lung care-ți aleargă pe dreapta te însoțește ca un tovarăș. Sînt trei-patru felinare pînă la încrucișarea următoare. Toate astea îi par ușoare, sigure, pline de o mută bunăvoință. Cerul e spațios. Un fum de uzină, departe, iese aproape alb și așază în dreapta coșului înalt un drapel văluros. Ferice de copilul Parisului care fuge de-a lungul străzii liniștite ! Vede cerul și fumul. Cerul, încă albastru și însorit, spune totuși că noaptea e aproape. Se reazemă de acoperișurile hangarelor și vine astfel aproape de tine. Dar în direcția fumului, e glorios, adînc, îndepărtat. Cer foarte drag, mereu căutat de ochii lacomi, regăsit din cînd în cînd, și care seamănă în astă-seară cu ideea viitorului. Nu făgăduiește nimic, dar conține, nu poți ști cum, tot felul de făgăduieli pe care inima unui copil al Parisului le ghicește. Îi amintește de unele bucurii vagi și stăruitoare pe care le-a avut cînd era și mai mic, și mai copil, și care alcătuiesc deja memoria lui, în timp ce aleargă în spatele cercului, trecutul lui propriu, incomparabil și tainic. Ce frumos e fumul ! Un șir foarte regulat de umflături care se încolăcesc, apoi se destind. Cam cum sînt norii aceia superbi de vară, dar cu o voință, o direcție, un

suflu ; dînd impresia unui izvor ; şi coşul acela pe care-l vezi ieşind deasupra oraşului ; ca şi cum izvorul norilor, zămisliţi în hăurile Parisului, ar fi fost ridicat sus în cer.

Uneori cercul îşi ia avînt, fuge. Vîrful bătului îl urmăreşte fără să-l poată ajunge. Cercul se apleacă uşor, se întoarce într-o parte. Se comportă întocmai ca animalele a căror fugă nu e multă vreme chibzuită. Trebuie să ştii să-l prinzi fără să te arăţi prea nerăbdător. Altminteri rişti să-l izbeşti într-un zid sau să-l trînteşti la pămînt.

Cînd vine momentul de-a coborî bordura trotuarului, e o plăcere să aştepţi, să pîndeşti micul salt al cercului. Atunci chiar s-ar zice că ai de-a face cu un animal delicat şi nervos. Apoi, pînă la trotuarul din faţă, nu încetează să sară pe pavaj, prin crăpături, cu tot felul de neregularităţi şi schimbări capricioase de direcţie.

Louis Bastide îşi închipuie că are de îndeplinit o misiune. A fost însărcinat cu o anumită cursă, să ducă ceva, poate o veste. Dar itinerariul nu-i simplu. Trebuie să-l urmeze respectîndu-i tot neprevăzutul, toate ciudăţeniile, totodată pentru că există o lege, şi pentru că trebuie să evite nişte primejdii, nişte duşmani. Iată imensul zid al gării de mărfuri şi strada Poissonnierès, ale cărei becuri de gaz sînt atît de ciudate. Au o coroană, ca regii, o aureolă, ca martirii. Misiunea lui Louis cere s-o ia pe partea stîngă, traversînd şoseaua,

şi să meargă spre fortificaţii, urmînd zidul cel lung, trecînd pe lîngă becurile de gaz atît de ciudate. Ziua se înclină. Strada începe să se acopere cu o penumbră albăstruie, să devină aproape rece. Cerul rămîne luminos, dar pare şi mai departe. Nici vorbă de făgăduielile pe care le poate conţine pentru un copil ce ridică ochii. Louis se sileşte să păstreze un pas mic de cursă foarte egal, abia puţin mai repede ca mersul unui om mare. Cercul, de bună seamă, îl ajută. Roata aceasta fragilă, care s-ar putea învîrti atît de repede, încetineşte ca să nu-l obosească pe Bastide. În felul acesta ai putea merge pînă la capătul Parisului.

Podul peste calea ferată de centură. Ce spune misiunea? Că nu trebuie să treacă peste el, că trebuie s-o ia la stînga pe strada Béliard.

Strada Béliard te face să te gîndeşti la un drum de periferie. Departe, prin judeţe, trebuie să fie multe drumuri asemănătoare, pe care trec, pe înserate, călători, diligenţe. Louis revede o ilustraţie dintr-o carte de şcoală; o poză dintr-un calendar de la poştă, dar mai cu seamă un desen dintr-o veche agendă a magazinelor „Bon Marché". E frumos să soseşti de departe. Casele din marginea drumului te privesc cu mirare. Fiecare se întreabă uitîndu-se la tine şi îşi spune: „Ce obosit trebuie să fie!" Dar oamenii se înşeală dacă-şi închipuie că Louis vine pentru ei. Ţelul de atins e mult mai departe, şi trebuie să ajungă înainte de a se face noapte, „înainte de a fi prins

de noapte" cum scrie în cărți. Cel mult, Louis o să facă aici un scurt popas. Curierul nici măcar nu descalecă. Își lasă calul la pas, la pas mic; trecînd prin fața adăpătoarei, îl lasă să bea nițel. Dacă-l întreabă cineva ceva, se va feri să răspundă; sau se va mărgini la „răspunsuri evazive".

În acest fel, viteazul căluț, atît de credincios stăpînului său, își recapătă respirația. Mai bine să nu ne ocupăm de tranșeea căii ferate de centură care e în dreapta. Altminteri, dispare farmecul. Afară doar dacă ne gîndim la munți. În ținuturile muntoase, drumul de fier, străbătînd multe tuneluri, ajunge pînă într-un sat. O dată pe zi, cel mult, munții pîndesc sosirea trenului. În han, care e baraca aceea înconjurată de un taluz, din fața tranșeei, cîțiva băutori așteaptă jucînd cărți. Sînt, de pildă, vînători coborîți de pe munte. Ei nu vin ca să ia trenul, căci pentru nimic în lume n-ar părăsi ținutul; dar totuși așteaptă. Louis presupune că intră o clipă în han. Își lasă cercul afară, rezemat de zid. Păstrează bățul în mînă, cum păstrezi cravașa. „— O litră de vin, domnule? — Da, dar nu mă așez, căci n-am timp... Noroc!... E frig sus în munți? — Se spune că sus de tot trecătoarea e acoperită cu zăpadă. Dar o s-o poți trece, dacă nu te apucă noaptea."

Curierul pleacă din nou. Aici începe drumul care suie spre munte, care duce la trecătoarea înzăpezită.

Ce frumos e, o stradă care urcă drept înaintea ta şi care se termină departe, pe cer ! Aceasta e îndeosebi frumoasă pentru că nu se mai isprăveşte şi pentru că poţi crede că dincolo e o imensă prăpastie. Tatăl lui Louis o numeşte „şoseaua" Clignancourt, iar nu „strada", ca pe celelalte. Louis nu ştie de ce, dar nu se miră că strada aceasta minunată are o denumire specială.

Misiunea acum e să ajungă acolo sus înainte de a fi „prins de noapte" ; mai sus chiar decît se poate zări ; pînă în vîrful colinei La Butte. Misiunea va fi de a face un fel de recunoaştere, urmînd capătul străzii Lamarck, care seamănă cu un drum tăiat în stîncă, de unde se vede tot Parisul, pe deasupra grădinilor noi.

Cu toate că înaintea urcuşului mai este încă o mare bucată de cîmpie şi cercul fuge fără să-l atingi, ca şi cum ar fi împins de vînt, Louis îşi impune un pas foarte calm. În schimb, îşi ia angajamentul să nu încetinească în timpul urcuşului pînă ce nu va fi atins „trecătoarea înzăpezită". Apoi, pasul va fi liber. Va fi părăsit drumul. Va merge pe poteci unde îţi e îngăduit, şi e chiar prudent, să descaleci.

Dar mai e pînă acolo ! Bastide are nevoie de tot curajul ; ca şi de toată cumînţenia lui. Rezistă ispitei de a merge repede. Înaintează cu prudenţă la întretăierile primejdioase. Mama lui l-a îndemnat să fie cu băgare de seamă la trăsuri. Louis n-are nici o poftă să moară. Dar deznă-

dejdea care ar cuprinde-o pe mama lui îl înspăimîntă mai tare decît moartea. Brancarda urcînd scările : „Micul meu Louis ! Bietul meu copilaş !" Rămăşiţele cercului pe care le-ar pune poate lîngă trupul neînsufleţit. Băţul pe care poate l-ar mai ţine în mînă.

Totuşi e greu să te sustragi de la o lege pe care singur ţi-ai dat-o. Să traverseze bulevardul Ornano cu cercul atîrnat de umăr, iată un lucru la care Louis nu se poate decide. Are chiar impresia că şi-ar atrage o pedeapsă, într-un fel sau într-altul. Legile pe care ţi le dai singur, sau mai curînd ordinele care-ţi vin din adîncuri misterioase nu admit să le nesocoteşti, nici să le ocoleşti prin şiretlicuri. Rişti mult mai puţin arătîndu-te neascultător faţă de un stăpîn vizibil. Louis are dreptul să se oprească, el şi cercul său, rezemîndu-se unul de altul. Dar atît timp cît cursa nu-i terminată, cercul nu poate părăsi pămîntul, nu poate înceta de-a atinge pămîntul ; căci ar înceta totodată de-a mai fi „adevărat".

Din fericire, strada Marcadet a fost la rîndul ei străbătută. Urcuşul cel mare începe, Louis, care nu prea cunoaşte celelalte cartiere, socoteşte că în tot Parisul nu există o pantă mai vrednică să-ţi încerce puterea. Cine e capabil s-o urce, fără ca cercul pe care-l mînă să cadă sau să se abată într-o parte, nu s-ar mai simţi nicăieri în încurcătură. Dar trecătorii nu dau dovadă de judecată. Dacă ar înţelege valoarea pro-

bei, n-ar ezita să se dea în lături ; în loc să facă mutrele astea plictisite, sau să se uite la copil cu o milă disprețuitoare.

*

Astfel, Louis Bastide a ajuns la nivelul străzii Custine. L-a zărit pe Clanricard, l-a salutat grăbit, ducîndu-și mîna la beretă. Institutorul privea în altă parte. Bastide, care avea o mare afecțiune pentru el, nu putea totuși să se oprească. Legea specială pe care și-o formulase la începutul pantei îi ordona să ajungă fără popas pînă la „trecătoarea înzăpezită". Louis ar fi vrut să poată explica dascălului său că nu de plăcere își impunea o sforțare atît de mare.

Își continuă deci avîntul, și nu consimți să răsufle decît cînd fu la capătul de sus al străzii.

Pe urmă, era aproape un repaus. Louis avea dreptul să urce strada Marcadet la pas. Putea chiar, pentru a ajuta cercul să-și păstreze echilibrul, să-l susțină ușor cu mîna stîngă, atingînd cu vîrful degetelor marginea lemnului. Pe potecile din munți, cel mai iscusit călăreț descalecă, și, luînd de căpăstru calul — oricît ar fi el de bun — îl susține, îl ajută să nu facă vreun pas greșit. Toate astea fac parte din regula jocului.

Ajuns în partea de jos a străzii Sainte-Marie, se întrebă dacă va continua pe stradă sau pe scări. A ales scările. Celălalt drum era mult mai lung

și nu oferea nici o ocazie de a reînnoi peripețiile aventurii. Cît privește urcatul cu cercul al unor scări ca acestea, regula de urmat se înțelegea de la sine. În timp ce Louis s-ar folosi de trepte, menținîndu-se pe cît posibil pe partea stîngă, cercul ar merge pe bordura de granit. L-ar ajuta cu bățul și cu mîna. Manevra era delicată ; cu atît mai mult, cu cît rolul principal revenea mîinii stîngi. Cercul, dacă-l scăpai, putea s-o ia înapoi ; printr-un șir de salturi să se ducă foarte departe și să se sfarme sub roțile unei trăsuri. Dar pentru a evita nenorocirea aceasta, era de ajuns să fii foarte atent, adică să-ți iubești foarte mult cercul.

Pe măsură ce urca treptele, Louis întîlnea un aer mai aspru, mai puțin atins de penumbră. Faleza caselor, pe dreapta, se desprindea prin elanuri succesive, urmînd aceeași mișcare ca și scările, și primea încă, în vîrf, o lumină oblică, dar strălucitoare. Geamurile ultimelor etaje rămîneau aprinse de scînteierea razelor. Fără să părăsească odăile lor, femeile puteau să privească apusul soarelui. Și copilul era prins de dorința de a se cățăra mai repede, ca și cum acolo sus, pe cornișa colinei La Butte, s-ar afla toată bucuria, toate jocurile, toate aventurile viitorului. Chiar și freamătul Parisului trecea prin el fără ca măcar să-l asculte. Urcă, sprintene cerc ! Trenurile șuieră în suburbiile din șes. Copilul străzilor joase recu-

noaşte distrat ţipătul lor, ca şi cum s-ar fi născut printre păsările mării. Acoperişurile nenumărate ţiuie ; fiorurile şi pîrîiturile lor radiază pe deasupra frunzelor grădinilor abrupte. Asemenea freamătului, cercul sare şi urcă. Copilul Parisului, căutînd să-şi recapete suflul, aspiră zvonul unor destine ce-i vine de pretutindeni.

XVIII

PARISUL LA ORA CINCI SEARA

Cînd, în sfîrşit, Louis Bastide ajunse în strada Lamarck, tremurînd de oboseală, cu inima zvîcnindu-i tare în piept, cu cercul lipit de el (se sprijinea în el, ţinîndu-l subsuoară, şi simţea îndoindu-se lemnul elastic), umbra începea să iasă din toată profunzimea şi prin toţi porii oraşului celui mai dens din lume. La mijlocul distanţei dintre pămînt şi nori, semnele crepusculului se adunau puţin cîte puţin, ca murmurele unei mulţimi ; şi dacă sus în cer lumina de azur şi de aur a lui 6 octombrie mai cînta încă, ea cînta de una singură. Parisul încetase s-o mai audă.

În faţa portalului bisericii Sacré-Coeur, cîţiva provinciali şi străini, sosiţi din ajun, priveau Parisul acoperit treptat de mişcările unduioase ale umbrei şi cereau să li se indice monumentele. Alţii, la mari distanţe, părăseau lanterna Panthéonului, turnurile catedralei Notre-Dame, întîr-

ziau pe scările Turnului Eiffel, pătrunși de vînt și cuprinși de ameteală. Din balconul atelierului său din strada Caulaincourt, un pictor vedea tălăzuind suburbiile din nord, cu uzinele, fumurile, scamele albe ale locomotivelor, pînă la dealurile de la Pierrefitte. Un altul, printr-un geamlîc prăfuit și crăpat, la ultimul etaj al unei case vechi de pe malul stîng, descoperea o privelişte foarte ciudată pe deasupra coşurilor și a coamelor ascuțite. Autobuze cu imperială se încrucișau pe Pont-Neuf. Rezemată la fereastră, Germaine Baader se uita după Gurau, care zăbovise la dînsa. Acoperișurile Luvrului răsfrîngeau încă lumina, dintr-o parte. Din Sena ieșea o boare neagră și rece. Germaine visa la regi și la favorite ; la palate, la închisori, la înecați ; la căile puterii care sînt trasate aspru de bărbați și unde se plimbă femei frumoase. În centru, forfoteala intensă a serii, iureșul lung spre nord și spre est, asemeni unui suflu interminabil, abia începea. Animația părăsise interiorul Bursei și al băncilor, scădea la etajele întreprinderilor comerciale, în schimb creștea și devenea tot mai năvalnică pe străzi. Se aprindeau lumini în fundul prăvăliilor. Freamătul prezenta noduri. În strada Lamarck, Louis Bastide, strecurîndu-se cu cercul său printre vizitatorii îngrijorați și negustorii de medalii, își reluase cursa, și un copil cobora să se amestece iar în masa orașului în care se înfiripau scînteierile nopții.

Șuierau sirene. Ceasurile din gări arătau ora cinci. Patru, șapte, unsprezece trenuri expres înaintau spre Paris. Cele patru exprese care se tîrau departe abia ieșeau din provincie. Părăsiseră tocmai ultimele orașe mari pe care Parisul le lasă să crească la distanță. Ele jalonează în jurul său un cerc care parcă-i desenul lui. De îndată ce pătrunzi în el, Parisul impalpabil a și început.

Alte trei, mult mai aprcape, străbăteau cîmpiile îmbîcsite și supuse, dar încă frumoase în fluxul oblic al unui apus de soare auriu-închis. Ajungeau la al doilea cerc, la acela pe care-l trasează la vreo douăsprezece leghe de Notre-Dame capitalele vechilor așezări din Ile-de-France.

Cele patru exprese care alergau în frunte atingeau deja suburbia vecină, pătrundeau în ea micșorînd viteza. Unul venea de la Lyon, altul de la Lille, altul de la Bordeaux, ultimul de la Amsterdam.

*

O parte a centrului începea să se destindă. Un șuvoi repede de trăsuri se îndrepta spre vest, și o mișunare continuă de pietoni îmbulzea toate căile care duc de la Concorde la Bastilia. Era ora cînd pe străzi proporția oamenilor bogați e cea mai mare ; cînd marile magazine, țipător luminate, sînt pline de femei ; cînd femeile par pretutindeni mai numeroase și mai fericite decît

bărbații ; cînd, în biserici, se stîrnește un zvon de rugăciuni la lumina firavă a făcliilor ; și cînd copiii din cartierele populare se hîrjonesc strigînd pe trotuare.

În stațiile metroului, diverși pasageri, fără să înceteze de a pîndi huruitul trenului următor, examinau planul, căutau o stradă. Alții, văzîndu-i pe aceștia, descopereau planul, priveau și ei ; pentru prima dată poate își dădeau seama de forma orașului, reflectau asupra ei, se mirau de orientarea unui bulevard, de dimensiunile unui arondisment. Vizitiii, șoferii luau un client, ascultau un nume de stradă neobișnuit. Atunci Parisul se desfășura în capul lor, în trupul lor, un Paris tangibil, alcătuit din linii vii, din distanțe resimțite, îmbibat de mișcări ca un burete și deformat de fluxul necontenit al lucrurilor care se apropie și se depărtează. Deodată, în Parisul acesta pe care și-l identificaseră, strada îi înțepa într-un punct precis, și mergeau să-l găsească ca pe-o mîncărime. În birourile Prefecturii, la capătul unor coridoare jegoase, bărbați cu mîneci de lustrină adunau nașteri, cazuri de difterie, accidente pricinuite de vehicule hipomobile și de vehicule cu motor, metri pătrați de șosea asfaltată, chintale de carne de animale vii, bilete de metro per stație și per linie, prețul de cost pe kilometru-călător. Aplecați ca niște anatomiști pe un Paris stors de sînge, desprindeau din el curele lungi și înguste de cifre.

Oamenii din cele unsprezece exprese se gîndeau la Paris. Cei care-l cunoşteau îşi reprezentau anumite colţuri de străzi, interioare, chipuri; făceau dinainte demersuri, gesturi, dădeau răspunsuri, în locuri exacte; se întindeau dinainte într-un pat unde somnul i-ar cuprinde într-un anumit fel. Noii-veniţi îşi puneau întrebări, puneau întrebări cîmpiilor de dincolo de geamuri, bagajelor lor, staţiilor repede depăşite, lanternei bombate din compartimentul lor, chipului unui vecin tăcut. Căutau şi adunau cu îngrijorare toate viziunile pe care şi le făuriseră despre Paris. Desfăşurau decoruri imaginare în jurul fiinţelor cunoscute. Înzestrau cu o voce, cu o privire, cu un trup, numele ce li s-a scris pe bucăţele de hîrtie. În preajma periferiei, speculatori de terenuri frămîntau noroiul străzilor neterminate, ridicau ochii ca să recunoască, după licăririle apusului, direcţia nordului, a sudului; scrutau cu privirea vreo bătrînă care trecea, un felinar, birtul din colţ, ascultau huruitul unui omnibuz, adulmecau vîntul, ca şi cum viitorul avea să le vorbească în şoaptă. Un negustor de şireturi şi de creioane, părăsind regiunea porţii Saint-Denis, cobora pe bulevardul Sébastopol către Châtelet şi Palatul Municipal, ca şi cum un instinct ca acela al peştilor l-ar face să presimtă că unele ape sînt la anumite ore mai mult sau mai puţin favorabile. Hoţii de buzunare, şi mai sensibili la nuanţele mulţimii, se lăsau în voia unor migraţiuni ana-

loge. Iar prostituatele, care nu au capricii, se duceau cu conştiinciozitate să-şi ia în primire postul pe drumul unde face de rond dragostea trupească.

Atunci, liceenii, în sălile de clasă, muşcîndu-şi tocul sau trecîndu-şi degetele prin păr, urmăreau ultimele luciri ale zilei, gonite de lumina gazului, pe curbura lucitoare a marilor hărţi geografice. Vedeau Franţa în întregime, Parisul aşezat ca o picătură mare, vîscoasă, pe paralela patruzeci şi opt, şi încovoind-o sub greutatea lui; vedeau Parisul agăţat bizar de fluviul său, oprit de o buclă, prins ca o perlă pe un fir înnodat. Îţi venea chef să deznozi firul, să faci să alunece Parisul în susul apei pînă la confluenţa cu Marna, sau în jos, cît mai departe, spre mare.

Aiurea, într-o cameră de hotel, într-un cheag al mulţimii, într-un compartiment al unui expres, era cîte unul care, un minut, se gîndea la forma sau la mărimea Parisului. Unul căuta o cifră în memorie, compara, se mira. Cîţiva consultau dosare, cărţi, vreun ghid. Călători care priviseră Parisul de la înălţimea unui turn evaluau, coborînd scara în spirală, raza acestui orizont în întregime omenesc. Alţii, veniţi de departe, se întrebau: „E mai multă lume aici decît în *subway*[1]? Sînt mai înghesuit decît pe lespezile din Cheapside[2]?“

[1] Trenul metropolitan din New York.
[2] Arteră populară străbătînd Londra de la est la vest.

Liceenii întorseseră însă ochii spre harta Europei. Și se vedea iar Franța, se vedea dintr-o dată, ca ceva arcuit, aproape cabrat în partea din față a continentului, totuși puțin retras, prețios, oarecum protejat de ieșinduri mai aventuroase. Asia și Europa își întorc spatele ; Europa se revarsă spre vest ; Europa e un marș spre Occident. Parisul, redus la un punct, înfipt prea sus pentru comoditatea Franței, părea situat în locul dorit de Europa. Mai puțin bine plasat pentru provincii decît pentru națiuni, și pentru salvgardarea uneia din ele decît pentru întîlnirea lor, a tuturor, Parisul dădea numele lui amplasamentului probabil al unei capitale a popoarelor. Chiar depărtarea lui de mare o vedeai acum cu plăcere. O capitală pe coastă pare, oricum, prea exterioară și prea vulnerabilă, prea lăsată la cheremul toanelor mării, și căscată asupra traficului. Ca să apere inima Occidentului, era neapărată nevoie de această fișie lată de pămînt francez.

*

Și în timpul acesta, printre ultimii vizitatori ai turnurilor și locurilor înalte, vreo cîțiva — contemplînd Parisul real scăldat în seara de octombrie — se gîndeau că e un fel de lac. O buclă a Senei se revărsase, se răpîndise, urmînd invitația terenului. Dar, în loc de apă, erau acolo trei milioane de oameni.

De fapt, oamenii înlocuiseră cu prisosință apele preistorice. Multe veacuri după ce ele se retrăseseră, au început ei o revărsare asemănătoare. S-au tolănit în aceleași adînciturі, s-au întins urmînd același itinerar. Acolo, dinspre Saint-Merri, Temple și Palatul Municipal, dinspre Hale, cimitirul Inocenților și Operă, pe locurile de unde apa s-a retras cu cea mai mare greutate, și care rămăseseră mocirloase din pricina infiltrațiilor sau a șuvoaielor subterane, tot acolo și oamenii saturaseră în chipul cel mai desăvîrșit solul. Cartierele cele mai dense și cele mai active apăsau și acum cu toată greutatea pe mlaștinile de odinioară.

Ca și apa, revărsarea poporului urmase depresiunile suprafeței, ocolise și depășise proeminențele, urcase încet, și pînă departe, albiile văilor. Dar, totuși, masa omenească are spontaneități, capricii aparente, ascultă de tendințe pe care apa nu le cunoaște. I se întîmplă să înfrunte legea gravitației. După ce a avut apucăturile unui lac, în clipa în care urma să-și fixeze nivelul ca el și să se odihnească în stagnare, se comportă ca un mucegai sau ca unele ierburi. Se leagă de anumite pante, le ajunge, pare atrasă de un vîrf, îl acoperă încetul cu încetul.

Astfel, Parisul se prinsese pe nesimțite de dealuri. Nu se dezvoltase numai la o distanță tot mai mare de fluviu, dar îl și uitase. Forma văii n-o mai comanda pe a lui, sau accepta concursul unor legi mai misterioase. Ca să-ți explici creșterea

orașului, nu mai era de ajuns s-o simți ca o propagare vegetală. Trebuia să deschizi asupra peisajului ochi omenești, să privești înălțimile, să înțelegi cum liniile pămîntului acționează asupra minții.

Colina Montmartre reprezentase timp de mai multe secole un țel foarte vizibil, situat la nord, aproape provocător. Un oraș încă tînăr rezista greu dorinței de-a ajunge pînă la ea. La început prin pelerinaje, prin plimbări de duminică. Încetul cu încetul, s-au instalat cîrciumi de-a lungul drumului. O puzderie de case leagă bariera Parisului de birturile din grădinile colinei și de morile la care ajungi, dus de măgari, pe poteci. Cînd bazilica Sacré-Coeur începu să se ridice, enormă, bombată din toate părțile și dintr-o piatră minunat de albă, ca să adune și să răsfrîngă toată lumina disponibilă deasupra pîclelor și a fumurilor, trecuseră mai bine de o mie de ani de cînd Parisul visa să se instaleze acolo și să-și marcheze ocupația printr-un trofeu care să se vadă de la marginea cîmpiilor din Ile-de-France, așa cum trofeul din La Turbie se vede de pe corăbiile purtate de mare.

*

La acest trofeu din Montmartre priveau oamenii care stăteau în picioare pe culoarele expresului de Lille. Depășiseră Survilliers. Trenul co-

bora cu 120 de kilometri pe oră panta ușoară care alunecă spre Saint-Denis. Își puseseră pardesiul, dăduseră bagajele jos. Dar ochii lor se bucurau din plin de enormitatea bazilicii, și erau mîndri, dar în același timp și speriați că Parisul le făcea o primire atît de măreață.

La acest trofeu din Montmartre privea muncitorul agricol care se întorcea de la cîmp pe bicicletă, pe șoseaua de la Gonesse la Tremblay. Își menținea cu greu, pe pedale, tălpile năclăite de humă. Dar cînd, peste cîteva minute, se va așeza la cîrciumă, colina Montmartre nu va fi dispărut cu totul din mintea lui. Sala, mesele, paharele vor beneficia puțin de fastul acela, de acea glorie care înconjoară răgazul muncitorului parizian.

*

La o distanță accesibilă, Parisului nu i se oferise nici un alt țel comparabil cu acesta. Muntele Valérien era prea departe. Tot prea departe rămînea și în 1908. Nu putuse niciodată stîrni decît idei de apărare militară, sau de excursii la țară.

Dar între est și nord-est, una din cele mai vechi revărsări ale Parisului se izbise încă de mult de primele pante de la Mènilmontant-Belleville. În partea aceasta nu exista vreun vîrf atrăgător, vreo țintă vrednică de a fi cucerită și marcată. Cîmpia se ridica desfășurîndu-se larg ; apoi panta

creştea şi mai mult, devenea abruptă. O coastă mare de deal, pe alocuri faleză, ducea la un podiş foarte întins, unde era de ajuns să înaintezi puţin ca să uiţi Parisul, şi să nu mai vezi decît unduirile, mai curînd cîmpeneşti, care se pierdeau spre est. Oraşul a întreprins pe încetul atacul acestei pante. S-a produs pe un front de o leghe o presiune de case aproape uniformă, doar cu cîteva ieşituri ceva mai împinse de-a lungul drumurilor care duceau la vechi mahalale sau la nişte mici rîpe; cu opriri pe unde întîlnea vreun povîrniş mai în piept.

La sudul fluviului, colina Sainte-Geneviève, pe care Parisul şi-o încorporase din vremuri antice, slujise creşterii lui drept popas, drept nou punct de plecare. Pe această ridicătură foarte apropiată, masa omenească, încă fără putere, se dusese să-şi ia, s-ar fi zis, înălţime, ca să se răspîndească apoi mai departe. Putuse astfel să abordeze de la acelaşi nivel marea cîmpie înaltă care se întinde către Montrouge; şi nu-i mai rămînea decît să se coboare uşor ca să invadeze tot malul sting al Senei, pînă la Grenelle.

Spre vest şi nord-vest, o altă cîmpie urcătoare a fost cucerită încetul cu încetul. Nici în partea aceasta nu era vreun ţel de atins; nici unul din acele locuri firesti, a căror vedere stimulează creşterea unui oraş. Nici măcar o limită, o margine impresionantă de orizont ca la est. Doar o rezervă de spaţiu, o ieşire, o posibilitate care pă-

rea fără sfîrşit. Căci bucla următoare a Senei, ca şi dealurile care o străjuiesc în parte, Parisul nu se gîndea să le-ajungă. Le situa în afara viitorului său.

*

Stînjenită de frig, Germaine Baader se retrăgea de la fereastră. Domnişcara de Saint-Papoul pătrundea pe furiş într-o capelă ascunsă în fundul unei cărţi. Pe bulevardul Barbés, Clanricard mergea încet, dezorientat şi trist, se trezea încetul cu încetul din beţia forţei. La Puteaux, domnul de Champcenais ducea cu Bertrand o conversaţie anevoioasă. Îi vorbea de impresia pe care o avusese traversînd podul. Bertrand nu dăduse atenţie faptului. Lucrătorii lui nu erau în grevă. De ce să-ţi faci sînge rău din pricina vagilor ameninţări de care societatea e plină ? Trebuia creat uleiul Bertrand. Quinette privea ora la ceasul lui de perete şi înceta lucrul. Abia avea timp să se aranjeze puţin, să închidă prăvălia şi apoi să alerge la întîlnire. În strada Montmartre, grupul de gură-cască mai crescuse. Acum cînd se făcea noapte şi cînd lumina venea dinlăuntru, ei căpătau pentru pictori un aspect şi mai straniu. Privirea lor era serioasă, adîncă, lacomă. Contemplau ca pe-un eveniment capital, ale cărui consecinţe nu le măsori de la prima vedere, aruncarea deznădăjduită a încălţămintelor de către

Alfred cu chipul verde. Gurau sosea la birourile ziarului său. I se arăta o telegramă : „Belgrad. *Vestea anexiunii Bosniei-Herțegovinei de către Austria produce aici o mare fierbere. Un mare miting național e organizat pentru astă-seară, ora trei. Regele ordonă chemarea sub drapel a rezerviștilor din prima clasă și din serviciile auxiliare.*"

Expresele care veneau de la Boulogne, de la Clermond-Ferrand, de la Belfort traversaseră fără să se oprească, cu un plesnet de aer în geamuri, orașele de reședință din ținuturile cuprinse în Ile-de-France : burguri îmbelșugate, târguri sătești de grîne în care huzuresc burghezi și vite ; mărturii ale vechilor așezări omenești care și-au păstrat rasa și limba. Parisul care le tolerează și le folosește, le împiedică, de zece veacuri, să depășească o anumită mărime : o sută de străzi, cinci sute de notabili, zece mii de vetre.

Atunci, în fiecare expres, oamenii care veneau pentru prima oară la Paris zăreau case destul de înalte, străzi bine trasate, un tramvai, săgeți și turnuri de biserică. Se întrebau dacă n-au și ajuns și se uitau la ceas.

Jerphanion, în vagonul său de Saint-Etienne, se gîndea : „Data trecută am sosit în zori. Dormeam. N-am văzut nimic. Nu, nu în felul acesta îmi reprezentam împrejurimile Parisului. Ce vedeam ? Metereze bine degajate. O imensă cîmpie împrejur ; nu foarte rodnică, nici foarte rustică, dar deschisă. Șosele mari, venind de la capătul Fran-

ţei, de-o parte şi de alta cu case, pe ultimii kilometri. Nu situasem uzinele. Nu puteam să-mi închipui suburbiile. Ceea ce e mai uimitor, mai tulburător, ce te entuziasmează mai mult e felul acesta pe care îl are Parisul de a-şi manifesta prezenţa de la o atît de mare distanţă prin înmulţirea rapidă a caselor. Priveliştea de ţară dispare, puţin cîte puţin, bucată cu bucată. Sau se macină, se elimină, ca şi cum ar trece printre dinţii unui malaxor. Un număr tot mai mare de case inexplicabile. Vreau să spun care n-au prin ele însele, în locul acesta, nici o raţiune de a fi. Ele manifestă Parisul. Nu ca să micşoreze surpriza, ci ca s-o adîncească. Un oraş atît de mare e o altă patrie, alte vremuri. Intru în altă epocă. Niciodată nu voi primi destule avertismente progresive. Ce lucru ciudat, o suburbie !"

În aceste suburbii, expresele se afundau unul după altul ca într-un mărăciniş. Călătorii priveau cum creşteau casele şi se înghesuiau ; cum convergeau şoselele, preschimbîndu-se în străzi. Li se părea noilor veniţi că mişcarea care-i ducea pe ei înşişi îşi găsea o corespondenţă în toate ; că desimea aceasta crescîndă era Parisul, care se aduna cum se adună norii destrămaţi împinşi de vînt către un ciclon ; ca trupele ce se îndreaptă spre bătaia tunului, sau ca mulţimile care, de la mari depărtări, pe drumuri şi peste cîmpii, aleargă la o petrecere. Aveau impresia că depăşesc, graţie trenului, o afluenţă universală, că obţin locuri mai

în față. Dar mai departe îmbulzeala creștea încă, devenea înăbușitoare. Tot ce lăsai în spate venea la rîndul său să te copleșească, să te împingă spre un centru îngrozitor de comprimat, ca acela al pămîntului.

Dar cei care se întorceau la Paris, sau avuseseră ocazia să trăiască altădată acolo, simțeau aglomerația mai curînd ca un trup supraabundent care se răspîndește și se dilată. Vedeau casele, străzile, nu alergînd la o adunare, ci evadînd, căutînd ieșiri, întinzîndu-se cît puteau mai mult în direcția solului liber. Presiunea venea dinspre Paris, se transmitea prin incintă, tumefia suburbia rezistentă, părea că vrea să stăvilească înaintarea trenului.

*

Căci Parisul, orașul fluviului și al colinelor, n-a avut de-a face numai cu solul. El rămînea încă de la origine un oraș de război, întărit cu zid. Imaginația de apărare, care merge exact împotriva imaginației de creștere, a contribuit mereu să-i dicteze contururile. Atît timp cît dăinuia o incită, Parisul împingea și presa asupra lui însuși, căpăta o densitate anormală, își înăbușea poporul, comprima pînă la extrema incomoditate toate organele urbane. Trebuia să-și resoarbă fără profit, ba chiar cu prețul unei suferințe, un anumit prurit de creștere care l-ar fi

făcut să înflorească şi l-ar fi reînnoit dacă s-ar fi produs într-un moment favorabil. A trebuit astfel să-şi devoreze înlăuntrul său numeroase primăveri, să-şi terfelească de mai multe ori tinereţea. Incinta pînă la urmă ceda, dar de fiecare dată prea tîrziu, pricinuind Parisului o contorsiune iremediabilă, învîrtoşări, noduri şi apucături de sufocaţie pe care nimic nu le mai putea corecta.

Dar mai cu seamă, de cîte ori Parisul se descotorosise de o incintă, se izbise îndată de sate ; de fiecare dată oarecum surprins şi dezorientat ; căci dacă nu ignora existenţa lor, omisese să ţină seamă de ele în visurile sale de viitor.

Cu toate că fusese foarte devreme o cetate, nu avusese niciodată posesia exclusivă a unei bucăţi de pămînt. Sate tot atît de vechi ca şi el au prosperat sau au tînjit alături, prin propriile lor mijloace, fiecare în fundul său de vale, pe coasta unui deal sau pe o înălţime. Tot ţinutul, de jur împrejur, era presărat cu astfel de sate. Nici o direcţie nu era liberă. Fiecare ieşire se împiedica mai curînd sau mai tîrziu de o aglomeraţie, se isprăvea în impas într-un patrimoniu străin, într-un desiş de drepturi antice. Cînd pietrele zidului său erau doborîte, Parisul vedea înaintea lui cîmpii, dealuri şi văi ocupate de alţii, drumuri stăpînite cu străşnicie, un orizont disputat.

Ultima incintă, aceea a lui Thiers, cea mai vastă şi mai groasă din toate, cu taluzul, cu şanţul, cu povîrnişul ei, cu cei cinci sute de metri de zonă mi-

litară care o acopereau, păruse că domină problema, c-o depăşeşte. Ea înconjura doar la o destul de mare distanţă Parisul de la 1846, închizînd împreună cu el, pe lîngă vreo cincisprezece sate, sau frînturi de sate, cîmpuri, grădini, cariere adînci, izlazuri sterpe, încă destul spaţiu rural ca să ai iluzia că poţi trăi la nesfîrşit pe provizia aceasta de asediu. Noua incintă avea mai puţin aerul că mărgineşte Parisul decît că-i indică o mărime viitoare, şi că-l îndeamnă s-o atingă. Ea fusese mai întîi, şi pînă la sfîrşitul secolului, ceva ce trebuia umplut.

În 1908, era plină. Pînă la urmă, Parisul veni de hac păşunilor şi coclaurilor interioare. Caprele nu mai păşteau pe versantul străzii Caulaincourt. Cirezile de vaci părăseau colina Buttes-Chaumont şi se refugiau dincolo de incintă, către Romainville. Vîlceaua de la Bièvre se despuia de grădinile ei, devenea traseul unui canal. În locul rîpelor calcaroase, al pajiştelor argiloase, nu mai rămăseseră decît nişte maidane. Lîngă un plop pierdut, care se mai încăpăţîna pe o movilă, se vedea căţărîndu-se palisada cenuşiu-brună a oraşului. Un felinar fusese aşezat acolo. Şi seara, cînd se mişcau frunzele, lumina lui firavă tremura pe cer. Satele capturate, cu nume atît de frumoase: Clignancourt, Charronne, Grenelle... lăsaseră să se strecoare între ele o revărsare de posomorîte cartiere cenuşii, o creştere de case, rapidă şi tristă, care le sudase unul de altul, le înecase în aceeaşi

pastă, apoi le măcinase, le fisurase, le lovise în ceea ce aveau mai esențial prin progresiuni lente și infiltrări. Vechea piață a satului, care-și mai păstra acoperișurile ascuțite, hanul, biserica, simțea pătrunzînd deodată, ca prora ascuțită a unei nave între bărci, colțul unui bloc înalt, pe care o masă adîncă îl împingea de la spate.

Astfel, incinta din 1846, după ce slujise de protecție înaintată, devenise forma însăși a orașului. Și iată că la rîndul ei apăsa și ea asupra Parisului, îl împiedica să se dezvolte în mod firesc. Încă o dată trebuia să renunțe a-și găsi singur forma. Zidul istovea elanul cartierelor noi, oprea magistralele, le tăia de prelungirile lor, preschimbînd multe străzi de la extrema periferie în fundături sau în locuri primejdioase, lăsa să dospească acolo haimanalele și gunoaiele. Presiunea se comunica treptat pînă în centru. Străzile vechilor cartiere renunțau să se mai lărgească. Vechile case burgheze sau comerciale care nu se mai dărîmau degenerau pe unde se aflau în cocioabe insalubre. Locuințele se înnegreau într-un aer îmbîcsit, care pînă la urmă îmbătrînea ca și ele. Era incinta care comprima de departe familiile, culca oamenii claie peste grămadă pe paturi pliante, pe saltele puse de-a dreptul pe pămînt, prin sufragerii cu tavane joase, în bucătării, pe coridoare, în cămăruțe fără ferestre. Tot ea silea pe constructori să ridice case înguste pe capete de terenuri tăiate pieziș ; ea elimina, puțin cîte puțin, prin strivire, grădinile in-

terioare, curțile plantate cu arbuști ; sporea volumul circulației și începea s-o încetinească ; pînă și pe marile bulevarde tot ea strîngea șirul trăsurilor, apropia butucii roților.

Cît despre sate, ea înghițise, de bună seamă, cîteva, pe care le condamna astfel să dispară mai mult sau mai puțin repede. Dar celelalte, care rămăseseră afară, erau protejate, și se mai puteau lăfăi în voie vreme de trei sferturi de veac. Nici o expansiune bruscă a Parisului nu mai putea să le atingă. Au avut timpul să se dezvolte : cătunele să devină tîrguri, iar tîrgurile, orașe mari. Au adunat pămîntul de primprejur, l-au organizat cum le-a tăiat capul, după trebuințele lor, pe măsura unor strîmte vederi țărănești, unor ambiții mărginite de mici provincii. Folosiseră aceste trei sferturi de veac răsucind și încurcînd străzi, ulițe, fundături, pe care nimeni nu va mai putea vreodată să le dezrăsucească și să le descurce. Făcură bulevarde lungi de trei sute de metri, care se izbeau de zidul unei uzine. Trimiseră spre cîmp magistrale mărginite de araci, care se pierdeau puțin mai departe într-o groapă cu varză și cu zgură. Totuși, resimțeau vecinătatea Parisului. Făceau cu el un schimb de oameni, care, de la un an la altul, devenea un du-te-vino tot mai grăbit și mai complicat. Incinta împiedica Parisul să treacă, dar lăsa parizienii să fugă. Mergeau să-și caute bîrlogul în spațiul acesta din împrejurimi, unde se plimbaseră duminica și pe care și-l re-

prezentau — o dată întorși în mijlocul Parisului — ca un șir nesfîrșit de locuințe rustice, de păduri, de vîlcele, de grădini. Pentru prima dată s-au văzut sute de mii de oameni lucrînd toată ziua într-un oraș în care nu mai locuiau. Dar orașul îi lua înapoi în fel și fel de chipuri. Nevestele lor, dezorientate, veneau să-și facă tîrguielile în magazinele din centru și să-și încălzească la vitrinele luminate ochii care contemplaseră toată săptămîna o uliță noroioasă peste care noaptea se lăsa repede.

Totodată, se înfiripaseră dincolo de incintă noi mahalale. Spre deosebire de sate, acestea nu aveau vreo obîrșie veche, nici cea mai mică urmă de noblețe. Nu ascundeau acel suflet „parfumat și melancolic" pe care-l găseai, pînă la urmă, la Bagnolet, la Gentilly, la Châtillon, acel mic buchet de tihnă provincială care învăluia piața și biserica. Ele ieșeau vertical din grădina de zarzavaturi, din maidane, din groapa de gunoaie. Între vechile așezări, umpleau, ca o învălmășeală de uzine înjghebate în pripă, cu o dărăpănare de locuințe sărăcăcioase, spațiile rămase libere. Primăria, biserica, birourile unei societăți de tramvaie, o fabrică de cremă de ghete nu se deosebeau între ele decît printr-un amănunt de arhitectură. Singura fantezie municipală era un eșafodaj pentru exercițiu, oferit pompierilor. El dădea un aspect rustic pieței goale în care era așezat, între cimitir și gazometru. Mamele duceau copiii să se joace

într-o fostă fîneață, de-a lungul zidului unei uzine făcut din grinzi mici și din bucăți de ghips, unde răzbătea soarele la anumite ore. Aerul pe care-l respirai acolo nu era niciodată tare, nici fad. Zi și noapte avea gust. Sosea asezonat de produse chimice subtile, îndepărtate, pe care abia le împrăștia puțin duminica. Îți atingea limba ; te impregna cu savorile spițeriei lui fine și amare. Se amesteca destul de bine în cap cu anumite gînduri, cu ideea că fericirea e anevoioasă, cu grijile împletiсite ale dragostei și ale muncii.

Dar chiar în contact cu incinta, pe tot parcursul ei, s-a dezvoltat și s-a fixat oarecum o foarte ciudată forfoteală. O membrană de populație, lată abia de o jumătate de kilometru, dar răsfirată pe treizeci și șase ; un fel de oraș inelar lipit de celălalt și trăind din rămășițele lui. Zona militară, care interzicea casele, tolera colibele și barăcile. Un întreg popor de oameni fără căpătîi, de nomazi, de decăzuți sau de emigranți în așteptare, profitase ca să se stabilească acolo, cramponat de teren, murdar, clandestin, încă pe jumătate nomad, dar înfigîndu-și puțin cîte puțin în pămînt obiceiuri, tradiții, drepturi. Un adevărat neam nou de țigani, în aparență moale ca un vîsc pe carapacea zidului, dar în realitate tenace ca o boală, și care, cînd zidul s-ar fi prăbușit, ar fi rezistat încă.

Astfel, între toate capitalele lumii, Parisul din anul 1908 era fără asemănare prin situație și struc-

tură. Strîns în incinta sa, se mai găsea pe deasupra ferecat în harababura zonei și stăvilit în suburbiile sale. Iar această suburbie, departe de a fi ceva simplu, ceva rezonabil, o propagare circulară, un șir de unde concentrice ale populației, alcătuia învălmășeala cea mai confuză : straturi de mahalale, inegale și frînte ; enorme nuclee urbane ; vechi sate noduroase ; cîmpii sfîșiate ; toate astea ascultînd de impulsiuni contradictorii, neîncetat încleștate una într-alta, și în așa fel, încît orice străduință de creștere trebuia să capete un caracter de luptă și de dislocare.

*

Totuși, în Parisul acesta, amenințat deja de înăbușire, circulația atingea atunci iuțeala cea mai mare care i se cunoscuse. În ansamblu, fluiditatea omenească, agilitatea colectivă atinseseră un maximum efemer. Cauzele înseși care-l pricinuiseră trebuiau, dezvoltîndu-se, să-l compromită.

Birjele mergeau mai repede ca odinioară, grație roților cu cauciuc, pavajelor de tip nou și mai bine întreținute, stării mai bune a cailor. Automobilele, destul de rapide, nu erau atît de numeroase ca să se încurce în fiecare clipă în propria lor îmbulzeală. Bicicletele, putînd încă să circule fără primejdie, mii de pietoni își triplaseră viteza devenind cicliști. Autobuzele micșorau cu o treime timpul de parcurs al omnibuzelor cu cai, care și

ele ajunseseră să traverseze Parisul, de la Clignancourt la piața Saint-Jacques, în mai puțin de cincizeci de minute. Autobuzele demarau mai repede, urcau mai bine dealurile, frecvente în orașul acesta de coline. Tramvaiele electrice, ultimile tramvaie cu aer comprimat sau cu abur găseau înaintea lor porțiuni lungi de cale liberă. Fiecare vehicul nu avea să țină seamă decît de propriile sale opriri. Opriri generale, comandate de fluier sau de semnal, ne blocau circulația din două sute în două sute de metri. Primele linii de metro ofereau itinerarii directe între locuri importante. O rețea complicată nu te ispitea să ajungi cu orice preț în locul unde trebuia să te duci, ca într-un rămășag de joc, combinînd ocolurile, zigzagurile subterane, cu riscul de-a rătăci nesfîrșit prin coridoarele întortocheate ale stațiilor de corespondență. Pe trotuarele din centru era înghesuială; unele șosele erau ticsite de vehicule; multe răspîntii, primejdioase. Un parizian deprins încă cu îmbulzeala, cu trăsurile, și priceput să-și aleagă străzile izbutea să facă lungi curse cu un pas regulat și adesea distrat. În ansamblu, abundența mijloacelor de circulație nu dăduse încă acestor trei milioane și mai bine de oameni ideea, cam ametitoare, că pot să se deplaseze cum le trece prin cap și că distanța e lucrul care contează cel mai puțin. Funcționarii și muncitorii, afară de cei stăpîniți de visul puțin maniac și dureros al căsuței de țară în afara zidurilor, se arătau încă plini de

răbdare ca să descopere o locuință în apropierea locului de muncă, sau viceversa. Vehiculele publice nu erau încă pline de locuitori ai cartierului Javel, care mergeau să-și cîștige existența la Epinettes, nici de locuitori de la Epinettes, care mergeau în același scop la Javel. O femeie săracă nu traversa jumătate de Paris ca să-și cumpere la Samaritaine o bobină de ață. O femeie bogată căuta încă să-și grupeze ieșirile, vizitele, după vechile reguli care cereau să faci cît mai puțin drum.

De altminteri, cu toată abundența vehiculelor pe arterele principale, Parisul rămînea pe porțiuni întinse un oraș de pietoni. În multe străzi, trecerea unei birje făcea să se ridice perdelele. Tropotul potcoavelor calului, uruitul celor patru roți umpleau strada dintr-un capăt într-altul ca un eveniment carecum neobișnuit, care lăsa în urma lui o visare, o așteptare. Peste tot întîlneai hoinari. De la un trotuar la altul, copiii se jucau de-a prinselea. Louis Bastide putea să facă o călătorie de o oră în urma cercului său. Muzicanții ambulanți, cîntăreții orbi circulau pe mijlocul străzii. Nu era absurd să te plimbi citind.

*

Cele unsprezece exprese aduceau valuri-valuri, la cele șase gări principale, bogați și săraci, negustori, funcționari, oameni fără ocupație, soldați în permisie, voiajori comerciali întorși dintr-o

misiune, străini care voiau să vadă capitala toamna ; belgieni, italieni, spanioli care nădăjduiau să găsească de lucru ; femei care fuseseră la înmormîntarea unui unchi în provincie ; fete care-şi căutaseră norocul în staţiunile de vară şi care, din pricina unei încurcături cu un ofiţer, îşi amînaseră înapoierea la luminile locurilor de plăcere. Cu o oră înainte, erau cu toţii oameni care mergeau la Paris. Dar puţin cîte puţin, ţelul se descompunea. Cartierele nu mai îngăduiau să fie confundate. Se ridicau unul lîngă altul, se depărtau între ele, se înfăţişau fiecare pe contul său, cutărui sau cutărui călător, ca oamenii care aşteaptă la ieşirile din gări. Cartierele bogate din vest şi de pe malul stîng îi chemau pe bogătaşi. Un reprezentant de comerţ îşi spunea că va avea timp să treacă pe la patronul său, în strada Aboukir, înainte de a merge la locuinţa lui dinspre bulevardul Vincennes. O familie de moşieri, prieteni cu Saint-Papoul, care se întorceau de pe domeniul lor din Périgord, năzuiau la o casă din Passy, la etajul al treilea al unei scări cam întunecoase, cu o uşă dublă de stejar vopsit. (Lungile coridoare miros a praf. Odăile fetelor dau spre grădină. Frunzele sînt galbene.) O prostituată frumoasă încerca să doarmă ca să recapete curajul de a merge chiar în seara aceea să dea o raită pe la promenoarul de la Folies-Bergéres. Jerphanion se gîndea la Panthéon, la strada Ulm, la o clădire întunecoasă printre copaci. Cartierul Şcoalelor, cu be-

rările, birturile ieftine și fetele sale slăbuțe, îi ademenea pe studenți; arondismentul al optulea, cu restaurantele sale de lux și cu hotelurile sale, pe turiștii străini; Saint-Sulpice, pe preoții de țară; strada La Goutte-d'Or, pe belgienii care veneau să lucreze ca manipulanți la căile ferate. Alți călători știau că abia ce vor fi depășit incinta, vor fi nevoiți s-o treacă îndată îndărăt cu un tramvai sau un tren de persoane. Țelul lor se afla undeva în chiar suburbia aceasta pe care trenul o traversa în grabă. Le venea să strige: „Dar am ajuns!", să se agațe de o casă pe care o vedeau trecînd și care era poate casa lor; să frîneze trenul acesta care avea să-i silească să facă atîta cale inutilă.

Și astfel, unul după altul, cele unsprezece exprese aduceau la Paris un popor de mai înainte distribuit.

*

Iar Parisul care le aștepta sub crepusculul acesta de octombrie, Parisul se deschidea ca o mînă încărcată cu puteri, străbătută de influențe potrivnice, brăzdată de linii secrete, pe care privirea vizitatorilor, din vîrful monumentelor, nu le zărise, care nu figurau pe nici un plan, pe care nici un călător din trenuri nu le vedea menționate pe ghidul său, dar care comandau chiar de departe atracțiile, repulsiile, și după care se

făceau în fiecare minut tot felul de alegeri individuale și delimitări de destine.

Fiecare începea în vreun punct al periferiei, sau puțin mai înăuntru ; se continua spre interior, în felul său, se furișa între cartiere sau le tăia în două ; făcea arcuri, bucle, se ramifica, se întretăia cu alte linii, părea să se confunde cu ele un moment ; se pierdea în celălalt capăt al Parisului, sau se întorcea dimpotrivă, să se închidă asupra ei însăși.

Era linia bogăției care se întindea ca o frontieră tulburătoare și îndoielnică, adesea împinsă înainte sau înapoi, căreia i se alătura sau pe care o traversa neîncetat o învălmășeală de neutri și de transfugi, între cele două jumătăți ale Parisului, orientate fiecare către polul său propriu : polul bogăției, care de un secol încoace se îndreaptă încet de la Madeleine [1] către Etoile [2] : polul sărăciei, ale cărui palide efluvii, aurore verzi și înghețate oscilau atunci între strada Rébeval și strada Julien-Lacroix. Era linia afacerilor, care semăna cu un buzunar deformat, cu un stomac de rumegător agățat de incintă în direcția nord-est și atîrnînd pînă în contact cu fluviul. În buzunarul acesta, forțele traficului și ale speculației se îngrămădeau, se încălzeau, fermentau una lîngă alta. Era linia dragostei trupești, care nu despărțea — ca linia bogăției — două jumătăți de Paris

[1] Biserică în centrul Parisului.
[2] Arcul de Triumf.

de semn contrar; care nici nu trasa — ca linia afacerilor — contururile și umflăturile unui sac. Alcătuia mai degrabă un fel de dîră; marca drumul fosforescent al dragostei trupești de-a curmezișul Parisului, cu ramificații pe ici-pe colo, cu ciucuri sau cu largi revărsări stătătoare. Semăna cu o cale lactee.

Era linia muncii, linia gîndirii, linia plăcerii... Dar e de ajuns să fi ghicit în crepuscul cîteva din traseele acestea misterioase. Mai tîrziu, ele se vor dezvălui mai bine ochilor deprinși să le descifreze.

*

Toate prăvălioarele aprinseseră acum luminile. Primele flăcări ale felinarelor clipeau la răspîntii. Copiii care se jucau pe trotuarele cartierelor periferice țipau mai tare, ca și cum ar fi vrut să compenseze depărtarea creată de umbră. Expresul de Lyon, tot atît de populat ca un sat, intra în gară cu gîfîiri intermitente. La porțile cîmpurilor de alergări, șaretele cu bănci îi adunau pe jucători. Purtătorii de ziare plecau din strada Montmartre cu condamnarea Europei sub braț. Oboseala de la ora cinci seara, care se apropiase încet, cuprindea deodată mii și mii de oameni, le trecea peste șale, peste piept, prin zona inimii, ca o ușoară atingere. Simțeau o bruscă amețeală deasupra vieții. Aveau deodată nevoie de-o țigară, de un păhăruț de alcool, de lumină. Femeile

adulitere se strecurau în camere ascunse. Cîteva altele, printr-o mişcare aproape tot atît de secretă, intrau în biserici şi se îndreptau fără zgomot spre colţul de rugăciune unde ardeau două-trei lumînări.

Alte semne vesteau marea pulsaţie a serii. Ea avea să răspundă celei a dimineţii, s-o repete în sens contrar, să închidă schimbul cotidian dintre centru şi periferie.

Unde era atunci centrul ? Care erau limitele lui ? După ce putea fi recunoscut ? Fiecare credea c-o ştie, şi-o simţea poate din experienţă, dar nu avea în această privinţă decît o noţiune confuză.

La nordul fluviului, cam pe la mijlocul oraşului, era o mare învălmăşeală de străzi înguste şi scurte, care de dimineaţă pînă seară erau ticsite de oameni şi de vehicule. Dar caracterul acesta de densitate, de deplinătate, de supraabundenţă urbană nu era de ajuns ca să delimiteze centrul. Îl regăseai în prea multe locuri. Străbătea masa Parisului şi se ramifica în ea de-a lungul magistralelor, al bulevardelor, al unor foste străzi mari, ca să alcătuiască, pînă la începuturile periferiei, noduri de mulţime, brazde de suprapopulaţie, ghemuri de animaţie, ele însele calde şi forfotitoare ca inima unui oraş.

La drept vorbind, ceea ce caracteriza centrul era pulsaţia lui. Era ploaia de mişcări, dimineaţa ; punctul lor de cădere, zona lor zilnică de acumulare. Era chipul în care mahalalele şi periferia

trimiteau mai mult de un milion de oameni în direcţii aproape convergente. Se desemna atunci conturul unei mase spongioase, a cărei putere de arbsorbţie părea nesfîrşită. Ea se întindea de la vest la est, la un kilometru deasupra fluviului. Destul de îngustă la vest, se lărgea şi se rotunjea la capătul celălalt. Într-o parte, atingea Opera. În cealaltă, vechiul tîrg de la Temple. Partea cea mai voluminoasă, aceea care absorbea şi cel mai mult, îşi situa umflătura între strada Réaumur, la nivelul Bursei, şi strada Paradis.

Dar seara, masa aceasta spongioasă restituia milionul de oameni care o saturase. Trimitea îndărăt, intacte, la periferie, în mahalale, în suburbii, nesfîrşite mulţimi de mişcări.

Pulsaţie care nu semăna cu aceea a unui organ. Nici dilataţie, nici contractare. Oraşul palpita cum se răsfrînge o radiere. Ca să azvîrle în amîndouă sensurile atîta materie umană, centrul n-a avut nevoie să se mişte. Dacă a trebuit totuşi să acţioneze, n-a făcut-o muncind din greu ca o inimă vie care, rînd pe rînd şi fără răgaz, se destinde sau se strînge, aspiră sau respinge, şi pentru care nimic nu se face de la sine. Ci mai degrabă în felul regesc al acelor structuri fizice care, doar prin prezenţa lor, în aparenţă nemişcate şi inerte, modifică în jurul lor o zonă de univers, dezlănţuie, orientează în ea forţe, fluxuri, radiaţii.

XIX

ÎNTÎLNIREA

Încă de la ora patru, Quinette fusese de mai multe ori ispitit să meargă pînă la răspîntia apropiată ca să cumpere un ziar de seară. Dar s-a abținut ; ca să nu părăsească prăvălia și totodată ca să nu facă ceva ce-ar fi putut părea neobișnuit vecinilor ; și poate și ca să-și înfrîneze nerăbdarea.

Pregătirile de plecare au fost mai lungi decît socotise. Își dădea o deosebită osteneală. Niciodată nu verificase cu atîta grijă corectitudinea ținutei, a hainelor, inclusiv centura electrică ; prezența obiectelor familiare în diferitele buzunare ; închiderea desăvîrșită a broaștelor și zăvoarelor casei.

Nu ieși pe stradă înainte de ora cinci și douăsprezece minute. (Ceasul lui era întotdeauna potrivit cu o extremă exactitate. El chibzuia chiar

ca acul minutelor să fie în acord cu acela al secundelor.)

„Iată-mă în întîrziere, își spuse. Ce tîmpenie! De altminteri, în întîrziere sau nu..."

Ajuns la metro, cumpără ziarul, dar nu-l deschise decît cînd fu în vagon. O primă inspecție rapidă nu-i arătă ceea ce căuta. Reluă cercetarea mai pe îndelete. Nimic în pagina întîi. E drept că evenimentele politice o ocupau aproape în întregime. Nimic la ultima oră. Parcurse restul ziarului coloană cu coloană. Nici un fapt divers important. I-a sărit unui tren frîna, la Corbeil. Cîteva accidente. O sinucidere. Două furtișaguri fără vărsare de sînge, unul în arondismentul al optulea, celălalt în bulevardul Pereire. Cu cea mai mare bunăvoință, era imposibil să le pui în legătură cu vizita necunoscutului. În strada Rivoli a fost arestat un primejdios recidivist : treizeci și trei de ani. Putea să fie vîrsta vizitatorului. Dar nu se spunea nicăieri că recidivistul ar fi dat chiar în dimineața aceea vreo lovitură.

Quinette împături ziarul. Era dezamăgit. Dar citise aceste fapte diverse, de altminteri fără importanță, cu un interes cu totul nou. Fie că era vorba de arestarea vagabondului sau de cele două furtișaguri, el adoptase, fără să-și dea seama, un alt punct de vedere ca de obicei. Își spusese : „Ce idee să te plimbi în strada Rivoli, în plină zi, cînd știi că ești căutat de poliție ?" Apoi : „Semnalmentele servesc deci la ceva ?" Apoi : „E drept, cum

se pretinde, că răufăcătorii nu sînt aproape niciodată găsiți de poliție ? Că sînt vînduți de turnători, în special de femei ? Deci, c-ar putea să scape dacă ar fi mai prudenți, mai ales în ce privește frecventările feminine ?" Constată, în treacăt : „E foarte frumos să spui cum scrie în cărți că frigiditatea în dragoste e o inferioritate. Dar în unele cazuri, ce forță în plus ! sau ce slăbiciune în minus !" Continuă : „Cînd un spărgător a izbutit o lovitură, întrebarea e cît timp va sta liniștit ? Ba chiar dacă își va da osteneala să se ascundă ?"

Se întoarce la problema principală : „Cînd s-a putut produce fapta ? Azi-dimineață, de bună seamă ; și cu foarte puțin timp înainte de a năvăli la mine. Să zicem, cu un sfert de oră înainte... Ba să am iertare ! A fugit de acolo cu un sfert de oră înainte ; dar «fapta» poate avusese loc mult mai devreme. A putut rămîne lîngă victima lui. Ca să fure, dacă e vorba de furt. Ca să aștepte momentul potrivit s-o șteargă. Sau pentru a face să dispară unele urme... Asta puțin probabil. Căci ar fi început prin a se curăța. Pe scurt, nu e vorba de asta. A venit la mine pe la nouă și jumătate. De bună seamă, eu sînt primul care am aflat sau ghicit ceva. De altminteri, la amiază, cînd mi-am făcut plimbarea, nimeni nu bănuia nimic în cartier. Și nici poliția, aproape sigur. Căci, altminteri, ar fi sosit poliția și magistrații ; s-ar fi făcut ancheta și celelalte ; mare tămbălău

în cartier. Deci e foarte firesc că ziarele care se tipăresc poate la ora unu sau două nu spun nimic."

Tăcerea presei nu dovedea nimic, pînă acum, împotriva realității „faptei". Raționamentul acesta îl liniști pe Quinette, care era cît pe-aci să fie cuprins de descurajare.

Dar mai avea de luptat cu o altă idee neplăcută : „Nu va veni la întîlnire. Sînt prea naiv dacă am crezut o singură clipă că va veni."

Reîncepu, îmbunătățindu-l, scenariul vizitei sale la comisariat ; șlefui mai departe micul său discurs. Și semnalmentele ? Trebuia, de asemenea, să le aibă pregătite ; dacă n-ar fi decît ca să arate poliției că e un om chibzuit, care gîndește poate puțin prea mult înainte de a face un demers de felul acesta, dar care cel puțin cînd se hotărăște nu deranjează oamenii de pomană.

„Individul acesta, domnule comisar, mi s-a părut că are vreo treizeci, treizeci și cinci de ani. E de statură mijlocie ; cam ca mine adică. Corpolența ?... foarte obișnuită, nici gras, nici slab. Culoarea părului... o ! atenție ! Mai c-aș spune din nou foarte obișnuită. Pare o glumă ! Îi văd bine chipul ? Da ; în sensul că l-aș recunoaște. Dar cum să-l descriu ? Avea mustăți ? Da, cred. Dar n-aș pune mîna în foc. Totuși, cred că da. În tot cazul, nu foarte groase. Ochii ? N-am observat culoarea. Poate nu am darul observației. Și apoi, oricum, eram emoționat. Polițiștii au desigur o metodă,

cînd se uită la cineva. Au în mintea lor un fel de chestionar. Și pun fiecare răspuns în dreptul întrebării. Totuși, în momentul cînd i-am spus că nu mi-ar veni prea greu să dau în privința lui un semnalment «care n-ar fi din cele mai vagi», îmi amintesc că mi-am notat două sau trei lucruri ; da : un fel de pungă sub ochi, o cută coborînd destul de jos, mai curînd albăstruie. Da, pielea e fină. Și acum văd bine mustățile : mai mult blonde și puțin, foarte puțin, înfoiate, rare. Părul nu-i blond, desigur ; nu-i atît de deschis ca mustața. Deci castaniu. A ! remarcasem, de asemenea, o gropiță chiar în vîrful bărbiei. Aproape ca o gaură de burghiu. Bineînțeles, nu era ras proaspăt. În sfîrșit, nu amănuntele sînt ceea ce m-a frapat mai mult. În schimb, caracterul figurii, expresia privirii, chiar tonul vocii, toate astea îmi sînt foarte prezente în minte. Dar cum să le redai ? Ar trebui să fii în același timp desenator, scriitor și chiar actor. De altminteri, ceea ce are importanță e să dau comisarului de poliție o impresie de onestitate și de bunăvoință."

Și-l închipui pe comisar atent, ridicînd capul, luînd note, începînd, încetul cu încetul, să aibă stimă pentru legător, pentru felul lui îngrijit de a vorbi, pentru sinceritatea evidentă a declarațiilor sale, cît și pentru claritatea, măsura, prudența de care dădea dovadă. Ce diferență între el și martorul banal, care cînd se mulțumește cu cîteva indicații vagi, inutilizabile, cînd dă cu pri-

sosință amănunte, pe care le vezi cum izvorăsc, treptat, din imaginația lui !

Legătorul, care nu se lăsa intimidat de opinia comună, punea în schimb mult preț pe semnele de considerație pe care le primea de la persoanele distinse, și mai cu seamă de la oameni supuși. Îi făcea plăcere chiar cînd un sergent de stradă sau un funcționar de acciz îi răspundea cu o nuanță specială de politețe. Dar ca cît te urcai în ierarhie, cu atît plăcerea lui era mai mare. Ar fi putut fi un bun curtezan. Era una din slăbiciunile sale.

Meditînd la toate acestea, se uitase în mai multe rînduri la ceas. Cînd sosi la Bastilia, era 5 și 49 de minute. N-ar fi fost mai cuminte să continue drumul pe jos ? Schimbarea trenului putea să-l facă să piardă mai multe minute. Dar, fără să-și explice bine de ce, Quinette găsi preferabil să nu parcurgă în văzul tuturor strada St. Antoine, pe o porțiune atît de lungă. Va ieși de sub pămînt la stația St. Paul, chiar în preajma locului întîlnirii. De altfel în timp ce aștepta trenul, verifică pe plan poziția străzilor Mahler și Turenne.

Ceasul de perete din stația St. Paul indica ora 5 și 55 minute. În întîrziere cu cinci minute. Dacă omul a venit, călcîndu-și pe inimă, și a profitat de mica întîrziere a lui Quinette ca să se considere eliberat de făgăduială ? Quinette, om punctual, își făcea reproșuri.

Strada Mahler era chiar în fața stației. Strada Turenne trebuia să fie a treia la dreapta.

Quinette începu să parcurgă încet trotuarul de nord în direcția străzii Turenne. Se înnoptase aproape de tot. În urmă, spre Palatul municipal, se mai vedea pe cer o porțiune albăstruie.

Lămpile prăvăliilor, numeroase și înghesuite în acest loc, luminau cu putere trotuarul, deși oarecum dintr-o parte și cu contraste, cu capricii de umbre care făceau pe trecători mai greu de deosebit decît s-ar fi crezut la prima vedere.

Quinette ajunse la colțul străzii Turenne, fără să fi observat nimic. Făcu o pauză de un minut, cercetînd amănunțit cu privirea strada. Cîteva siluete se deplasau de la un felinar la altul. Se întoarse de unde plecase.

Avusese vreun moment de distracție? Deodată văzu, la doi metri înaintea lui și pe dreapta, un om care mergea ducînd un pachet sub braț; era musafirul nepoftit de azi-dimineață.

„A luat și pachetul. Cum i-am spus eu. E extraordinar."

Omul, întorcîndu-se pe jumătate, se uită la Quinette și, printr-o mișcare a umărului, aproape imperceptibilă, îi făcu doar semn să-l urmeze.

Omul o luă pe prima stradă la dreapta, care era foarte scurtă. Trecu pe celălalt trotuar. Din cînd în cînd, privea în urmă, în spatele lui Quinette, ca și cum ar fi vrut să verifice că nimeni nu-i urmărește.

Ajunseră în fața unui edificiu, care era o hală acoperită. Omul, luînd-o la stînga, o ocoli. Fațada prezenta ornamente oarecum stranii. Un felinar lumina un cap de taur, sculptat cu stîngăcie. Ai fi crezut că te afli în fața vreunui templu al unei religii barbare.

După două zigzaguri, se aflară într-o stradă foarte îngustă, lungă de vreo cincizeci de metri, unde nu era absolut nimeni. Omul se opri, dar, cu un gest al mîinii, îi făcu semn lui Quinette să nu se apropie încă de el.

„Fireşte, n-are încredere. Vrea să fie sigur că n-am adus cu mine agenţi de poliţie."

Mersul în linie frîntă reîncepu. Ajunseră în piața Vosges. Omul o ocoli aproape în întregime, trecînd sub arcade. Piața era pustie. Ai fi putut auzi un pas chiar îndepărtat. Mai mult, aveai impresia că în caz de primejdie, stîlpii arcadelor, şi chiar unele intrări ale caselor ar fi oferit omului adăposturi întunecoase, ascunzători de o clipă, care i-ar fi îngăduit să-şi deruteze urmăritorii şi să fugă.

Quinette îşi spunea : „Mult o să mă mai plimbe ? Îşi bate joc de mine ?" Dar, pe de altă parte, împărtăşea intens îngrijorările tovarăşului său. „La urma urmei, are dreptate să nu se încreadă. Şi ceea ce face e foarte cuminte. Să admitem că am venit ca să-l dau pe mîna inspectorilor care ar merge pe urmele noastre şi ar aştepta momentul să sară pe el. Ei bine, nu văd cum ne-ar putea

urmări, fără să se trădeze, în jurul acestei pieţe, unde totul se aude."

Quinette mergea în urma lui, la patru sau cinci paşi depărtare. La un moment dat, omul îi şopti repede :

— Nu aşa aproape.

Puţin după aceea repetă, aproape enervat :

— Nu aşa aproape, vă spun.

Quinette lăsă între ei un interval de vreo doisprezece metri. Aceasta îl sili să fie mai atent ca să-l poată urma. Omul putea să dispară la un colţ de stradă sau să se bage deodată sub o poartă. Preocuparea aceasta îl împiedică pe Quinette să mai observe numele străzilor. Necunoscutul făcu mai multe zigzaguri, păru la un moment dat că e dezorientat. (Dar, poate, simulînd că ezită, că se întoarce pe urmele lui, nu căuta decît să se asigure o dată mai mult că Quinette era singurul său tovarăş de drum.)

Se opri, în sfîrşit, în faţa unei prăvălii strîmte şi vechi, care părea să fie un debit de vinuri. Un grilaj secular de fier forjat proteja faţada. Din interior, străbătea, prin perdelele groase, o lumină sărăcăcioasă.

— Să intrăm, zise el.

Era greu de ghicit dacă alesese locul acesta de mai înainte sau se hotărîse în clipa aceea.

Sala se întindea spre fund. Un perete incomplet, cu geam pînă la jumătate, o despărţea în două. În partea din faţă, cîţiva bărbaţi, îmbrăcaţi

ciudat, aproape în zdrențe, dar cu o aparență burgheză în același timp, ceea ce îi făcea să semene cu niște șefi de raioane căzuți în mizerie, înconjurau o masă mare acoperită cu o mușama veche. Cel care părea să fie patronul purta gambetă, jachetă și barbă lungă.

Quinette îl urmă pe necunoscut în sala din fund. Patronul, urcîndu-se pe un scaun de paie, aprinse o lampă de gaz.

— Dați-ne... nu știu... Ce vreți să beți la ora asta ? Mare lucru nu au. Eu iau rachiu de prune. E foarte bun.

— Mi-e totuna... O să iau și eu, spuse legătorul.

Își examină la repezeală tovarășul. Voia să verifice semnalmentele pe care i le atribuise din memorie în metro. „Gropița din bărbie, da. Mustața, mai stufoasă și mai puțin blondă decît crezusem. Uite, un neg mare pe obrazul stîng. Era totuși vizibil. S-a bărbierit de azi-dimineață. Are ochii verzi. Nasul e rotund la vîrf și mai curînd cîrn. Își dă cu cosmetic pe păr. Poate nu avea azi-dimineață. Linia părului pe frunte e foarte dreaptă. Urechile sînt destul de clăpăuge... Are aceleași haine ? Par mai noi."

— De ce mă priviți așa ? spuse celălalt.

— Fără motiv... Adică... semeni cu cineva pe care-l cunosc bine. Dar iată, nu pot să-l regăsesc. Ai uneori astfel de impresii...

Un moment de tăcere. Omul părea îngrijorat, dar nu prea abătut.

— V-am adus aici, ei ? Pentru că e liniște. Sînt evrei, abia pricep franțuzește. În tot cazul, nici un risc, cel puțin aici, să întîlnești un sticlete... L-ai observa intrînd, de la prima privire... Nu sînteți evreu ?

— Nu.

— V-am întrebat din pricina bărbii. Dar nu e un motiv.

Tăcere.

— Hai spuneți : de ce țineați atît să mă revedeți ?

— Ți-am explicat.

— Nu.

— Ba da.

— Am crezut că poate voiați să mă dați în gît.

— Oh !...

— ...Nu că ați fi chiar dumneavoastră de la poliție. Nu. Sînt însă atîția care, fără să facă parte din politic, au legături cu ea. Era cît pe-aci să nu viu.

— Și totuși ai venit...

— Promisesem.

Sorbiră din rachiu. Omul continuă foarte încet :

— De altminteri, acum nu mă mai puteți denunța.

— Na-ți-o bună ! De ce ? Te asigur că n-am nici cea mai mică poftă să te denunț. Dar de ce ?

— E ușor de înțeles. Ați fi complice.

— Ce vrei să spui ?

— Aide ! M-ați adăpostit azi-dimineață la dumneavoastră. Dacă s-ar căuta bine, s-ar găsi, de bună seamă, cineva care m-a văzut intrînd sau ieșind. Și apoi, acum, întîlnirea aceasta. Să presupunem că mă arestează diseară sau mîine. Ce m-ar împedica să spun judecătorului că am pus împreună la cale lovitura. Cîștigul pe din două. Și chiar că am făcut împărțeala aici în astă-seară. Evreii ar sta mărturie.

— Dar... spuse Quinette, destul de emoționat, poți fi arestat, nu-i așa ? fără ca să am eu vreun amestec. Te-ar lăsa inima să mă denunți, pe nedrept ?

Celălalt rînji :

— Ce mi-ar putea dovedi că n-ați avut nici un amestec ?

— Ar fi atît de nedrept... atîta lipsă de loialitate...

— Cum adică ! Nu vreți să vă luați nici un risc ?

— Risc destul și așa. Și ce am în schimbul riscului ?

— V-am oferit bani.

— Ți i-am primit ? Nu, nu. N-ai dreptul să spui neadevăruri... Eu care n-am căutat decît să-ți fac bine !

— Nu în astă-seară.

— Ce știi dumneata ?... Chiar și cei mai răi bandiți sînt recunoscători camenilor care-i ajută să iasă din încurcătură.

— Nu sînt un bandit.

— Cu atît mai mult.

Tăcere.

— În sfîrșit, asta mă liniștește, urmă omul. Dacă ați fi de la poliție, într-un fel sau într-altul, nu v-ar fi așa teamă de a fi denunțat.

Quinette se întrebă dacă nu se descoperise prea tare ; dacă celălalt, acum, nu încetase prea mult să se teamă de el. Ar fi trebuit să-și dozeze mai bine, fără să le distrugă una prin cealaltă, încrederea și intimidarea pe care voia să o provoace.

— Te înșeli, îi spuse. Nu teama m-a făcut să vorbesc. Poți să mă denunți, ești liber. Sînt liniștit. Crede-mă. Dar m-ai revoltat cu amenințările dumitale.

— Amenințările... amenințările mele... Și dumneavoastră m-ați fi amenințat azi-dimineață, dacă n-aș fi venit.

— Ascultă-mă. Sînt un om de cuvînt. Dacă-ți dau cuvîntul meu că n-o să te denunț, aș putea fi de o sută de ori de la poliție, cum spui, ei bine ! tot nu te-aș denunța. Dimpotrivă, te-aș ajuta să scapi. Auzi ?

Necunoscutul, puțin buimăcit, îl examină.

Quinette urmă :

— Înțelege : Cineva care ar fi de la poliție, chiar din cadrele superioare ale poliției, ar putea să aibă o fantezie. Un biet băiat, care a făcut o prostie, îi cade în gheare. În loc să-l strivească, îl protejează. Dar cere, în schimb, o încredere ab-

solută. Ceea ce e foarte firesc. Am făcut o comparație, ca să mă pricepi mai ușor.

Celălalt, încreținд fruntea, se căznea să înțeleagă.

— Nu-ți bate capul. Îți spun să ai încredere în mine și n-o să-ți pară rău.

— E un lucru însă pe care eu tot nu-l pricep.

— Ce ?

— Ce facem noi doi aici, astă-seară.

— Ce facem ? Ei bine, aștept să-mi povestești tot ce s-a întîmplat înainte ca să fi venit azi-dimineață la mine. Mă înțelegi : totul.

Quinette luase un ton autoritar. Îl privea țintă pe celălalt în ochi. Încerca să folosească energia nevăzută, pe care era încredințat că organismul său o producea de foarte scurt timp în cantități tot mai mari.

Celălalt răspunse fără vlagă :

— Sînteți chiar atît de curios ? Atunci, citiți ziarele, cum spuneați azi-dimineață. Trebuie să fie acolo.

— Nu-i încă.

— Sînteți sigur ?

Spuse aceste ultime cuvinte cu un fel de batjocură, în doi peri, care-l tulbură pe Quinette. „Poate nu m-am uitat bine. Sau n-am cumpărat ziarul care trebuia. Sau n-am înțeles cînd am citit că era vorba de el. Dar, totuși, nu."

Această scurtă pauză a fost de-ajuns ca să-l facă pe Quinette să piardă avantajul pe care-l

obținuse, ascendentul pe care-l avea asupra omului.

Scoase din buzunar ziarul pe care-l cumpărase, și, pe neașteptate :

— Dacă e aici, arată-mi și mie.

Omul, văzînd ziarul, încetă de a surîde, se întunecă, păru chiar îngrijorat.

— Bine-bine, făcu el, dînd la o parte ziarul.

Apoi, cu sprîncenele încruntate, aproape aspru :

— N-are nici un rost. Am consimțit să vin în astă-seară pentru că țineați și pentru că m-ați îndatorat. Dar ajunge. V-am adus înapoi cărțile. Nici n-am deschis pachetul. Acum dați-mi bună pace. Mai am și altă treabă, vă închipuiți. Vă spun la revedere, mulțumindu-vă, și asta e tot.

Dar nu îndrăzni să se uite la Quinette. Vorbise așa, într-o doară, străduindu-se să dea vorbelor sale un accent foarte hotărît. Pleoapele îi băteau repede peste ochii lui verzi. Punga de sub ochi părea că strînge și exprimă neliniștea care i se revărsa din priviri.

De cealaltă parte a despărțiturii, continua o conversație în idiș. Quinette se întoarse ca să se încredințeze că nimeni nu se ocupa de ei, se convinse și mai mult că în sala din fund nu era nici o ușă, nici o deschidere suspectă ; apoi, cu o voce foarte joasă :

— Ești absolut sigur că victima a murit ?

Omul tresări, se uită lung la Quinette, apoi dînd din umeri, își sprijini obrazul în palmă.

Legătorul urmă :

— N-ai impresia că au putut auzi vecinii ceva ?

— Vecinii ? Care vecini ?

Quinette simţea că se clatină, că se răstoarnă imaginea pe care o avea în minte : mica locuinţă spre curte, la etajul al patrulea. Făcu o sforţare ca să alunge orice idee preconceputâ şi ca să nu piardă nimic din ceea ce va lăsa poate omul să-i scape. Dar cum să-ţi orientezi propriile întrebări, cum să le formulezi, fără să ai vreo imagine în minte : locuri, acţiuni, fiinţe ? Urmă :

— Care vecini ? Asta te şi întreb, cine a putut, după părerea dumitale, să audă ceva, într-un moment sau altul.

Omul păru să se întrebe ; apoi :

— Ar trebui mai întîi să existe vecini.

Ce voia să spună cu asta ? Quinette vedea „fapta" fugind din cartierul unde o plasase, ieşind chiar din Paris ; situîndu-se într-o singurătate de cîmpuri şi de arbori. Dar restul devenea de neînţeles. Un om care a comis o crimă într-o suburbie nu vine să-şi spele sîngele de pe mîini în prăvălia unui legător din Vaugirard.

— Haide ! Haide ! făcu el. Ce-mi tot îndrugi aici ?

Accentua tonul pe care-l adoptase de-o clipă încoace : acela al unui om care ştie mai mult decît spune şi care te întreabă nu atît ca să-ţi smulgă secretele, cît ca să-şi controleze propriile

sale informații sau să fixeze un amănunt. Adăugă, ca și cum ar fi făcut o aluzie îngrijorătoare :

— Vecini ! Întotdeauna există vecini !

Celălalt îl privi și mai tulburat. Apoi, ca pentru liniștirea lui :

— Dacă aș răsturna scaunul ăsta, oamenii de cealaltă parte a străzii ar auzi oare ceva ?

— Fiind închise și ușa de aici și ferestrele lor ?... Nu.

— Desigur, totul închis.

— Nu, n-ar auzi nimic... dar ești sigur că n-ai făcut mai mult zgomot decît atît ?...

— Comparativ. Am vorbit doar de un scaun care cade, pentru că, de fapt, oamenii din față sînt foarte aproape.

Quinette se întoarse și privi spre stradă, ca și cum voia să compare dimensiunile pe care le vedea, cu altele pe care le avea în memorie. Clipea din ochiul drept, ridica sprînceana stîngă, strîmba din gură.

— Da... da... Dar știi, cînd ești foarte preocupat de ceva, se întîmplă să faci mai mult zgomot decît crezi, sau să se producă, fără să vrei, un zgomot de care nici nu-ți dai seama... Dacă te-aș întreba de pildă : „Au fost și țipete ?...“

— Țipete ?

— Da, țipete... o să spui poate : „Îți garantez că nu...“

— O să spun, înțelegeți ? că nu am nimic să vă spun.

— Dar dacă, pe de altă parte, un vecin a auzit țipetele, ba chiar s-a și deșteptat tresărind...

— M-ați înnebunit cu poveștile astea cu bandinți.

— A ! E mai important decît crezi...

(Quinette vedea acum o căsuță ca a lui, și mai izolată ; oameni care dorm în apropiere, în zori ; țipete, deodată...) Adăugă, cu o aparență de siguranță.

— Așa cum spun : s-a deșteptat tresărind.

— Iar eu spun nu.

— De ce ? Din cauza orei ?

— Nu, nu din cauza orei. Și pe urmă, basta ! N-o să mă faceți să vorbesc dacă nu vreau.

Legătorul crezu prudent să bată în retragere. De altminteri, obținuse cîteva date. Imaginea se completa și se corecta încetul cu încetul. O căsuță, fără vecini în apropiere, într-o grădină, sau pe un maidan. O persoană singură. Noaptea, sau în zori, în tot cazul la o oră cînd dorm oamenii de primprejur. S-ar fi putut totuși trezi, dacă ar fi fost mai mult zgomot. Dar n-a fost zgomot aproape deloc. Mobile răsturnate, poate. Dar e probabil că „persoana singură" n-a țipat. A murit fără să țipe. Căci e sigur că a murit. Se vor fi scurs mai multe ceasuri între faptă și fuga omului. Totuși, sîngele pe care-l avea pe mîini era încă proaspăt. Atunci ?

Quinette urmă, cu o voce pe care izbuti s-o facă binevoitoare, mîngîietoare :

— Ceea ce e interesant în cazul dumitale e că lucrul nu s-a descoperit imediat. Poate că nu s-a descoperit nici chiar pînă acum.

— Credeți ?

Omul spuse aceasta foarte repede.

— Ai avut mai multe ceasuri ca să-ți iei măsurile. E foarte important. Dacă ai știut să le folosești...

— Să le folosesc... Mai întîi, vă închipuiți că faci ceea ce vrei ? Azi-dimineață, cînd am intrat la dumneavoastră, știam bine că fac o neghiobie. Dar unde să mă duc, așa murdar cum eram ? Chiar dacă mi-aș fi pierdut mai puțin capul.

— Nu puteai să te cureți acolo înainte de a pleca ?

— Nu... Trebuia deci să intru și să mă curăț indiferent unde. Asta-i nenorocirea. Fiecare prostie pe care o faci vine din ceva care a fost înainte.

— Negreșit. Dar lasă-mă să-ți spun, observă Quinette cu oarecare îngîmfare protectoare, că, pentru treburi de felul acesta, îmi pari cam lipsit de sînge rece. Îți amintești de cîrpa pe care ți-am dat-o azi-dimineață ? Am insistat s-o iei cu dumneata. Mi-ai lăsat-o pe masa din bucătărie.

— Ce-ați făcut cu ea ?

— Am ars-o. Dar batista ?

Omul păru foarte încurcat.

— Am aruncat-o, mi se pare.

— Ți se pare ! Unde ai aruncat-o ?

— ...Într-un canal.

— Eşti atît de puţin sigur?

— În cazurile astea, nu-ţi prea dai seama de ce faci.

— E tocmai ceea ce-ţi reproşez.

Quinette medită, suspină :

— Şi unde mai pui că ai avut norocul să dai peste cineva care, nefiind amestecat în afacerea asta, dispunea de avantaje pe care dumneata nu le ai ca să judece situaţia şi să vadă ce trebuia sau nu trebuia făcut — fără să mai vorbim de calităţile personale, de judecata pe care unul o are şi altul nu — da, cineva care ţi-ar fi dat sfaturi, avertismente, care te-ar fi prevenit ; nu poţi să ştii ; care poate ţi-ar fi găsit soluţii... Dar dumneata nu vrei să profiţi. N-ai încredere. Cu atît mai rău.

— N-am încredere, pentru că toate astea nu-s clare. Ce interes, spuneţi, aveţi să faceţi asta ?

Quinette îşi dădea bine seama că purtarea lui era suspectă atît timp cît nu va fi dat vreun motiv simplu şi puternic, la nevoie romantic — oamenii au chiar o slăbiciune pentru astfel de explicaţii —, dar pe care primul-venit să fie în stare să-l înţeleagă. Mai putea găsi, prin asta, prilejul de a-şi consolida prestigiul.

Spuse aproape în şoaptă :

— Ascultă-mă, o să-ţi spun totul — încredere contra încredere — da... am făcut parte din poliţie altădată ; dar am avut o chestiune teribilă cu ei. Da. Prinsesem pe un şef cu mîţa-n sac. Au

vrut să mă distrugă. Aveam o situație mare ; nu în serviciile active, în administrația centrală. Firește, fără să am experiența unui inspector, m-am pus la curent cu multe lucruri, chiar din punct de vedere practic, cu multe lucruri pe care e bine să le știi. Pe scurt, mi-au dat o lovitură ticăloasă, una din acele nedreptăți care nu se iartă. Iată. Simt nevoia să mă răzbun. De cîte ori am ocazia să scot pe cineva din ghearele lor — cu condiția să fie cineva interesant și simpatic, bineînțeles, — o fac. Ai priceput ?

Omul părea că înțelege. Îl privea pe Quinette cu alți ochi. La un moment dat, privi spre pachetul pe care-l așezase jos, într-un colț al camerei. Era gata să vorbească, dar se răzgîndi. Mai reflectă puțin, apoi spuse :

— Firește, dacă ați putea să mă ajutați... dar nu văd cum...

— Ba da. În primul rînd, astea se vor vedea treptat. Dar iată, chiar de pe acum pot să-ți spun dacă ai luat precauțiile necesare. Cînd m-ai părăsit azi-dimineață, unde te-ai dus ?

Celălalt șovăia.

— Te-ai întors la domiciliu ?

— Nu !

— Locuiești singur ?

— Da. Am o cameră la hotel. Le datorez chiar chiria pe săptămîna trecută.

— Noaptea aceasta n-ai dormit acasă ?

— Nu, adică, am plecat pe la orele unsprezece.

— Te-au văzut plecînd ?

— Poate n-au observat.

— În tot cazul, au constatat-o azi-dimineață, cînd au făcut curățenie în cameră ?

— Nu neapărat. Mai întîi, știți, e un hotel de mîna a șaptea. Adesea nu fac curățenie decît la amiază, sau și mai tîrziu. Uneori deloc.

— Te-ai gîndit să desfaci patul ?

— Nu.

— E o greșeală. O mare greșeală, observă Quinette pe un ton competent.

— Sau, mai curînd, stați, fusese la mine o femeie aseară. Patul a rămas, desigur, mai mult sau mai puțin desfăcut.

— O femeie ? Tocmai aseară ?

— Voiam s-o văd înainte. Nu știam ce mi se putea întîmpla.

— I-ai vorbit despre afacerea dumitale ?

— Nu.

— Sigur ?

— Nu. Ea știa că eram strîmtorat. I-am spus că voi lipsi poate cîtva timp, deoarece un cunoscut îmi vorbise de un loc prin împrejurimi.

— Ai o meserie ?

— Sînt tipograf.

— Ha ! Sîntem aproape din aceeași breaslă. E o curioasă coincidență. Asta contribuie la simpatie, nu-i așa ?

— Fără să socotiți că e întrucîtva și motivul pentru care am intrat la dumneavoastră, mai cu-

rînd decît la un băcan sau la un negustor de cărbuni. Am văzut cărți. M-am gîndit apoi că-i mai multă liniște. Așadar v-ați făcut legător fără ucenicie ?

— Legam de multă vreme cărți, ca amator. Cînd am părăsit poliția, mi-a venit ideea să aleg meseria aceasta. Nu puteam face orice. Îmi trebuia o profesiune mai mult sau mai puțin liberală. Dar spune-mi, femeia, n-ai revăzut-o de atunci ?

— Nu, nu.

— Sigur ?

— V-o jur.

— Ar fi foarte grav.

— O ! e o fată de treabă. Ea nu m-ar vinde.

— Ce iluzie ! Toți sînteți la fel. În sfîrșit, o să mai vorbim de asta. Pe cine altul ai mai văzut ?

— Pe nimeni.

— Ai reapărut în cartierul dumitale ?

Celălalt șovăi :

— ...Da... dar numai în treacăt. Am mîncat într-un mic restaurant unde mergeam uneori.

— N-ai făcut cheltuieli exagerate ?

— Nu. Am luat o sticlă înfundată de Bordeaux și două păhărele de coniac. Toate astea n-au fost mai mult de șase franci și douăzeci și cinci de centime.

— N-ai dat un bacșiș prea mare ?

— Un franc... un franc și douăzeci și cinci. I-am lăsat douăzeci și cinci de centime mărunțiș.

Legătorul suspină :

— Ce idee năstrușnică să mergi acolo, cînd sînt mii de restaurante în Paris unde erai sigur că treci neobservat. Dar ai întîlnit probabil oameni ? Ai stai de vorbă ?

— Nu, nu. Bună ziua, bună seara. Eram preocupat. Nu căutam vorbă.

— Nu păreai exagerat de preocupat ?

— O ! aproape totdeauna mi-au văzut mutra asta. De cînd am tot felul de necazuri. Îmi amintesc că i-am spus chelnerului că sînt dezgustat de Paris și că voi pleca prin împrejurimi ; cum i-am spus și fetei ieri.

— N-ai adăugat vreo reflecție suspectă ; nici chiar după sticla de vin înfundat și cele două coniacuri ?

— Nu.

— N-ai lăsat nimic la hotel ?

— Ba da, o ladă.

— Și unde vei dormi la noapte ?

Celălalt nu răspunse. Quinette îl examină.

— Dar, totuși, ai fost undeva să-ți faci toaleta. Ai tot hainele de azi-dimineață ?

— Da, afară doar că mi-am cumpărat o haină nouă.

— Și cea veche unde e ? (Omul întîrzia din nou să răspundă.) Ești ras proaspăt, pieptănat. N-ai făcut toate astea pe stradă.

— Am fost la frizer.

— Unde, în cartierul dumitale ?

— Nu, la un frizer de lux, lîngă Samaritaine, nu mai fusesem niciodată acolo.

— Dar haina cea veche ? Înțelegi că e de o importanță capitală, din pricina petelor. Uite, eu azi-dimineață nu numai că am ars cîrpa și am împrăștiat cenușa, dar am spălat cu apă clorată toate locurile pe unde ai pus-o sau pe unde a căzut. Fără să mai vorbesc de spălător și de robinet. Mă întreb, n-ai mai avut niciodată de-a face cu poliția ? Nu ai fișă antropometrică ? Nu ți s-au luat niciodată amprentele digitale ?

— Nu, nu.

— Spune-mi foarte sincer, pentru că asta schimbă totul.

— V-o jur.

— Dintr-o dată ai ajuns să faci o asemenea faptă ?

— O !... două sau trei furtișaguri, din întîmplare. Nimic serios. Nu trebuie să mă luați drept un apaș. N-am avut niciodată patima asta.

— Vesta și pantalonii de pe dumneata sînt cei de azi-dimineață ? Rufăria de asemenea ?

— Da.

— Ce vrei ! Trebuie cercetat totul din aproape. Parcă nici nu te sinchisești de primejdie. E ca și cu haina.

— Gîndiți-vă și dumneavoastră ! Nu din cauza hainelor voi fi arestat, dacă nu-i nici o bănuială împotriva mea. Și dacă mă arestează, e că au și

aflat că eu sînt făptaşul. Şi atunci orice aş face e tot degeaba.

— Raţionezi ca un copil. Asta mă miră din partea unui tipograf, adică a unui băiat care a primit oarecare instrucţie.

— O ! Nu sînt atît de instruit. Lucram în ateliere foarte mici : cărţi de vizită şi ferparuri mai cu seamă. E oarecum şi din cauza asta... Îţi pierzi locul pentru nimic, şi apoi rămîi şomer multă vreme.

— Pe scurt : vrei să mă ocup de dumneata, da sau nu ?

Tăcere.

— Dacă nu, nu mă supăr. Te vei duce la dracu, şi gata. Neexperimentat cum eşti, nu-ţi dau nici două zile ca să intri la zdup.

Omul mai reflectă ; apoi, ridicînd pachetul de jos, se sculă.

— Să mergem !

— Pachetul meu, nu ? Pot să-l duc eu, spuse legătorul, pe care succesul îl făcea plin de îngăduinţă.

— Nu, nu, spuse celălalt, şi depărtă de pachet mîna lui Quinette.

XX

WAZEMMES ÎNTÎLNEȘTE VIITORUL

Wazemmes și domnul acela rămaseseră împreună cîteva minute între premiul Oisans și premiul Drôme. Domnul îl întrebase :

— Ei ? Ai dat de numitul Paul ?

— Da, da.

— Și a scris cum i-ai dictat ? Nici o confuzie ?

— Nici una. A repetat numele cailor. Mi-a spus, de asemenea : „Spuneți-i patronului că am de două ori o sută de franci pe *Nippon II* în premiul Isère. Știe el de unde."

— Bine, mulțumesc. Ești un excelent mandatar.

Pe urmă s-a scuzat că merge în celălalt capăt al cîmpului de alergări, adăugînd „că vor încerca să se regăsească înainte de sfîrșitul reuniunii". Wazemmes, cu toate că îl căutase puțin, nu l-a mai întîlnit.

Pe peronul Gării de nord, cînd Wazemmes coborî din trenul de la Enghien, cineva îl chemă. Era domnul cu pricina.

— Ai puțin timp liber, ca să luăm ceva ?

Wazemmes știa că e așteptat cu nerăbdare. Dar nu era dintre aceia care lasă să-i scape ocaziile. Chiar și cea mai mică aventură îl excita. Mai mult, îi plăceau cafenelele, cu toate că nu avea mijloacele să și le îngăduie prea des. Ceea ce îl atrăgea nu era să bea un pahar la tejghea, ca un camionar ai cărui cai tropăie afară. Ci să stea la o masă în fața unei consumații alese, savurînd astfel tot felul de satisfacții, printre care și aceea de a bea. Căldura alcoolului și amăreala esențelor înviorau optimismul său natural.

— Dacă vrei, mergem vizavi. Sînt belgieni, oarecum compatrioții mei, deoarece eu sînt din nord, chiar de lîngă frontieră.

— A ! și familia mea e de pe acolo.

— Din ce parte, exact ?

— Din Pas-de-Calais. Mă numesc Wazemmes.

— Da, e un nume de prin partea aceea.

După ce se așezară, necunoscutul îl examină pe Wazemmes cu mai multă grijă decît în primul moment al întîlnirii lor, ba chiar cu oarecare simpatie. Ce vîrstă avea băiatul acesta ? Douăzeci de ani, dacă te luai după statură. Optsprezece abia, dacă țineai seamă de figură și de ochi. Dar tînăr cum era, putea fi el un obișnuit al cîmpurilor de alergări ?

Sub privirea a cărei curiozitate o simțea, tînărul Wazemmes își bea cuviincios aperitivul. Luase un aer cuminte și blînd. Fără să nădăjduiască nimic special și fără vreun calcul precis, dorea să inspire încredere. Dar nu să se încreadă orbește. Înclinarea lui pentru ocazii nu făcea din el un nătîng. Era chiar gata să inventeze minciuni dacă era nevoie să ascundă ceva sau să se pună în valoare.

— Mergi adesea la curse ? îl întrebă domnul.

— Destul de des.

— Te-am văzut la Auteuil, mi se pare ?

— La Auteuil și aiurea.

— Pariezi pe contul dumitale ?

— Da...

Wazemmes se pregătea să ia calea minciunilor. Își și făurea o viață elegantă de tînăr pasionat de curse, pe care i-ar fi ușor s-o descrie pe larg. Amănuntele ar apărea încetul cu încetul. Dar spre marea lui surpriză, îl apucă o teamă. Îi păru evident că domnul acela nu avea să creadă nimic din toate poveștile lui și că o să înceapă să-și facă o proastă părere despre el, lucru de care Wazemmes se temea mult.

Atunci se corectă :

— Dar mai ales vin pentru atelier.

— Cum asta ?

— Nu în fiecare zi, dar cel puțin de trei ori pe săptămînă, și chiar de patru, după calendarul sportiv.

Se străduia să se exprime cu eleganță. Se ferea de intonațiile de mahala.

— Dacă înțeleg bine, duci la Mutual pariurile colegilor dumitale de atelier ?

— Întocmai.

— Nu ai dificultăți din pricina vîrstei dumitale ?

— Mă descurc.

— Și patronul nu spune nimic ? Desigur, joacă și el.

— Nu, el nu joacă. Nu că n-ar avea poate poftă. Dar se abține să joace, ca să ne dea de înțeles că nu aprobă.

Wazemmes era gata să adauge cîteva reflecții mai impertinente, ca de pildă : „Nu prea ne sinchisim de patron. Îl poftim să-și țină fleoanca." Dar își aminti că domnul din fața lui era el însuși un patron (domnul Paul îl numise astfel la telefon), și că în afară de grosolănia cuvintelor, chiar sensul observației putea să-l jignească. De altminteri, Wazemmes își dădea seama, brusc, că avea pentru patroni, și mai ales pentru situația de patron, o veche admirație. Își închipui ziua cînd cineva va spune la telefon : „Du-te și anunță-l pe patronul dumitale, domnul Wazemmes" ; și își reprezentă limpede că lucrurile vrednice de a fi dorite în viață : secretele automobilului, popasurile confortabile la cafenele, plimbările la curse cu o actriță frumoasă, s-ar depărta sau s-ar apropia de el, Wazemmes, exact în măsura în care s-ar apropia

sau s-ar depărta de situația aceasta de patron, pe care uneori conversațiile de la atelier și dispozițiile sufletești stîrnite de ele îl făceau s-o trateze necuviincios.

Găsi deci preferabil să spună, cu tonul cel mai rezonabil :

— Înțelegeți, așa e obiceiul. Patronul e oarecum silit. Firește, profită și el ca să-mi dea să fac comisioane, cînd are nevoie.

— Așadar, colegii dumitale nu șovăie să-ți încredințeze banii. Asta înseamnă că te consideră un om serios. Sînteți mulți la atelier ?

Întrebarea îl îngrijora puțin pe Wazemmes. Nu era oare un fel de a se informa dacă avea la el o sumă mare ? Wazemmes văzu defilînd în închipuire un anumit număr de aventuri îngrozitoare : schimbul portofelelor, lovitura comorii ascunse, lovitura moștenirii spaniole, fără să vorbim de simpla buzunăreală, sau de diferite curse posibile. Furtișag și curse, puțin probabil ; domnul nu avea nicidecum aerul unui bandit. Dar o escrocherie mai subtilă ? Vreun vicleșug greu de evitat ? Wazemmes apela la toată experiența pe care o avea despre oameni și știința fizionomiilor. Nu era mare lucru.

— Ce idee ! răspunse. Sînt cinci sau șase ; și nu riscă decît sume mici.

Nu, de bună seamă, domnul acela nu era unul din potlogarii care rîvnesc la nenorocitele piese de douăzeci de franci pe care le ai în buzunar. Avea

ceva în înfățișare care spunea că era „mai presus de asta". Era poate primejdios, dar într-un alt fel, de care Wazemmes n-avea nici cea mai mică idee.

— Și, pentru atît de puțin, patronul dumitale acceptă să pierzi nu știu cîte jumătăți de zile, aproape zile întregi ? Căci, în definitiv, cînd mergi la Enghien sau la Tremblay... Ce fel de atelier ?

— Pictură.

— Pictură ?... A, da !... Dar...

Domnul se uita la Wazemmes. Desigur, dacă era vorba de un atelier de artiști-pictori, felul acesta boem de a lua lucrurile nu-l mai mira. Mai mult încă, „patronul", vreun veteran glorios de la Bele-Arte, nu protesta probabil decît de formă. Totuși, tînărul nu prea avea aerul unui pictor.

— Dar... ce fel de pictură ?

— Decorația fină, litera... Numai lucru artistic. Firma e renumită pentru asta.

— A ! da...

— Cel mai bătrîn dintre noi, nu oarecare Péclet, e foarte capabil. Face peisaje, personaje, animale. Dacă ar vrea, ar putea chiar expune.

— Da, da. Și dumneata înveți meseria ?

— Da.

— Sau mai curînd ești acolo ca s-o înveți. Căci dacă-ți petreci după-amiezile la curse...

— Dimineața frec culorile. Curăț pensulele. Uneori fac chiar și amestecurile. Se încredințează rar asta unui ucenic. Trebuie să ai ochiul foarte sigur.

Se mai gîndi, apoi, deodată, cu un aer dezamăgit :

— O ! recunosc că, în ce privește ucenicia, mai mare jalea !

— Și unde o să ajungi cu asta ?

Wazemmes dădu modest din umeri, se strîmbă puțin.

— Cît poate să cîștige pe oră un lucrător pictor, în momentul de față ?

— Cred că Péclet cîștigă un franc și douăzeci și cinci.

Enunțînd această sumă, care-i păru deodată mizerabilă, Wazemmes descoperi mai mult ca oricînd că soarta lui actuală era cu totul nevrednică de el.

— Îți place meseria asta ? întrebă domnul. Crezi că-ți oferă oarecare perspective de viitor ?

Într-adevăr. Frumos viitor. Perspective strălucite. Să ajungi la vîrsta lui Péclet, cu talentul său, să cîștigi doisprezece franci și cincizeci pe zi, în plin sezon, ca apoi să șomezi nu știu cîte săptămîni ! Wazemmes dăduse dovadă de o slăbiciune de neiertat cînd a acceptat, chiar în mod provizoriu, o asemenea soartă. Și se defăimase în ochii interlocutorului său, spunîndu-i adevărul în privința asta.

De aceea, se grăbi să declare, bîlbîindu-se puțin :

— O ! știu bine că nu-i o meserie pentru mine. M-am apucat de ea în așteptarea a ceva mai bun. Mai ales că am învățat multă carte.

Celălalt zîmbise.

— Ce anume ? Certificatul de studii primare ?

— Ce idee ! Am făcut un an de cursuri complementare și mai mult de șase luni la Colbert. Aș fi putut să-mi iau brevetul.

— Ce te-a împiedicat ?

— Îmi muriseră părinții. Eram în sarcina unchiului meu.

— Și el nu avea mijloacele să te lase să-ți continui studiile ?

— Ba cred că da ; dacă ar fi vrut. Dar și el e pictor, nu-i așa ? Nu prea mai lucrează acum, din pricina reumatismelor. Era însă prieten cu patronul meu. Iată cum s-a întîmplat.

Uita să adauge că se dezgustase puțin cîte puțin de viața de școlar, de monotonia ei, de restricțiile ei, de situația de puști în care te pune față de oamenii mari. În timpul celor patru luni, nici mai mult nici mai puțin, cît fusese elev la Colbert, entuziasmul său scăzu văzînd cu ochii. La moartea tatălui său, care urmă la un an după moartea mamei, chiar el insistase să-l trimită la meserie. Unchiul care-l adăpostise, și care nu avea decît micile lui economii, nu crezu că e neapărat nevoie să-și sacrifice liniștea bătrînețelor pentru reușita foarte nesigură a studiilor nepotului său.

— În sfîrșit, cunoști ortografia ? Ai putea să întocmești o corespondență ? Cu putină deprindere...

Wazemmes dădu din umeri. Voia să se reabiliteze pînă la capăt :

— Unchiul m-a băgat în primul serviciu pe care l-a găsit. Din moment ce nu-i mai stăteam pe suflet şi-i aduceam vreo doi gologani... Şi apoi nu am decît şaisprezece ani.

— Şaisprezece ani ? Nu ai decît şaisprezece ani ?

— Da, de la 7 aprilie.

— Pari cel puţin de optsprezece.

— Şi în ce priveşte caracterul, adăugă Wazemmes încet.

Interlocutorul lui medita. Reluă după o clipă :

— Poate nu ţi-ar conveni un serviciu cu desăvîrşire sedentar. Dar puţină muncă de birou, alternînd cu lungi ieşiri, toate astea presupunînd oarecare iniţiativă, şi putînd să-ţi procure o situaţie de viitor, ei ? ce zici de aşa ceva, la prima vedere ?

— Mi-ar place foarte mult. Şi apoi, sînt foarte la curent.

— La curent cu ce ? A, nu ! nu e vorba de curse. Evident, m-am ocupat de curse, în ultima vreme, pentru că trebuia să fac ceva. Ai auzit probabil de hotărîrea Curţii de Casaţie de la 28 martie curent. Era în principiu favorabilă *bookmaker*-ilor. Ei au salutat-o ca începutul unei ere noi. Şi eu am crezut că se puteau cîştiga bani în direcţia asta. De fapt, sezonul a fost bun. S-a constatat o hotărîtă scădere a Mutualului. În folosul nostru, bineînţeles. Dar ştiu, prin cîteva relaţii pe care le am, că trebuie să ne aşteptăm la o apropiată ofensivă parlamentară. Mai curînd sau mai tîrziu, *bookmakerii*

vor fi gîtuiți.Și apoi nu e o meserie pentru mine... Vezi că vorbesc ca dumneata... Dar, ce-i drept, am alte posibilități. Și nu mai am vîrsta dumitale. Timpul pe care-l pierd contează al dracului. Crede-mă, nu regret nimic. Aceste șase luni mi-au permis să-mi constitui un avans și, de asemenea, să studiez și alte chestiuni. Pe scurt, sînt pe punctul să-mi cedez registrul și să mă apuc de altceva. La început, nu vreau să mă încarc cu personal, nici cu cheltuieli generale. Voi încerca să fac totul singur, cu cineva tînăr și descurcăreț lîngă mine.

La fiecare frază rostită de celălalt, bucuria lui Wazemmes, pofta lui de viitor, încrederea lui în destin deveneau tot mai mari. Dar se gîndi la domnul Paul, a cărui voce o auzise. Excitația lui îi dădu îndrăzneala să întrebe :

— Nu-l veți păstra pe domnul Paul ?

— Îl cunoști pe domnul Paul ? A, da ! — și surise, cu aerul de a-și spune că o astfel de observație nu dovedea deloc o minte adormită. Nu, nu-l voi păstra. Mai întîi e bătrîn. Nu-i în stare să alerge, așa cum se cere. Și apoi nu-i destul de suplu, n-are aptitudini prea variate. Îl las pe domnul Paul succesorului meu. Vreau pe cineva pe care să-l pot da afară după două luni, dacă nu corespunde, fără să iasă dintr-asta o dramă. Vezi că-ți vorbesc fără menajamente. Pe un om de vîrsta domnului Paul te decizi mai greu să-l arunci în stradă.

Aceste ultime indicații, care nu erau aruncate la întîmplare, pricinuiră, ce-i drept, lui Wazemmes

o ușoară dezamăgire. Dar avea prea multă încredere în el, ca să-și închipuie că ar putea fi mai prejos de o sarcină pe care ar îndeplini-o cu plăcere.

Pe neașteptate, domnul *bookmaker*, scoțînd banii din buzunar și chemînd chelnerul, încheie convorbirea :

— Iată. Gîndește-te. Te iau de probă. Pentru moment, vei avea de făcut fișe, clasări, puțină corespondență, și mai cu seamă curse prin Paris, curse care îți vor cere inteligență și, repet, inițiativă. O meserie deloc plicticoasă. O sută de franci pe lună. La șaisprezece ani, e foarte frumos. Te previn că nu vei fi liber în toate duminicile. Dar dacă treaba merge, n-o să mă las rugat să-ți măresc leafa. Sau te voi cointeresa la afacere. Ia adresa mea. Domnul Haverkamp, strada Croix-des-Petits-Champs, 21. Dă-mi să ți-o scriu eu. E vechea mea locuință. O schimb pe ceva mai bun. Dumneata unde lucrezi ?

— În strada Montmartre, 164... dacă doriți referințe despre mine...

— Mă lipsesc de referințe. Te voi vedea la lucru. Dar cum atelierul dumitale e la cinci minute de casa mea, îți va veni ușor să-mi lași un cuvînt. Voi avea nevoie de autorizația unchiului dumitale, bineînțeles... La revedere.

XXI

REFUGIUL

Omul se opri și spuse :

— Să stăm puțin.

Veniseră pe strada Rambuteau, și ajungeau la colțul străzii Beaubourg. Omul se uită în toate părțile, dar mai cu seamă înapoi.

Pe atunci, partea largă și aproape dreaptă a străzii Beaubourg nu începea decît la strada Rambuteau, continuînd pînă în strada Réaumur. Primele douăzeci de numere ale străzii Beaubourg formau, de cealaltă parte, o uliță îngustă și întortocheată, care pătrundea în cea mai roasă de vreme parte a cartierului Saint-Merri, și se racorda cu strada Brisemiche. Puține locuri în Paris păreau mai tăcute și mai discrete.

Cînd omul fu sigur că nimeni nu-i urmărește, apucă într-acolo. O luă pe strada Brisemiche, apoi coti îndată pe strada Taillepain, care în vremea aceea mai exista încă.

Strada, largă abia de trei metri, făcea un unghi drept. Un felinar împrăștia o lumină slabă pe fațadele foarte vechi ; intrările caselor însă rămîneau cu totul în întuneric.

Omul intră atît de brusc într-un coridor, încît tovarășul lui nu-i observă lipsa decît după o secundă, și trebui să se întoarcă înapoi.

Coridorul, care nu lăsa trecere decît unei singure persoane, era întunecos. Venea totuși o mică lumină printr-o ferestruică ovală, situată într-o înfundătură, la stînga.

Traversară o curticică, găsiră un nou coridor foarte scurt, în care dădeau numai două uși : una în fund, alta la stînga.

Omul o deschise pe cea din stînga, puse pachetul jos, trase perdelele ; aprinse apoi o mică lampă cu benzină. Interiorul camerei era mai puțin mizerabil decît ai fi crezut. Avea un pat de lemn, larg cam de-un metru, cu cearșafuri care păreau curate ; două mese, pe una se afla un lighean și o cană cu apă ; pe jos, un ulcior, pe cealaltă masă, o cuvertură cu franjuri ; două scaune. Pardoseala de piatră, în pătrățele, era acoperită în parte de o rogojină.

Se așezară.

— Vedeți că am încredere.

— Ăsta... nu e hotelul dumitale ?

— Nu, firește.

— Ce-i atunci ? refugiul dumitale ?

— Da... puteți vorbi. Camera de alături e goală.

— Nu ne poate auzi cineva prin fereastră ?

— Nu. Dar nu vă spun să strigați.

— O să dormi aici ?

— Da.

— Diseară ?

— Da.

Quinette examină locul.

— Dar... cum ? Ești la un particular ?

— Da, la o femeie.

— Nici o legătură cu aceea de care-mi vorbeai adineauri ?... Aceea de aseară ?

— Nici una, nici una... Mă faceți să rîd.

— Ce te-a făcut să vii aici ?

— Nu știu. Trebuie să vă spun că de multă vreme cunosc cartierul.

— Locuiai și înainte prin apropiere ?

— Nu.

— Locul ți s-a părut liniștit ?... Dar cum stai la ea ?... cu chirie ?

— Desigur. Închiriază amîndouă camerele, asta și cea de alături, cînd găsește.

— Cine ți-a indicat-o ?

— Un tip care împingea un cărucior și pe care l-am întîlnit în strada Aubry-le-Boucher. L-am întrebat dacă nu știe vreo cameră mobilată. Dar nu într-un hotel. Pentru că mi se întîmplă adesea să lucrez noaptea, iar la hotel e imposibil să dormi ziua, din pricina forfotei continue. Mai întrebasem și în altă parte, într-o cîrciumă.

— N-ai atras prea mult atenția, prin întrebările dumitale ?

— Nu. Și-apoi ce ? n-aveau nimic neobișnuit.

— Femeia n-a fost mirată să te vadă venind fără bagaje, fără valiză ?

— Aveam pachetul...

— Vezi că ți-a servit.

— Și mai aveam un pachet.

Quinette caută cu coada ochiului celălalt pachet. Pentru moment, nu zări nimic.

— I-am plătit pe o săptămînă înainte. În condițiile astea vă închipuiți că nu-și mai bate capul.

— Nu te-a întrebat nimic ?

— E pe jumătate surdă. Am profitat ca să-i spun ce mi-a trecut prin minte. Cînd oamenii sînt astfel, ei vorbesc mai ales ca să spună că vorbesc. Dar s-au obișnuit să nu te înțeleagă. Asta nu-i deranjează.

— Dar lada dumitale, pe care ai lăsat-o la hotel ?

— Nu țin prea mult la ce e în ea.

— Da, dar asta va atrage atenția asupra dumitale. Patronul hotelului va face poate o declarație la comisariat. Și asta ajunge.

— Știu... În privința asta, cum spuneați, ați putea să-mi faceți un serviciu.

— Mergînd să-ți aduc lada ?...

— V-aș da, firește, să le plătiți ceea ce le datorez. Săptămîna trecută și duminică, luni, marți, să zicem trei sau patru zile în plus.

— Înțelegi că pentru mine asta devine grav.

— Cel mai bun lucru ar fi să le spuneți că sînteți noul meu patron ; că v-am rugat eu să-mi luați lada cu ocazia unei curse pe care o făceați ; și chiar că ați profita ca să luați unele informații despre mine. Aveți, fără îndoială, aerul unui patron. E adevărat. Sînteți foarte respectabil. Nici prin minte n-o să le treacă altceva. Și pe urmă, știți, comercianții ăștia îs toți la fel, din moment ce-i plătești... a !... nu se mai sinchisesc de tine.

— Da, dar poate veni cineva în anchetă...

— Ei și ? Vor răspunde că un domn foarte bine, cu o barbă frumoasă, a venit să le spună că m-a angajat. Nici nu s-ar putea un alibi mai bun !

— Ei ! Nu-i chiar atît de simplu. Dacă vor avea motive serioase să te caute, vor încerca să găsească pe domnul cu barba frumoasă.

— Să admitem ! Cine s-ar putea gîndi la dumneavoastră, chiar cu toate semnalmentele din lume ? Ei ? Un legător de cărți instalat în propria lui prăvălie ? Un fost grangure de la ei ?

— Bun. Și aici, poți vedea cît prețuiește ajutorul pe care ți-l dau. Pentru serviciul de care vorbești, crezi că altul în locul meu s-ar duce ?... Dar s-ar putea ca hotelierul să mă întrebe de noua dumitale adresă, sub pretext de a-ți trimite corespondența.

— Nu primesc niciodată scrisori.

— Fie. Poate s-o ceară din simplă curiozitate. Și eu nu trebuie să am aerul că țin să le-o ascund.

— Dați-le o adresă falsă.

— Da, dar dacă vreodată o verifică, vizita mea la hotel încetează de a mai fi un alibi pentru dumneata. Dimpotrivă. Întăreşti bănuielile. În momentul acesta vorbesc în interesul dumitale.

— Atunci ?

— Vom vedea. Mă gîndesc. Încă ceva. Doar n-o să iau lada în spate. Un taxi ? Dar mai întîi nu ştiu dacă ar putea să treacă pe-aici, prin strada dumitale. Şi, oricum, vecinii vor fi foarte intrigaţi. Un taxi oprindu-se, lăsînd bagaje într-o astfel de stradă !

— O birjă obişnuită, seara ?

— Şi ce te faci cu birjarul, care uită uşor de clientul pe care l-a dus de la Gara de Est la marile bulevarde, dar care-şi va aminti şi peste un an de venirea lui în ulita asta de borfaşi, de dumneata şi de lada dumitale !

Quinette tăcu. Cerceta împrejurimile. Asculta. Plin de o vigilenţă cu totul nouă, căreia nimic nu-i tocise încă ascuţişul, şi pe care circumstanţele o făceau să vibreze ca o pasiune, el încerca să-şi dea seama în ce măsură locuinţa în care se afla putea fi un refugiu, cît de mare era taina cu care ar fi putut apăra un om, care era gravitatea primejdiei, presiunea cercetărilor cărora ar fi putut să le reziste.

Se auzeau cîteva zgomote de trăsură, destul de îndepărtate. Nişte paşi, chiar pe strada aceea, foarte înăbuşiţi. Uneori, o voce, care de fiecare dată părea prea aproape, care de fiecare dată părea că

strigă și că vine. Pașii păreau mai liniștitori decît vocile. Dar erau și momente de tăcere. Casa însăși părea mută. Zgomote ușoare și neregulate, ce se auzeau din cînd în cînd — frecături, trosnituri, lovituri — veneau poate de la un etaj superior, dar poate și de la casele vecine. Toată aglomerația aceasta de ziduri vechi era destul de densă pentru ca zgomote de felul acesta să poată face drumuri lungi, încetînd de a mai aparține unui loc sau altuia, ca și mirosul greu și mucegăit care emana de peste tot.

Quinette reluă :

— Acum zău că înțeleg ce ți-a plăcut în cotlonul ăsta. „Cui i-ar veni în minte să mă caute aici ?“ Așa ți-ai spus. Din nenorocire, îi vine în minte oricui. E ca și cum ar fi scris la intrarea străzii pe care m-ai adus adineauri : „Rezervat oamenilor care se ascund“.

— O ! Exagerați !

— Unde mai pui că locurile acestea sînt pline de prostituate și de proxeneți. Poliția le supraveghează în permanență. Ea întreține tot felul de turnători. Gazda dumitale... ei bine ! aș pune rămășag că și ea e.

— N-aș spune așa ceva dacă ați vedea-o. Vreți să găsesc un pretext ca să v-o arăt ?

— Nu, nu. Nu trebuie să mă cunoască. Cu nici un preț. În ce cartier era hotelul dumitale ?

— În strada Château, în arondismentul al paisprezecelea. Știți : o stradă care merge din Avenue

du Maine, chiar din dreptul bisericii, în bulevardul Vaugirard, trecînd pe lîngă gara de mărfuri din Vest ?

— Nu foarte departe de mine, în definitiv.

— Vreo douăzeci de minute pe jos.

— Cartierul nu-i prea recomandabil nici el. Dar tot e mai bun ca ăsta. În tot cazul, ai făcut bine c-ai plecat. Dar va trebui să-ți găsim altceva.

— A ! Mă băgați în sperieți !

— Mă gîndesc și la lada dumitale. Am mai putea proceda și altfel. Să-i plătim astăzi, spunîndu-le că, în ce privește lada voi mai trece sau voi trimite pe cineva s-o ia. În ladă, dacă o deschid, nu-i nimic suspect ? nimic ce ar putea intriga poliția, sau să-i dea vreun indiciu ?

— ...Nu... afară de un număr destul de mare de perechi de șosete noi, la fund. Dacă le găsesc, vor bănui cum mi le-am procurat. Dar numai pentru atît, n-or să se apuce să mă caute !

— Nu, nu cred ; dacă nu-i decît atît. Și, la urma urmei, ar fi putut intenționa să te faci vînzător de șosete, sub vreo poartă, sau ambulant. Trebuie să știi că, dacă nu-i nici o plîngere, poliția nu prea se omoară cu firea. Pe scurt, trebuie mai întîi să-i plătim. Pe urmă nu-și vor mai bate capul. Lada o s-o bage într-un colț și n-o să se mai gîndească la ea pînă în ziua cînd va veni cineva s-o ia.

— Asta nu înseamnă, vă rog să credeți, că n-aș avea nevoie de ce e în ea.

— Te descurci și fără.

— Dar care-i avantajul să n-o luăm astăzi ?

— Mai întîi, că nu vor mai avea motiv să întrebe de adresa dumitale. Chiar dacă te duci dumneata...

— Eu ? o ! eu ?

— În definitiv, de ce nu ?... vei putea spune : „Nu rămîn acolo unde sînt decît o noapte sau două. Vă voi da adresa mea definitivă cînd voi veni să iau lada." Dacă un altul face comisionul, de pildă eu, e și mai simplu. Sînt noul dumitale patron, să zicem. Vin să plătesc : un avans asupra salariului dumitale. Am mai cu seamă aerul că am venit să mă informez în privința dumitale. Noua dumitale adresă ? N-o cunosc încă. Din moment ce nu iau lada, nu-i nici un motiv să le dau adresa mea ; și nu sînt obligat să știu dacă ai și găsit locuință.

Omul îl asculta pe Quinette cum îl ascultă bolnavul pe medic. Nu dorea decît să-l creadă, să i se supună. Cînd bolnavul face o obiecție, e doar ca să-l silească pe medic să țină seamă de toate și să-și îndrepte știința lui fără greș în toate ascunzișurile problemei.

Quinette se uită la ceas.

— O ! o ! e aproape șapte. Și am bătut apa-n piuă.

Se ridică.

— Aș vrea să văd, de asemenea, dacă nu-i nimic în ultimele ediții de seară.

— Nu, nu, spuse repede omul, nu !

— De ce ! E absurd !

— Mîine dimineață. Voi vedea asta mîine dimineață. Acum nu vreau să știu. Doar n-o să vină în seara asta aici ! Nu ? Vreau să fiu liniștit pînă mîine dimineață. Vreau să dorm.

Legătorul, abia ascultîndu-l, medita :

— Ora șapte... da, da... stai nițel... Mă întreb dacă n-o să găsesc adevărata soluție... Ies întîi eu. Bine. Profit ca să mă uit cum se prezintă tot cotlonul acesta, pe cine poți întîlni. Cumpăr ziarul. Ba da, ba da. Nu fi copil. Mă regăsești... să spunem, în piața Palatului Municipal, pe refugiul din mijloc. Mă voi plimba citind. E mult mai puțin suspect decît un colț de stradă. Și ai cîmpul liber. Vom lua apoi tramvaiul spre poarta Orléans. Coborîm la biserica din Montrouge. E o cafenea, nu-i așa, la colțul străzii Alésia, cu magistrala, pe stînga, cînd mergi spre poartă ?

— Da.

— Te cunoaște cineva acolo ?

— N-am călcat niciodată pe acolo.

— Nu riști să întîlnești cunoscuți ?

— Nu. De partea asta a magistralei, nu.

— Mă aștepți acolo. Eu merg la hotelul dumitale. Mă prefac că mă informez în privința dumitale. Nimic altceva. Ai fost plecat ieri după-amiază ?

— Da.

— Pot să le spun : „S-a prezentat ieri. A venit la lucru azi-dimineață.“ Poate nu-i chiar un alibi desăvîrșit. Dar, oricum, oamenii aceia nu-și vor

închipui că ai putut face cine știe ce ispravă astă-noapte ; și dacă mai tîrziu vor fi interogați, rămîn cu ideea aceasta în minte, pe care o vor completa cum îi va duce capul. Cu atît mai mult, cu cît voi găsi prilejul să le arăt că locuiesc în suburbie, în suburbia nordică, de pildă. Voi alege de preferință direcția asta, înțelegi de ce, și o suburbie foarte întinsă și foarte populată, pentru cazul că ar vrea să-l regăsească pe patronul cu barbă. Totodată, îmi voi da seama imediat, după felul lor de a răspunde, dacă nu s-a făcut deja oarecare zarvă...

— Cum asta ?

— Ei da. Presupune cazul cel mai rău : că sînt pe urmele dumitale și că au început o anchetă ; da, că inspectorii au și venit la gazdele dumitale. Îmi voi da seamă de asta de la o vorbă care le va scăpa, de la o aluzie, după aerul lor. Nu voi insista, îți închipui. Mă voi întoarce în grabă, ca să vedem ce avem de făcut. Va fi o expediție de recunoaștere. Dacă, dimpotrivă, se vor mulțumi să spună, acru : „Cu atît mai bine dacă a găsit un loc bun. Să sperăm că se va gîndi să ne plătească", voi răspunde : „Chiar și avea intenția să treacă în seara asta, ca să vă plătească și să-și ia lada." Și, într-adevăr, te vei duce după un sfert de oră. Totul se va termina cu același prilej.

— Dar au să mă întrebe.

— Le vei răspunde cît mai vag posibil ; de pildă : „E pe lîngă Saint-Denis" ; sau chiar : „la

nord de Paris". Nu le mai datorezi nimic. Sau și mai nimerit : „Nu sînt sigur că voi rămîne în postul ăsta. Cînd mă voi fixa undeva, vă voi scrie."

— Dar ce facem cu lada ?

— Cel mai simplu, iei un taxi.

— Dar unde să-i spun să meargă ? Aici ?

— Lasă-mă să mă gîndesc. Ceea ce trebuie făcut este să întrerupem parcursul. În primul rînd, ai ceva în ladă pe care n-ai vrea să-l văd ?

— ...Nu... În privința șosetelor, v-am explicat.

— Pentru că în cazul ăsta, ascultă-mă. Spui taxiului să te ducă la gara Montparnasse, care e la doi pași. Lași lada la depozitul de bagaje. Îmi dai recipisa. Mîine dimineață, merg să-ți scot lada. O aduc la mine. Dacă ai nevoie de unele lucruri, îmi dai cheia și eu ți le aduc. Cînd vom găsi un refugiu mai sigur decît ăsta, vom avea tot timpul să ducem lada acolo. În felul ăsta, va fi cruțat un drum și desfid pe oricine să-i poată reconstitui itinerarul. Haide. Vremea trece... Pot să-mi iau pachetul ?

Celălalt șovăi, apoi spuse deodată, ridicînd puțin mîinile :

— Ascultați, trebuie să vă spun. Sînt un ticălos. E adevărat. După toate cîte faceți pentru mine. Știu bine că nu puteam bănui ; că, dimpotrivă, n-aveam încredere în dumneavoastră. Dar oricum...

Quinette, uitîndu-se mai bine la pachet, băgă de seamă că își schimbase forma de azi-dimineață. Era mai mare. Hîrtia avea umflături. Sforile își pierduseră simetria.

— Ai umblat la el ?... Ai pus altceva înăuntru ?

În timp ce omul făcea o mutră jalnică și mîhnită, Quinette puse pachetul pe scaunul pe care șezuse, desfăcu sforile.

— Ce o să credeți despre mine ?

Quinette îndepărtă hîrtia ambalajului. Deasupra cărților era o haină îndoită — aceea pe care omul o avusese dimineața, — și dacă deschideai haina, găseai, în cuta din mijloc, batista plină de sînge.

Quinette nu spuse deocamdată nimic. Își mușcă buza, privi fix și liniștit pe celălalt cu ochii lui mici, negri și înfundați.

Apoi :

— De ce ai făcut asta ?

— Nu știu. Vă jur că nu știu.

— Aveai de gînd să-mi dai pachetul înapoi. Ce puteai spera că o să se întîmple ?

— A fost o simplă măgărie. O glumă proastă, dacă vreți.

— Voiai deci să te răzbuni împotriva mea ?

— Nu. Adică, eram puțin furios că m-ați silit să vă revăd. Dar nu căutam să vă provoc neplăceri. Nu. Mă gîndeam la mutra dumneavoastră cînd veți deschide pachetul.

— Da.

Legătorul medita, își lovea barba cu mîna.

— Am vrut să v-o spun din capul locului, reluă omul. Îmi părea rău. Dar n-am îndrăznit.

— Mda !... În sfîrșit !...

Quinette suspină. Apoi :

— Mare pricopseală ! Ce-o să faci acum cu ele ?

— O să arunc batista într-o gură de canal, așa cum îmi spuseseți.

— Și haina ?

Omul dădu din umeri.

— Poți s-o lași aici, spuse Quinette. O să ne ocupăm de ea pe urmă, ca și de restul îmbrăcămintei dumitale. Nu ai pete prea vizibile pe pantaloni ? În tramvai va fi lumină, ca și în cafeneaua unde o să mă aștepți.

Luase în mînă mica lampă de benzină. Inspectă omul cu de-amănuntul. Puse lampa la loc :

— Nu văd nimic prea suspect. Putem ieși. O iau înainte.

Nici nu ajunse bine în coridor, cînd se gîndi că celălalt, de teama unei răzbunări, nu va mai îndrăzni poate să vină după el în piața Palatului Municipal și, pierzîndu-și cu desăvîrșire capul, va fugi încotro va nimeri. Dacă-l arestează, Quinette ar fi cu siguranță compromis.

Se întoarse înapoi.

— Pe refugiul din centrul pieței, nu-i așa ? Peste cel mult cinci minute... Ce ? Nu prea ești

mîndru de ce-ai făcut ? Din fericire, nu sînt atît de rău ca dumneata.

— N-o să mă denunţaţi, ca să mă pedepsiţi ?

— Am prea mare oroare de ei. Dacă aş vrea să te pedepsesc, aş face-o singur. Dar sînt convins că n-o să se mai repete.

Celălalt îl privea cu o supunere îngrijorată de cîine iertat numai pe jumătate.

XXII

DOAMNA DIN AUTOBUZ

Părăsind atelierul, Wazemmes pipăia în buzunar bacşişurile pe care le căpătase de la camarazii săi cîştigători : în total, patru franci şi cincizeci. Péclet pentru partea lui îl gratificase cu doi franci. E drept că Péclet, punînd cincisprezece franci pe *Laripette*, avea un beneficiu net de douăzeci şi şapte de franci.

Wazemmes e plin de gînduri plăcute. Întîlnirea cu Haverkamp i-a deschis largi perspective. Ceea ce îi ocupă mintea nu-i atît slujba însăşi şi condiţiile băneşti ce i se oferă. Se va gîndi la astea mai încolo, cînd va dezbate problema împreună cu unchiul său. Ceea ce îl exaltează pentru moment e faptul că a primit un fel de asigurare generală asupra viitorului şi o dovadă palpabilă că are noroc. Un tînăr căruia un domn important şi distins i se adresează ca să-i încredinţeze o misiune delicată, ca apoi să-l invite la cafenea şi să-i

propună să-l asocieze în afacerile lui e un băiat prezentabil și care nu va rămîne zugrav toată viața.

Avea poftă să sărbătorească succesul acesta și totodată să cheltuiască cei patru franci și cincizeci. Începu prin a-și cumpăra un pachet de țigări superioare de 80 de centime. Dar cînd vru să-și aprindă una, se gîndi că o țigară, chiar superioară, nu schimba prea mult felul lui obișnuit de viață, și alese o mică țigară de foi, care-l costă cincisprezece centime. Se apropie din nou de aprinzător. Dar își spuse atunci că o havană înainte de masă i-ar face greață, că era mai cuminte să se mulțumească deocamdată cu o țigară. Va fuma țigara de foi după cină, în timpul conversației cu unchiul.

Ieșind din tutungerie, se întrebă dacă va lua un păhăruț, într-o cafenea, un taxi ca să se întoarcă acasă, sau și una și alta. Dar cafenelele pe care le zărea îi părură foarte modeste. Ca să găsească o cafenea convenabilă trebuia să meargă pînă la bulevarde, ceea ce i-ar fi luat prea mult timp. Cît privește taxiul, cusurul unei astfel de plăceri, dacă nu ești însoțit, e că o guști fără martori. Oamenii de pe stradă au alte griji decît să se uite la tine. Rămîne, ce-i drept, oprirea în fața casei, surpriza zarzavagiului și a portarului. Dar un astfel de efect ar fi prematur. El se justifică dacă subliniază o schimbare de situație definitivă. Nu se potrivește cu o simplă nădejde. Dacă zarzavagiul și portarul află mîine că tînărul de la etajul

al treilea e tot ucenic vopsitor în strada Montmartre, taxiul din ajun îi va face să dea din umeri, și-l vor lua pe Wazemmes drept un om neserios.

În momentul acela, văzu apropiindu-se un autobuz al liniei J, care se îndrepta spre Montmartre, și se hotărî să-l ia. Stația era la doi pași.

De altminteri, autobuzele, care apăruseră de curînd, și erau rare, se mai bucurau încă de un oarecare prestigiu. Wazemmes le căuta cu predilecție. Le datora aproape întreaga lui experiență practică a automobilului. Lectura unui manual devine mult mai vie cînd te-ai deprins cu zgomotul schimbărilor de viteză, cu teribila trepidație a unui motor care se opintește în viteza întîi, cu zdruncinăturile provocate de frînă, cu mirosul gazelor arse.

Dat fiind împrejurările, Wazemmes disprețui imperiala. Asta îl silea să-și sacrifice țigara. Dar știa că va găsi înăuntru un public mai ales și, în majoritate, feminin ; deci, mai potrivit cu propria lui dorință de-a face impresie și cu tonul gîndurilor lui ; cu toate că, la orele acelea de afluență, se întîmpla și unor modești muncitori să se amestece cu lumea de la clasa întîi, din pricină că n-au găsit loc sus.

Autobuzul J nu practica încă sistemul secțiilor, care se încerca de trei ani pe liniile hipomobile. Traseul costa treizeci de centime la clasa întîi. Wazemmes pregăti o piesă de cincizeci, și se întrebă dacă n-ar fi nimerit să se facă remarcat

dînd un bacşiş de zece centime taxatorului. I-a văzut procedînd astfel pe unii oameni în vîrstă, în special doamne bătrîne care contau pe taxator ca să le indice opririle şi să le ajute la coborîre. Venind de la un tînăr zdravăn, gestul acesta ar fi oare înţeles, chiar de un public de clasa întîi? Wazemmes nu voia să se facă ridicol. Ca şi cei mai îndrăzneţi, avea zonele lui de timiditate. Ele se refereau în general la toate acţiunile pe care le presupunea guvernate de un cod ignorat de el. Dar cînd îşi închipuia, pe drept sau pe nedrept, că ştie „regulile", nu se îndoia nici o clipă de iscusinţa lui, şi-i uimea pe cei din jur prin cutezanţa sa.

Găsi o cale ocolită. Cînd taxatorul trecu prin faţa lui, îl întrebă, cu voce tare, la ce oră e ultima plecare din Montmartre. Întrebarea îi mai dădea şi o oarecare aureolă de noctambul. Puţin după aceea, cînd plăti, putu să-i înmîneze cu ostentaţie bacşişul de zece centime.

Incidentul o dată lichidat, Wazemmes se ocupă de mersul maşinii. Fusese bine inspirat. Autobuzul mergea repede. Motorul făcea un zgomot des de mitralieră, fără pocnituri anormale. Demarajele erau însoţite de un vuiet care inspira încredere, şi după vreo zece secunde se auzea un zgomot ca de strivire, zgomotul pe care l-ar face o locomotivă zdrobind un şir de butoaie; era trecerea din viteza întîi într-a doua, pe care şoferul o izbutea dintr-o dată.

„Bine, bine, se gîndea Wazemmes, dar să vedem cum o să urce."

Strada Montholon o dată depășită, într-adevăr, panta străzii Rochechouart devenea repede abruptă. Cele două urcușuri mai păcătoase se aflau de o parte și de alta a răspîntiei Condorcet. Și fiecare urcuș repede era precedat de o oprire care tăia avîntul mașinii. Vom avea oare norocul de data aceasta să nu vrea nici un călător să coboare sau să urce, și va putea oare taxatorul să dea semnalul cu clopoțelul înainte ca șoferul să pună frîna? Era una din emoțiile favorite ale lui Wazemmes.

Vai, trebuiră să se oprească, și, în ciuda nădejdilor pe care și le îngăduise, autobuzul avu un demaraj din cele mai penibile. Nu numai că nici pomeneală să mai treacă în viteza a doua, dar șoferul trebui să folosească o manevră pe care Wazemmes o cunoștea prea bine, și anume, să deschidă la maximum, apoi s-o închidă pe jumătate, printr-o mișcare alternativă, maneta de admisie a gazelor. Wazemmes căutase zadarnic în „micile secrete ale automobilului" explicația, sau măcar menționarea acestui procedeu. El îi văzuse însă de atîtea ori pe șoferii autobuzului J folosindu-l la cele două urcușuri din strada Rochechouart, încît gestul acesta de pompare îngrijorată ajunsese să facă parte din propriile sale reflexe. I se întîmpla să-l viseze noaptea. Unul din coșmarele lui cele mai frecvente evoca un autobuz pe care trebuia

să-l conducă pe o pantă foarte abruptă ; zadarnic se străduia să scuture maneta cu o meșteșugită încetineală, zadarnic își punea Wazemmes tot sufletul în mișcarea aceasta de solicitare și de injectare, autobuzul se înăbușea și dădea înapoi ; Wazemmes se deștepta brusc

Primul urcuș se terminase. Wazemmes își îngădui o ușoară destindere și, ieșind din extazul său tehnic, reluă contactul cu lumea din interiorul autobuzului.

Își dădu seama deodată că cineva îi atinge genunchiul și coapsa dreaptă. Presiunea nu părea să fie întîmplătoare ; ea se producea, de bună seamă, de mai multe ori, dar tînărul, prea absorbit, nu-i dăduse atenție.

Aruncă o privire spre dreapta, și roși. Avea ca vecină o doamnă, de care nu putea spune decît că era frumoasă, cam durdulie și luxos îmbrăcată. Doamna îl văzuse cu coada ochiului cum roșește, și surîdea discret. Wazemmes nu se simțea la largul lui. Asemenea lucru nu i se mai întîmplase niciodată, și visările de toate felurile în legătură cu dragostea și cu femeile nu-l pregătiseră să facă față unei situații atît de precise. Pentru moment, dorința lui cea mai vie era să-și alunge din obraz roșeața care-l năpădise. Cînd își va fi venit în fire, nu va fi departe de Place du Delta unde trebuia să coboare. Părăsind autobuzul, va arunca doamnei

o privire cît se poate de provocatoare ; și o dată la adăpost, va putea, ceasuri întregi, să-și aducă aminte de o întîmplare atît de minunată. Seara lui era de mai înainte transfigurată. Căruia din camarazii săi din strada Polonceau sau din strada des Gardes îi va face destăinuiri ?

Presiunea reîncepu. Wazemmes nu mai vedea limpede. Sentimentul de neverosimil, acela de fericire, de mîndrie, de primejdie se învîrteau în mintea lui. Autobuzul îi înconjura cu un cerc de zgomote. Ce să facă ? În cazul acesta, care erau regulile ? Să nu se ferească de atingerea aceasta, evident ; să încerce chiar să-i răspundă, oricît de vag.

Răspunse printr-o foarte ușoară împingere ; și se simți deodată mai cutezător. Îndrăzni să se uite la doamnă. Avea o pălărie mare, la umbra căreia obrajii ei păreau nespus de voluptuoși. Văzu doi ochi mari, strălucitori, de culoare închisă, cătînd spre el din unghiul pleoapelor ; văzu bătînd genele ; un nou surîs coborînd din ochi către gura care avea buzele destul de groase și foarte roșii. Roșul buzelor îl îngrijoră pe Wazemmes. Majoritatea femeilor, în vremea aceea, foloseau fardul cu multă discreție. Dar nu avu răgaz să-și pună prea multe întrebări în privința asta. Place du Delta se apropia. Trebuia să părăsească bancheta și să ajungă pe platformă din timp, ca să nu comită

vreo stîngăcie. Trebuia să găsească — în ce cotlon al sufletului ? — expresia privirii și a feței care să-i lase doamnei o amintire cît mai favorabilă.

Dar doamna se ridica și ea în chipul cel mai firesc. Wazemmes simți că-i bate inima foarte repede, că mintea i se tulbură din nou. Hotărît lucru, viața îi cerea prea multe dovezi de vitejie deodată. Să se ridice la înălțimea împrejurărilor, fie ; pentru asta doar venise pe lume ; dar treptat și cu socoteală. Altminteri era o sforțare alandala, care-ți dădea amețeală.

Abia îi lăsase autobuzul pe trotuar, și doamna cu pălăria mare îl abordă. De altminteri, Wazemmes, știind prea bine ceea ce avea să se întîmple, nu încercase să fugă.

— Iartă-mă, domnule, dar de obicei nu cobor aici. Ca să merg la mine acasă, în strada Ronsard, sînt nevoită să urc strada Clignancourt, sau e vreun chip să tai mai direct ?

Avea o voce gravă și rîzătoare, pleoapele grele, iar în schimonoseala buzelor prea roșii, la sfîrșitul frazelor, o poftă evidentă de a săruta.

— Strada Ronsard ?

— Da, știi, casele care sînt în partea de jos a grădinii celei mari, în fața zidului de stînci, de stînci false ?

— A da ! Dar era mai bine dacă vă dădeați jos la strada André-del-Sarte, vizavi de Dufayel.

Ea rîse din inimă.

— Deșteptul de el ! Ai crede că vorbește chiar serios ! Ce drăguț e !

Schimonoseala buzelor deveni mai elocventă.

— Nici vorbă să se ofere să-mi arate drumul. Ce-i învață la școală pe băieții ăștia ?

— Doamnă... mă iertați, dar mă așteaptă acasă.

— Te așteaptă acasă ? adevărat ? Atunci să nu punem băiețașul acesta așteptat în situația de a fi dojenit. Dar băiețașul are voie să iasă după-masă ? Nu e trimis la culcare după ce și-a înghițit desertul ?

Wazemmes roși încă o dată, simțindu-se umilit.

— Phii ! Ies pînă la miezul nopții dacă vreau. Și nu cer nimănui voie.

Timiditatea îl părăsea. Nimic nu-l înciuda mai tare decît să-l ia cineva drept un plod. Aproape că-i venea să spună o obrăznicie doamnei aceleia prea sulemenite.

— În cazul acesta, vino diseară la mine să iei o ceașcă de ceai. Ferestrele mele dau spre grădină. E foarte plăcut. La numărul 4, strada Ronsard. Etajul al cincilea, pe stînga. Nu întreba nimic pe portăreasă. Ora nouă, îți convine ? Vezi, nu întîrzia.

Îi întinse mîna :

— Ne-am înțeles, nu-i așa ? Da' răspunde odată ! Prost mai e, Doamne Dumnezeule !

— La numărul 4 ?

— Da, etajul al cincilea, pe stînga. Mă voi uita după dumneata.

— Bine. Voi veni pe la nouă, nouă și zece.

Doamna îi strînse mîna cu o afectuoasă violență. Mișcarea buzelor ei simula îmbobocirea unui sărut.

— Pe diseară.

XXIII

IDEILE LUI WAZEMMES DESPRE FEMEI ȘI DESPRE DRAGOSTE

Wazemmes se depărtă fără să se întoarcă. Sentimentul său cel mai limpede, în vîltoarea unei tulburări confuze, era o mare mulțumire de sine. Iată-l că dobîndea dragostea femeilor fără mai multă osteneală decît încrederea și stima bărbaților. Ceea ce îl silea să admită, în ciuda unor îndoieli pe care le avusese cîndva, că era frumos, arătos, și cît se poate de seducător. Cîte triumfuri îi rezerva viitorul! Mulțumirea lui ar fi fost deplină dacă n-ar fi avut chiar pentru seara aceea perspectiva întîlnirii.

Întîlnirea cu femeia aceea, avansurile sale, privirile, strîngerea mîinii, alcătuiau la un loc o aventură absolut suficientă. Era neprevăzut, enigmatic, măgulitor, și se termina înainte de a fi luat o întorsătură urîtă. Wazemmes s-ar fi putut gîndi la toate astea pe îndelete, în momente prielnice, de pildă fumînd mica țigară de foi. Ar fi

vorbit despre asta cu cîțiva camarazi din strada Polonceau, sau mai degrabă cu Lambert, din strada Gardes. Ar fi găsit mijlocul de a face vreo aluzie mîine la atelier. Dar întîlnirea era de prisos. Întîlnirea risca să strice totul.

Desigur, cînd era împreună cu prieteni, Wazemmes simțea o plăcere, firească la un băiat de vîrsta lui, să vorbească despre chestiuni sexuale, iar cînd era singur sau înconjurat de oameni care nu se ocupau de el, i se întîmpla să se desfete cu închipuiri lubrice. Dar făcea asta mai degrabă ca să se supună unor exemple și convenințe decît din adevărată senzualitate. Vlăjganul ăsta mare era, pentru moment, mai puțin chinuit decît alții. În timpul ultimilor patru sau cinci ani, trupul său a fost foarte ocupat cu fabricarea unei cantități de case și de mușchi superioară mijlociei, și e probabil că părțile motrice ale sistemului său nervos, printre care și regiunile creierului care se referă la acțiune și la gîndirea practică, beneficiaseră de un privilegiu de creștere analog. Văzîndu-l alături de cutare băiat slab și palid, care părea cu trei ani mai puțin dezvoltat decît el, n-ai fi crezut că în realitate era cu mult mai înapoiat decît dînsul din punct de vedere sexual.

Totodată, ce-i drept, o anumită liniște de țăran îl scutise de complicațiile nervoase sau de refulările instinctului. Deși practicase viciile adolescenței, le practicase cu moderație și mai cu seamă din spirit de imitație, ca să nu rămînă neștiutor

în privința unor chestiuni despre care camarazii săi se întrețineau între ei în fiecare zi. Dar nu-și construise prin ele o lume interioară. Și dacă, din lipsa impulsiunilor precoce, nu devenise încă prea îndrăzneț față de celălalt sex, nu suferea, în schimb, nici de o timiditate exagerată. Femeile adulte îl intimidau puternic, dar din motive exclusiv sociale. În special, de ceea ce se temea în prezența lor era să nu dea la iveală o ignoranță a practicilor amoroase, care l-ar fi situat în ochii lor, cu toată statura lui impozantă, în lumea copiilor. Dar față de fetele și fetișcanele din generația lui, nu cunoscuse criza aceea de teroare respectuoasă care lovește deodată pe atîția adolescenți, și pe care nu izbutesc s-o înfrîngă nici rațiunea nici clocotul dorințelor. Trecuse fără nici o greutate, și chiar fără să-și dea seama, de la vîrsta cînd tragi fetele de cozi, la aceea cînd le strîngi de mijloc, la vreo învălmășeală.

Din pricina aceasta, problema pierderii virginității n-a căpătat pentru el caracterul tulburător și aproape tragic pe care-l are pentru mulți alții. Se gîndea destul de des la asta, dar fără nerăbdare, nici teamă. Lucrul se va întîmpla de la sine, și destul de repede. Cu o lună-două mai curînd sau mai tîrziu, nu mai prezenta mare importanță. N-aveai decît să te lași în voia jocului banal al împrejurărilor. De altminteri, în public, necesitățile conversației și ale prestigiului personal îl făceau adesea să dea a înțelege că evenimentul

se și produsese. Iar dacă un camarad încă destul de novice reclama amănunte, avea destulă imaginație ca să i le servească.

Virginitatea aceasta care, oricum, nu mai putea dăinui multă vreme, oare cu ce fel de femei o va pierde? Nu prea era fixat în privința asta. Pe lîngă teama de ridicol, ceea ce îl stînjenea cu femeile adulte era că atît de prost cunoștea diferitele categorii de femei, moravurile, reacțiile lor caracteristice, comportările lor variate. Era și mai puțin lămurit în privința lor decît în privința bărbaților. Nu numai că nu avea un discernămînt exact al vîrstei lor, dar nici una din clasificările în care le rînduia nu se referea exclusiv la acest punct de vedere. Așa, de pildă, el deosebea „femeile", „țațele" și „mătușile". Dar în diferența dintre „femei" și „țațe", chestiunea vîrstei aproape nu intervenea. Cutare persoană de cincizeci de ani, dacă era cochetă, bine îmbrăcată, dacă avea o anumită piele, o anumită privire, un anumit parfum, îi apărea fără ezitare ca o „femeie"; iar portăreasa aceea de douăzeci și cinci de ani din strada Goutte-d'Or, care-și mătura vestibulul nepieptănată, șleampătă, cu rochia prăfuită și privirea întoarsă spre preocupările casnice sau certurile conjugale, era promovată dintr-o dată la rangul de „țață". Și nu doar pentru că s-ar fi lăsat cu totul amăgit de avantajele pe care le dau unei femei clasa socială și bogăția. Nu ezita să taxeze de „țațe" pe multe burgheze sau negustorese înstărite, care

erau încă departe de vîrsta de patruzeci de ani; în timp ce o anumită spălătoreasă din strada Rochechouart, care nu era nici foarte tînără, nici măcar foarte îngrijită — cocul ei stătea ca vai de lume, bluza ei albă nu era imaculată — îi părea „femeie" în cel mai înalt grad. Într-un cuvînt, el numea „femei" ființele de celălalt sex care aveau pentru el o cît de mică atracție; iar în atracția aceasta puteau intra din toate cîte puțin: frumusețe, tinerețe, farmec exclusiv sexual, curățenie, miros plăcut, eleganța manierelor și a îmbrăcăminții.

O altă mare dificultate era de a clasa „femeile" după moravurile lor probabile. În privința aceasta, cunoștințele lui Wazemmes erau slabe și șovăielnice. Știa că un anumit număr de femei sînt prostituate, și chiar le separa în două grupuri, pe care le denumea respectiv „tîrfele" și „damele". Despre „tîrfe", își făcea o imagine exterioară foarte precisă, pe care zilnic avea ocazia s-o pună la punct. Ele mișunau în cartierul său, și în fiecare seară, la toate colțurile, le vedeai stînd de strajă. La număr, erau ceva mai puține decît felinarele, dar mult mai multe decît sergenții de stradă. Erau cu capul gol, cu o coadă groasă ridicată, adesea împodobită cu o panglicuță sau cu un pieptene; pieptul și șoldurile proeminente, talia marcată; o fustă plisată, scurtă, căzînd cloș peste jupon; ciorapi negri. Îți adresau, cînd treceai pe lîngă ele, fraze extrem de puțin variate: „Hai,

vii ?", „Frumuşelule !", „Vrei să ne distrăm un pic ?", „O, ce băiat frumos. Mi-a căzut cu trone." Unele din ele, în loc să facă trotuarul, îşi aşteptau clienţii în case speciale, asemănătoare oarecum cu hotelurile mobilate, şi numite „bordele". Bulevardul La Chapelle, la doi paşi de Wazemmes, trecea tocmai ca fiind strada cea mai bogată în „bordele" din tot Parisul. Asta era, în orice caz, convingerea pe care Wazemmes o dobîndise cu prilejul deplasărilor lui, şi resimţea o oarecare mîndrie, mai cu seamă în conversaţiile pe care le avea cu ucenicii, vînzătorii de mărunţişuri şi micii curieri din centru. Mai ştia şi că „tîrfele" care nu locuiau în casele acelea aveau o condicuţă specială şi că erau sub supravegherea poliţiei. Unde duceau ele bărbaţii pe care-i agăţau ? Uneori în propriile lor camere, pare-se, dar cel mai adesea într-o cameră din vreunul din hotelurile acelea suspecte, unde obişnuiau ele să meargă. Aşa încît, dacă judecai bine, nu mai era cine ştie ce deosebire între „tîrfele acelea" şi „tîrfele de bordel", şi atît cu unele cît şi cu celelalte aventura se desfăşura în acelaşi chip. Totuşi, cei bine informaţi, sau care se pretindeau astfel, susţineau că în case riscai mai puţin să capeţi „boli". Ei spuneau, de asemenea, că aveai avantajul de a alege, dintre diferitele pensionare, pe femeia care-ţi place, şi că era uşor să le apreciezi, deoarece se prezentau aproape goale. În schimb, atmosfera acolo nu prea era favorabilă timizilor şi firilor delicate.

Animația sălii comune, exhibiția femeilor, provocările lor la adresa clienților, glumele lor, toată etalarea aceea a desfrîului nu putea decît să taie pofta celor ce nu concep dragostea fără un pic de mister, sau cel puțin de reculegere.

Cît privește „damele", lui Wazemmes i-ar fi venit greu să le definească, sau chiar să le recunoască. Înfățișarea lor nu se deosebea cine știe ce de aceea a celorlalte femei. Nu purtau uniformă. Wazemmes le-ar fi numit bucuros „tîrfe în haine civile", cum sînt și unii agenți. Totuși, ele sînt, în general, mai sulemenite. Cu toate că sînt îmbrăcate la modă, ele aleg din modă ceea ce e mai bătător la ochi și mai provocator. În sfîrșit, ceea ce le caracterizează e mai cu seamă felul lor de a se comporta : merg singure la cafenea și așteaptă ceasuri întregi ; se plimbă în sus și în jos pe bulevarde ; fac cu ochiul trecătorilor. Cînd umbra sau izolarea străzii îngăduie, pronunță fraze care seamănă ca două picături de apă cu acelea ale „tîrfelor" : „Hai, vii ?", sau „Nu vrei să ne distrăm un pic ?", sau „Mi-ai căzut cu tronc". Doar vocea e mai puțin groasă.

Dar știința lui Wazemmes nu mergea mai departe. Bănuia că „damele" alcătuiesc o categorie slab îngrădită, larg deschisă în direcția femeilor cinstite. În practică, discernămîntul său ar fi fost adesea pus la grea încercare. Să identifice o „damă" care visează în fața unei cafele cu frișcă, își lua toată răspunderea ; dar presupune-o la curse, la

brațul unui domn ; sau, într-un magazin, făcînd cumpărături ; sau chiar într-un autobuz, așezată ca oricare ? Dificultatea poate deveni extremă.

Ar fi fost mai puțin încurcat dacă, pe de altă parte, ideile lui în privința femeilor cinstite ar fi fost mai puțin vagi. La drept vorbind, nu le denumea astfel. Pentru el acestea erau pur și simplu „femei", adică ființe cu care nu era absurd, în principiu, să aibă o aventură amoroasă, despre care însă era imposibil să ghicești dacă aveau și ele cea mai mică poftă de așa ceva. Aveau cumva oroare de bărbați, și nu-i tolerau decît pentru a înjgheba o căsnicie și pentru a face copii ? Își rezervau ele hatîrurile doar unora dintre ei, preferați pentru motive misterioase ? Cu ce ochi vedeau ele pe băieții foarte tineri ? În privința aceasta, te puteai aștepta la orice. Wazemmes era convins că reacția normală a unei femei la avansurile unui băiat de vîrsta lui era o pereche de palme. Extindea ipoteza aceasta și asupra domnișoarelor propriu-zise, acelea care nu mai sînt puștoaice și se pregătesc de căsătorie.

Ce trebuie să creadă despre unele varietăți echivoce, cum ar fi femeile care trăiesc singure ? Iată unde deosebirea nu-i ușor de făcut. După ce se poate recunoaște că o femeie care trăiește singură nu e o „damă" ? Totuși nu poți, așa de probă, să-i propui bani.

După ce-și trecuse în revistă tot ce credea că știe despre femei, Wazemmes era nevoit să-și spună

că întîmplarea îi oferea în seara aceea, și în fond pentru experiența lui de debut, un caz de o nemaipomenită dificultate.

Ce era exact doamna din autobuz, doamna cu întîlnirea de la ora nouă, nouă și zece ? Wazemmes nici nu încerca măcar să-i dea o vîrstă. Tot ce putea spune în privința asta era că nu avea nimic din înfățișarea unei domnișoare. Era măritată ? Încetase de a mai fi ? Făcea parte din categoria acelor femei care, în ciuda vîrstei favorabile și a împrejurărilor, evită căsătoria ? Era foarte probabil că trăia singură. Întîlnirea de astă-seară o dovedea. Nu era oare pur și simplu o „damă" ? Ideea aceasta, pe care o refula de la început, îi era foarte neplăcută. Nu doar că ar fi avut cine știe ce repulsie pentru prostituate. Desigur, fetele cu capul gol din strada Charbonnière sau de pe bulevardul La Chapelle nu erau pe gustul lui ; dar ceea ce le reproșa era grosolănia lor, felul lor de-a se îmbrăca, vocea lor desfrînată, iar nu comerțul pe care-l făceau cu trupul lor. Se vedea foarte bine pierzîndu-și virginitatea cu o „damă" ; și din toate soluțiile pe care și le imagina, tot asta-i părea cea mai probabilă.

Dar nu voia să fie păcălit. Nu voia ca o „damă" să fie atît de șmecheră ca să-l facă să creadă pe el, Wazemmes, ucenic partizan și turfist notoriu, că o „femeie" din pur capriciu, fără vreun gînd interesat ascuns, își pusese ochii pe el și-l alesese. Drăgăstoasele presiuni ale genunchiului, ochii ga-

leşi deveneau în cazul acesta o sfruntată ipocrizie. Wazemmes refuza să pună mijloacele acestea frauduloase printre solicitările de care are voie să facă uz o „damă". Amărăciunea cea mare, bineînţeles, nu erau banii pe care s-ar fi văzut silit să i-i dea; era o chestiune de amor propriu; era felul în care un roman măgulitor se prăbuşeşte spre batjocura ta. Cum să mai povestească apoi Wazemmes camarazilor săi că a fost remarcat în clasa întîi a autobuzului de o femeie de lume şi că l-a luat acasă la ea ca să-i acorde favorurile ei? Evident, o să le povestească totuşi, dar căznindu-se şi cu o uşoară crispare. E, de bună seamă, mai bine să minţi decît să taci, sau să mărturiseşti un adevăr nu tocmai strălucit. Guşti însă o plăcere de excepţională calitate cînd din întîmplare poţi să povesteşti ceva cu desăvîrşire adevărat care să-ţi facă tot atîta cinste ca şi o minciună.

Bunul-simţ — cu care era înzestrat, cu toate că-i dispreţuia adesea insinuările modeste şi care te trezeau la realitate — nu-l ajuta să iasă din încurcătură, căci avizele pe care le primea de la el nu prea se împăcau între ele. Bunul-simţ spunea, într-adevăr, că un băiat de şaisprezece ani, nu mai puţin arătos ca altul, dar cu o mutră comună şi îmbrăcat cum da Dumnezeu, nu trebuie să-şi închipuie că o femeie elegantă, cum l-a văzut, se şi îndrăgosteşte de el. Dar îi spunea, de asemenea, că o „damă" cu o aparenţă luxoasă şi

destul de prosperă în comerțul ei ca să ocupe un apartament în strada Ronsard, nu folosește atîtea tertipuri și nu-și pierde o seară întreagă ca să sustragă unui ucenic cîțiva pitaci.

„Vom vedea", încheie el. Căci, oricum ar fi, trebuia să meargă la întîlnire. Dacă un contra-ordin ar fi putut veni pe-o cale pe care nu și-o închipuia, ar fi răsuflat ușurat. Chiar dacă portăreasa din strada Ronsard l-ar fi oprit diseară ca să-i spună: „Doamna aceea a ieșit", cu dragă inimă ar fi făcut stînga-mprejur. Dar de la sine, nu putea da bir cu fugiții.

Toată beleaua aceasta l-a împiedicat să se gîndească la fizicul doamnei. De altminteri nu prea îl observase. Nu păstra decît o amintire sumară care, încetul cu încetul, devenea sfîșietor de duioasă. Alunecarea ochilor ei mari spre el; buzele groase și roșii; suprafața voluptuoasă a obrajilor; sonoritatea impudică și maternă a vocii; abundența impudică și maternă a cărnii.

Wazemmes nu se întrebase prea stăruitor niciodată care era tipul lui de femeie. Își da seama acum că tipul acesta îi convenea destul de bine. În visările sale anterioare, cînd se închipuia dezmierdînd, posedînd o femeie, sau mai curînd dezmierdat de ea; noaptea, cînd își făcea visuri erotice, evoca el oare o femeie slabă, palidă, delicată? Nu chema el oare la dînsul forme pline ca acestea, ochi, buze ca acestea? Spălătoreasa din strada Rochechouart era și ea grăsulie. Și nu pentru că

era dispus să renege un ideal de femeie cu totul diferit : zveltă, bălaie, aproape fragilă, cu ochii albaştri, melancolici, scăldată într-o oglindire a spaţiilor cereşti ; chip pe care, fără îndoială, nu-l întîlnise niciodată, pe care-l datora lecturii unor romane în fascicole, unor afişe, unor învelitori de foiţă pentru ţigări, unor cîntece de lume, poate sîngelui nordic care-i curgea în vine. Cum să împace toate astea ? Ducîndu-se la întîlnirea cu doamna, făcea oare o alegere definitivă ? Renunţa o dată pentru totdeauna la gingaşa apariţie bălaie de care simţea că ar avea nevoie cînd inima i s-ar muia îmbătată de poezie ? Din fericire, lumea dragostei e tot atît de vastă ca şi inima însăşi.

XXIV

MUNCITORI PARIZIENI

În timpul mesei, unchiul lui Wazemmes — se numea Victor Miraud și nu era unchiul lui decît prin alianță, dinspre partea mamei —, își ascultase nepotul aproape fără să-i răspundă și cu un aer distrat.

De altminteri, cina se terminase repede. Lui Victor Miraud îi plăcea să mănînce bine și ar fi întîrziat bucuros la masă. Cît a trăit nevasta lui, o masă din două, în timpul săptămînii, și cele două mese de duminică le lua pe îndelete în sufragerie. De cînd era văduv, Miraud, care afară de zilele cînd invita, la rare intervale, un prieten, își făcea singur de mîncare, și nu avea decît pe tînărul Wazemmes ca să-l ajute în gospodărie, se mulțumea cu bucătăria, destul de mare, ce-i drept, dar tristă, ca cele mai multe din bucătăriile pariziene. Asta îl necăjea, căci avea gustul confortului și chiar al unui oarecare decor. Și lua repede

masa ca să meargă să-şi ia cafeaua într-una din cele două camere care dădeau pe strada Polonceau.

A treia cameră, spre curte, era mică, întunecoasă, prost aerisită. Fusese odaia de culcare a celor două fete Miraud, apoi, după ce ele se măritaseră, a părinţilor înşişi. Una din camerele din faţă devenise astfel liberă. Miraud profitase ca să-şi facă acolo în voie o instalaţie la care visa de ani de zile şi care acum era mîndria lui.

— Duc cafeaua în sufragerie ? întrebă Wazemmes.

— Nu, în bibliotecă.

Unchiul se sculă, aprinse o lampă mare cu petrol pe care o luă în mînă, apoi, cînd fu să părăsească bucătăria, adăugă :

— Mai lasă apă pe foc, cam pentru două ceşti de cafea : îl aştept pe domnul Roquin pe la opt jumătate. Scoate şi serviciul pentru lichior. Aprinde gazul în sufragerie.

Era opt şi zece. Cafeaua avea să fie gata peste trei minute. Cînd îşi va face Wazemmes toaleta, pe care-o considera indispensabilă ? Înainte sau după sosirea lui Roquin ? În timp ce ei vor sta de vorbă, Wazemmes va avea mai multă linişte. Dar trebuia ca Roquin să nu întîrzie prea mult.

Miraud traversă mica sufragerie, ocolind masa rotundă. Înainte de a trece în camera de alături, privi cu aceeaşi plăcere, ca de fiecare dată, cele două canaturi frumoase de stejar, sculptate şi ajurate, pe care le pusese în locul vechii uşi dintre

cele două încăperi. Lumina lămpii scotea în relief ornamentele și figurile. Se vedea țîșnind în inima acestei locuințe de muncitor parizian, ca un izvor neîntrerupt de măreție, visul unui castel sau al unei catedrale. Asta-i pricinuia bătrînului Miraud o exaltare, îi punea un mic nod în gît. Avea cîteva idei sigure, care-l apărau de-a invidia luxul bogătașilor. Iubea însă nespus lucrurile frumoase. Uneori, chiar avea sentimentul că cele două sau trei lucruri frumoase pe care le poseda îi creau în viață o parte foarte onorabilă. Își spunea : „Am noroc. Cîți oameni au în seara aceasta plăcerea de a-și lua cafeaua într-o odaie ca aceea de acolo, de cealaltă parte a ușii ? (Ușa-i poate și mai frumoasă, văzută din cealaltă parte.)"

Împinse canaturile și intră în odaie. Cît de frumoase și de prietenești erau toate ! Cu cîtă fidelitate te aștepta locul acesta, plin de prețioase intenții !

Miraud puse lampa pe cămin și se așeză într-un jilț de lemn de stejar. Lampa, cu toate că era ajutată de răsfrîngerile oglinzii, nu răspîndea o lumină prea vie ; culoarea întunecată a mobilelor și a pereților i-o absorbea aproape în întregime. Miraud nu s-a gîndit niciodată să prelungească pînă aici instalația gazului care lumina sufrageria și bucătăria ; căci unul din principalele ornamente ale încăperii era tavanul, pe care Miraud îl decorase cu mîna lui și care-i ceruse peste o sută cincizeci de ore de cea mai aprigă muncă.

Gazul i-ar fi murdărit repede tentele, care, după mai bine de cinci ani, rămîneau încă proaspete.

Wazemmes aduse cafeaua.

— Ia loc o clipă, îi spuse unchiul său. Ce-i povestea asta de care mi-ai vorbit ? Ți se oferă un post ?

— Da.

— Și cam ce fel de post ?

— Ți-am mai spus : într-un birou. Voi avea de făcut și anumite demersuri. Voi fi un fel de asociat.

— Hm !

— Ți-o garantez.

— Da, dar într-un birou de ce ? Asociat la ce ? Nu prea pari lămurit. Și pe pricopsitul tău îl cunoști pentru că l-ai întîlnit la curse ? Halal !

Tăcu, bău un gît de cafea și începu să se gîndească, în timp ce se scobea în dinți. Folosea scobitori pe care și le făcea singur din capete de chibrituri ascuțite cu atenție, cărora avusese grija să le moaie vîrful în tinctură de iod.

Victor Miraud, care se trăgea dintr-o familie de vechi parizieni, avea chipul și întreaga aparență fizică a unui model ciudat care se regăsește din cînd în cînd în vechile cartiere populare — în special în partea de sus a cartierului Belleville, la Ménilmontant, în foburgul Saint-Antoine, sau pe versantul sudic al colinei Montmartre —, fără să se poată ghici cărei rase sau amestec de rase i se datorește obîrșia : statura e mică, mai curînd

sub cea mijlocie și nedepășind niciodată un metru șaizeci ; picioarele sînt scurte, trunchiul masiv, gîtul și el gros și scurt. Umbletul pare de timpuriu încet și greoi din pricina pașilor mici și a lipsei de mobilitate a bazinului. Dar mai cu seamă capul e curios : destul de mare, mai curînd cubic, fața plată și pătrată, cu ochii ieșiți din cap, care nu se deschid decît pe jumătate, între două pernițe ; umerii obrazului lați și proeminenți ; nasul foarte puțin important, uneori chiar turtit sau cîrn ; bărbia turtită și ea și foarte lată ; la bărbați, o mustață firavă. Peste toate astea, o expresie de înțelepciune subtilă și de rezervă, aproape de răceală. Ochii înguști, între pernițele lor, au o căutătură liniștită, greu de uimit, ușor batjocoritoare, și vădind pe alocuri o inteligență ascuțită. Vocea are vechiul accent parizian, față de care cel al mahalalelor actuale e o formă degenerată, degradată ; vechi accent în care se traduc laolaltă agerimea minții și îngăduința, un pic de vanitate protectoare și teama de a-și da aere.

Cînd se gîndea, ochii lui Miraud, între creturile lor, deveneau aproape invizibili. Și totuși o licărire găsea prilej să răzbată, care înlătura orice bănuială de somnolență.

— De altminteri, nu-mi fac nici o iluzie despre felul cum înțelegi tu acolo să înveți meseria. Dar asta n-ar fi chiar atît de grav. Ți-aș găsi un alt loc. Nu, partea tristă e că meseria nu-ți spune nimic. Te crezi mai presus de astea... Cînd erai

la Colbert, trebuia să profiți... Unde-s diplomele tale ?... Mă întreb ce idee îți faci tu despre viață.

— Ideea pe care mi-o fac este că nu vreau să ajung la vîrsta lui Péclet și să cîștig cît cîștigă el.

— Adică să cîștigi cît cîștigam și eu... da, da.

Bătrînul muncitor surîse cu oarecare amărăciune. Își lăsă puțin capul pe spate. Zărea pe tavan ovalul frumos pe care-l desenase și pe care-l umpluse cu chipuri rîzătoare. Își amintea cîtă trudă i-au dat cutele unei tunici, sau fața aceea de femeie văzută din trei sferturi. Cîte duminici ! Cîte deșteptări înaintea zorilor ! Iar noaptea i se întîmpla să nu doarmă, chinuit de teama că s-a înșelat amar, că tot ce-a făcut era prost.

Aristofan. Găsise subiectul recitind, în *La Légende des Siècles*[1], *Grupul Idilelor.* Tot Hugo era acolo, pe raftul al treilea al bibliotecii principale, aceea cu coloanele răsucite. Toate volumele lui moș Hugo, de format mare, legate.

Își recitase de douăzeci de ori poemul, vers cu vers :

Fecioarele se plimbă-n voie pe sub sălcii.

. . . . . .

Pe frunte àmfora ce duc nu le scutește
Să meargă mai încet, Ménalque cînd se ivește,
Și să-i ureze bun sosit.

[1] *Legenda veacurilor,* ciclu de poezii de Victor Hugo.

Cînd nu era sigur de sensul unui cuvînt, îl căuta în dicționarul Lachâtre, în două volume. Zugravul tremura un pic în fața marelui poet. Dar Hugo, atît de arogant cu împărații, îi punea mîna pe umăr, îl privea cu ochii lui, care făceau crețuri și ei, și părea să-i spună cu o voce aurită de soarele veșnic al morții : „Curaj, prietene".

Miraud întoarse capul :

— Ascultă, Félix, nu vreau să te necăjesc. Dacă tu crezi că ești dintre cei ce-s născuți ca să se îmbogățească, desigur, n-ai nevoie de sfaturile unui om ca mine... Eu nu te împiedic... Cu condiția să nu te bagi într-o afacere dubioasă.... Spune-i domnului tău nu-știu-cum să vină să-mi vorbească.

— O ! Dar e cineva care nu se deranjează cu una-cu două. O să se simtă jignit. Dacă crezi că ți-am spus palavre, du-te mai curînd tu la el.

În momentul acela se auzi soneria.

— Bine-bine. Iată-l pe domnul Roquin. Grăbește-te să-i deschizi. Cafetiera a rămas la cald ?

— Da... zi, unchiule, pot să ies nițel astă-seară, deoarece tu îl ai pe prietenul tău ?

— Să ieși...

— Da, să fac un tur, cu un camarad. Nu pot să mă culc de pe acum. Și unde vrei să stau în timp ce voi discutați ? Sau poate preferi să rămîn aici cu voi ?

Miraud, căruia prezența băiatului i-ar fi stricat toată plăcerea pe care o aștepta de la o seară

petrecută cu vechiul său tovarăș, se grăbi să răspundă :

— Plimbă-te, plimbă-te. Dar deoarece ești atît de ambițios, vezi să nu te înhăitezi cu pușlamale.

*

— Sănătos, voinic ?

— Da ; mă cam enervează nepotul meu. Nu face nici o treabă la atelier, cum nu făcea nici la școală. Și iată-l că vrea să ia altă slujbă. Un domn lansat în afaceri cică i-ar fi propus o situație de viitor... Eh !... Dar trebuie să asculți raționamentele flăcăilor ăstora ! Mi-a spus că nu vrea să ajungă la vîrsta lui Péclet — îl cunoști pe Péclet — și să cîștige cît cîștigă el.

— Pînă cînd nepotul tău va avea vîrsta lui Péclet, condiția muncitorilor poate să se îmbunătățească.

— Prea puțin îi pasă de asta ! Ceea ce vrea e să nu mucezească în condiția de muncitor. Încă nu știe ce sînt clasele sociale ; dar i-a venit, mă rog, ideea să-și schimbe clasa. S-ar zice că la unii e un instinct. De îndată ce-și dau seama ce înseamnă adevărata muncă, ei bine ! asta-i dezgustă. Își spun : „Trebuie să existe altă șmecherie". Bineînțeles, mulți rămîn de căruță. Dar norocoși sau nu, au vocația de-a exploata. Vezi că nu-i nici măcar o chestie de educație. Pe băiatul ăsta nu-l am de multă vreme în grijă Dar bieții lui părinți aveau ideile noastre. Dacă ar fi fiul meu, asta

m-ar jigni și mai mult. A ! să fi rămas la Colbert, să fi intrat apoi într-o școală superioară, să fi ieșit, să zicem, inginer, foarte frumos. Îmi vei spune că și asta înseamnă, într-un fel, să-ți schimbi clasa. Dar atît timp cît există clase, e singurul fel cinstit de-a ți-o schimba. Și nu uita că inginerii sînt foarte hărțuiți și că, la început, nu sînt plătiți cine știe ce. Nu știu dacă-l cunoști pe Beausire, controlorul gazelor din strada Mirrha. Fiul lui, care a absolvit Școala Centrală, n-a găsit post decît la o fabrică de tingiri. Îi dau o sută patruzeci de franci pe lună. N-aș fi crezut așa ceva.

— Cu atît mai bine.

— Eu nu spun cu atît mai bine... Dar văd că-i rece cafeaua ta. Îl făcusem doar atent pe Félix. Dar puțin îi pasă de asta, ca și de celelalte. Dămi-o s-o mai pun pe foc.

— Nu, nu ! Pentru mine e destul de caldă.

— Sau atunci stropește-o îndată cu o picătură de kirș. Asta n-o să te împiedice să guști kirșul și separat. E de la alsacianul din strada Poissonnierès, care și-l procură direct... Da, eu nu spun cu atît mai bine, pentru că părinții au făcut sacrificii ; și după asemenea studii, salariul nu-i corespunzător.

— Eu spun cu atît mai bine, pentru că e jumătate din problema revoluției.

— Nu văd.

— Ba da. Unii din tovarășii tăi nu-și dau seama de importanța cadrelor. Ei cred că sindicatele s-ar

putea substitui dintr-o dată organizațiilor capitaliste, și că totul va merge... Nu. Fără cadre tehnice nu se poate face nimic. Dar cu cît ai mai mulți ingineri sau tehnicieni, de orice fel, prost plătiți, nemulțumiți, cu atît mai mulți se apropie de noi. Dacă capitalismul îi aruncă în proletariat, cel puțin pe unii din ei, noi nu mai avem nevoie de nimeni. Puterea burgheziei nu constă chiar atît în capitalurile ei, cît în faptul că oamenii cei mai instruiți și mai destoinici în toate privințele devin prin forța lucrurilor burghezi, chiar dacă se trag din popor.

— Se prea poate. Dar nu crezi că cei care se trag din popor rămîn mai mult sau mai puțin de partea noastră ?

— Asta-i altă poveste...

— Gîndește-te numai cîți scriitori și cîți savanți au luptat pentru popor.

Miraud, clătinînd puțin capul, invoca rafturile cu cărți din jurul său, le lua mărturie. Volumele operelor complete. Edițiile populare ilustrate. Poeții. Romancierii. Gînditorii.

— Asta-i altă poveste, repeta Roquin. Nenumărați sînt cei care au trădat. Și pe urmă scriitorii și inginerii nu-s același lucru. Pe scurt, intelectualii vor rămîne sau se vor întoarce de partea noastră dacă-s alungați de dincolo.

— Nu trebuia să mergi la Congresul de la Marsilia ?

— Fusese vorba... Dar sînt atîția cărora le face atît de multă plăcere. Avem prea mulți fluștu-ratici. Eu nu merg pînă acolo, cum fac unii, ca să spun că cei care țipă mai tare sînt subvenționați de patroni, sau chiar de poliție. O! Începutul l-au făcut anarhiștii. S-ar putea să continue la noi. Închipuiește-ți că iar l-am întîlnit pe Libertad[1], ieri, cu bluza, bastonul, părul lui *à la* Isus Christos, șchiopătînd cu aplicație. Mă strîmb de rîs... Poți crede că mai sînt tovarăși atît de neghiobi ca să-l ia în serios?

— Acum nu, nu mai sînt.

— Se pare că sînt. Altminteri siguranța n-ar fi atît de proastă ca să-i facă o rentă. Nu știi cît e de curat. Bine spălat, bine pieptănat, cu rufărie albă; îți vine să-l săruți... A! știi pe cine-am văzut dăunăzi? Pe Hervé[2].

— Îl cunoșteai?

— Da; l-am văzut de aproape. Și într-un loc impresionant.

— Unde?

— La Santé[3], firește.

— Așa e; e la pușcărie.

— Din februarie. Iese luna viitoare. Va beneficia de reducerea de un sfert pentru că a cerut regimul celular. Ceea ce nu-l împiedică să scrie

---

[1] Anarhist.

[2] *Gustave Hervé*, ziarist francez socialist și antimilitarist.

[3] Închisoare din Paris pentru condamnați la pedepse ușoare.

în ziarul lui și să primească vizite. M-am dus cu un prieten care militează la *Lupta socială* încă de la înființare.

— Ei ?... Și ce impresie ți-a făcut ?

— Măi, nu știu, ce să spun.

— Te-a dezamăgit.

— Nu-i vorba numai de ideile lui. Nu. Întotdeauna am avut anumite rezerve, cu toate că găseam că doar el avea curajul să spună unele lucruri care, în fond, sînt adevărate, nu-i așa ? Dar mă refer la om.

— Da, și ?

— Mi se pare ciudat frățicrul.

— Adevărat ? Nu în genul lui Libertad ?

— Nu. Mai curînd în genul lui Aristide Bruant [1].

Ultima dat' cînd l-am zărit,
Avea grumazu dezgolit,
Și gîtu prins în marafet,
La Ro-oqué-ét [2].

— Și-acum un țap în cinstea patronului !

— Îi cunosc pe Sembat [3], pe Jaurès, pe mulți alții. Sembat e un om cum nu se poate mai cinstit și mai drăguț, nu cine știe ce revoluționar, cam dezorientat în mijlocul poporului, ce vrei ! un burghez care face într-adevăr tot ce poate. Mie

[1] Cupletist francez, foarte popular pe la 1900.

[2] Fostă închisoare, la Paris, pentru condamnații la muncă silnică și la moarte.

[3] *Marcel Sembat*, politician francez, membru al partidului socialist.

unul mi-e foarte drag Jaurès... o știm cu toții, se gîndește puțin prea mult la fraza următoare, are puțin prea mult un aer de „muncitor al vorbei" ; atletul pe care-l deranjezi pentru meciul cel mare. Dar, în sfîrșit, vrînd-nevrînd îți impune respect... Hervé... e prea mulțumit numai să-l privești. Dar e încîntat dacă-l privești cu gura căscată. Cînd eram la Gaucher, în mahala, aveam un tovarăș de muncă, pe care ne distram regulat să-l întărîtăm. N-aveai decît s-arunci în treacăt : „Nimeni nu are curajul să meargă să-i spună patronului că cleiul pe care-l cumpără conține produse vătămătoare destinate otrăvirii clasei muncitoare... Ăl care ar îndrăzni să-i spună asta ar fi cineva." Atunci se oferea el, flăcăul. Dar știi, cu hotărîre. Nu trebuia să încerci să-l împiedici.

— Și patronul ?

— Patronul pînă la urmă a dibuit șmecheria. Și cînd celălalt venea să-l anunțe, ca din partea noastră, că noi hotărîserăm să nu lucrăm în ziua executării lui Ravachol și că strîngem bani ca să cumpărăm o coroană, patronul se înscria și el cu doi franci.

— Și chiar nu lucrați ?

— Aș !

— Și el ?

— Îi dădeam întîlnire în zori în fața ghilotinei, spunîndu-i că dacă nu ne găsește, înseamnă că ne

[1] *François-Claudius Koenigstein*, zis Ravachol, anarhist francez, ghilotinat în 1892.

luase poliția din pricina strigătelor noastre de răzvrătire ; și că atunci nu-i rămînea decît să meargă acasă și să nu se mai miște pînă a doua zi dimineața.

— Nu era prea de oaie ? Îl făceați să-și piardă ziua ?

— Bineînțeles. Și chiar o dată l-au arestat de-a binelea. Dacă nu venea patronul să explice cum stau lucrurile, îl dădeau în judecată. Era cu-atît mai dezgustător cu cît noi, în timpul ăsta, aduceam vin de Vouvray de la cîrciumă și beam banii pentru coroană. Și ceea ce iar nu prea era de bun-gust era că alesesem pentru asta ziua în care oricum se ghilotina un om. O ! n-o făceam cu vreo intenție. Cu toate că anarhiștii ne-au dezgustat totdeauna.

— Cînd ești tînăr...

— Da... Și apoi ebeniștii, mai cu seamă cei din mahala, au o mentalitate foarte specială. Găsești printre ei oameni adesea convinși, dar cît se poate de răutăcioși. Și iubind plăcerile vieții.

Roquin, spunînd acestea, își sorbea kirșul cu o mutră încrețită de vechi civilizat. Avea fața slabă, palidă, ochii de un căprui foarte deschis, o mustață subțire căruntă.

— E foarte bun kirșul ăsta. Altădată în Place d'Aligre găseai unul grozav. Nu știu dacă mai există și acum. Un coltișor care mi-era foarte drag, această Place d'Aligre. La orele cînd era tîrgul în toi, te-ai fi crezut într-un oraș mare de

reşedinţă din centrul Franţei, la o sută de leghe de Paris... Ai de mult farfuria asta ?

— Da, dar nu era atîrnată.

— E de la manufactura Montereau. Păcat că e cam stingheră printre celelalte. Nu ştiu dacă e într-adevăr de epocă, dar e foarte frumoasă.

— O ! cu siguranţă e de epocă. E moştenire de la o mătuşă care era din Seine-et-Marne şi care a murit prin '78, în vremea Expoziţiei...

Roquin întorcea capul şi urmărea acum cu ochiul pervazul uşii.

— La ce te uiţi ? îl întrebă Miraud.

— Nu trebuia lăsată vechea mulură.

— Găseşti ?

— O puteam desprinde... şi înlocui printr-o alta, pe care aş fi sculptat-o de pildă după desenul ornamentului acestuia... poate chiar răsturnîndu-l.

Miraud asculta foarte necăjit. Îşi dădea seama pentru prima dată că pervazul banal al uşii nu se potrivea cu preţioasele canaturi de stejar.

— Nu te necăji. Oricînd putem repara asta. Să-mi aminteşti numai la iarnă.

Căci Roquin era amestecat intim, frăţeşte, în povestea uşii. Prietenia lor îşi găsea în ea un simbol.

Într-o zi, acum vreo şapte-opt ani, Roquin lucra în atelierul său, cînd intră Miraud şi-i spuse cu o surescitare anxioasă :

— Vino pînă la mine. Vreau să ştiu dacă am făcut o prostie.

Pe drum, i-a povestit întîmplarea. Se înapoia de undeva de pe lîngă Meaux, unde acceptase să lucreze două săptămîni într-un castel căruia îi schimbau toată decorația interioară. Trecînd printr-un coridor, observase, rezemate de-un zid, două panouri de stejar, sculptate și ajurate pe alocuri, pe care le scoseseră pesemne din partea castelului care trebuia transformată. Primise o adevărată lovitură în inimă. Panourile acelea, încărcate cu figuri meșteșugite, brăzdate de reliefuri onctuoase și patinate de vreme, dintr-un lemn fără cusur, îi păruseră lucrul cel mai frumos din lume și cel mai vrednic de a fi dorit. Iar cînd, măsurîndu-le, își dădu seama că intrau exact în locul ușii bibliotecii, simți că pînă la urmă, într-un fel sau altul, va izbuti să le aibă. Se adresase antreprenorului general : „Nu știți dacă panourile acestea sînt de vînzare ?“ „Le-am cumpărat eu împreună cu celelalte lucruri pe care le scot de aici.“ Se dărîmaseră cămînuri, se demontaseră lambriuri, se desfăcuseră rampe de scări... „Și n-am intenția să mă lipsesc de ele pentru moment. Trebuie să-mi fac mai întîi socoteala.“ Pe scurt, Miraud obținuse să ia panourile, cu condiția să renunțe la salariul său pe săptămîna în curs, și să facă gratis patru zile de muncă suplimentară, pe care — cît era de dornic să se întoarcă la Paris — le-ar fi refuzat chiar la tariful normal, dar de care antreprenorul, constrîns de termenele de predare, avea cea mai urgentă nevoie.

Astfel, Miraud plătise panourile lui direct prin muncă ; ca să zicem așa, cu viață din viața lui. Valoarea lor nu era constatată, ucisă, exprimată printr-o cifră. Ea se dilata ca un sentiment.

Așadar, în ziua aceea, Roquin urcase etajele lui Miraud, se plantase în fața panourilor, le contemplase în tăcere cinci minute încheiate. Miraud, care ar fi avut chef să vorbească, să pună în valoare materialul, subiectul, execuția, cutare amănunt, dar care se reținea și-și freca mîinile la spate, era mai mult mort decît viu. Roquin se aplecase ; inspectase marginea lemnului, cepurile, gura scobiturilor. Cu lama briceagului său, detașase o așchie foarte subțire, dar atît de abil, încît zgîrietura lemnului nu se observa decît printr-o ușoară degradare a culorii. Cu vîrful briceagului sondase două sau trei locuri anumite. În sfîrșit, vorbise :

— Sînt foarte bune, fără discuție, și vechi. Numai montantul ăsta poate a fost refăcut. Și nici ăsta de curînd. Lemnul e de foarte bună calitate, și nu e prea ros. Sculpturile, de primul ordin. În ce privește valoarea comercială, cineva de la Hôtel Drouot [1], sau care e obișnuit cu vînzările de ocazie te-ar putea lămuri mai bine decît mine. Tot ce pot să-ți spun e că dacă mi s-ar cere să le copiez, mi-ar trebui cel puțin trei săptămîni,

[1] Hôtel des Ventes și Hôtel Drouot, clădire situată la Paris, în care se vînd obiecte de ocazie.

iar cît privește figurile, nu cred că aș putea obține aceeași finețe.

Căci în anumite împrejurări Roquin era modest. Tot el se însărcină apoi să adapteze panourile la dimensiunile tocului. Din fericire, nepotrivirile erau mici. (Patru centimetri în lărgime și șase în înălțime.) Dar trebuiau obținute racorduri invizibile, chiar dacă mai tîrziu lemnul adaosului ar fi început să capete joc. Roquin își procurase stejar vechi, îl adusese la nuanța dorită și, printr-un exces de precauție, așezase și o eclisă de îmbinare, după ce reprodusese prin scobire un motiv luat din ornamentația laterală a panourilor.

De atunci, îi rămăsese dragă opera asta frumoasă ; și îi acorda totdeauna, într-un moment sau altul al vizitelor sale, o privire atentă. Era îndeosebi prilejul unor reflecții, la care ținea mult, despre dibăcia meseriașilor de altădată în comparație cu aceea a lucrătorilor de azi. Reflecții pe care le repeta mereu, în fiecare zi, chiar și în orele tăcute de muncă, dar care nu aduceau a simplă trăncăneală, pentru că le sprijinea mereu cu argumente noi și nu se temea chiar să se contrazică.

Într-o zi, de pildă, intra pe ușă declarînd :

— Ce dobitoci sînt unii clienți ! M-a chemat unul pentru o reparație la un *secrétaire* din secolul al optsprezecelea. Îmi spune : „Ce zici ? Lucrătorii din ziua de azi nu sînt în stare să facă o

astfel de mobilă." „Cînd dorești. Și n-o s-o poți deosebi." „Cu marchetăria asta?" „Cu. Și chiar cu coșcovirea placajului, cu zbîrciturile lacului, și cu patina. Adică îți fac eu singur ceea ce colegul din secolul al optsprezecelea n-a putut face decît punîndu-se în doi, el și timpul."

Dar altă dată, observa :

— Nu-i de ajuns să copiezi pe cineva ca să valorezi cît el.

Sau :

— În vremea noastră, cînd din întîmplare găsești invenție, execuția e de mîntuială.

Și adăugă :

— Iar cît privește invenția, ar fi multe de zis.

În prezența unui scaun sau a unei mese „artă nouă", el dădea din umeri. Spunea :

— Aici sînt gata să discut. E firesc ca fiecare epocă să-și aibă stilul ei.

Dar, la drept vorbind, era, în meseria lui, conservator, aproape reacționar. Cum mergea destul de des la muzee, la Luvru, la Carnavalet, la Cluny, iscusința lui manuală și cunoașterea amănunțită a procedeelor erau dublate de-o erudiție vastă ; și în discuții dispunea de un amestec de argumente tehnice și de argumente istorice care-i lăsau foarte adesea ultimul cuvînt.

De altminteri, era departe de a-și reprezenta limpede motivele cele mai adînci ale stării lui de spirit. Ceea ce îl dezamăgea fără îndoială cel mai mult în tentativele de artă nouă era că nu

simțea în ea nimic pornind de la el. Într-însul ceva protesta : „N-am găsit eu asta. N-am încercat s-o găsesc. N-am simțit niciodată nevoia ca un altul s-o găsească. Și nimeni nu mi-a cerut nimic." Suferea, fără să știe, din pricină că trăia într-o lume unde omul care produce obiectele nu-i cîtuși de puțin stăpînul formei lor. Își dădea bine seama că făcea parte din turma executanților. Amărăciunea lui se traducea prin cuvintele : „Civilizația nu se poate dispensa de noi. Dar se petrece deasupra noastră." Se gîndea la mașinile care se foloseau încă prea puțin în meseria lui, dar care, de bună seamă, își vor impune și acolo în curînd serviciile. Încă de pe acum se spunea : industria mobilei. Înțelegea că efectul mașinismului nu se rezumă numai în a concentra capitaluri ; el concentrează deopotrivă și puterea creatoare, forța spiritului.

Sindicalist revoluționar, nu-și îngăduia să regrete vreo perioadă a trecutului, pe care, de altminteri, afară de istoria mobilei, îl cunoștea prost, fiind mult mai puțin citit decît Miraud. Dar avea în mod vag impresia că mult înainte de-a avea dreptul de vot, poporul de meșteșugari avusese, odinioară, dreptul de a crea. Și tocmai acestei nostalgii nemărturisite a unui ev mediu, despre care nici măcar nu încerca să-și facă o idee, al cărui nume chiar îi era suspect, convingerile lui sindicaliste îi datorau poate tot ce aveau mai adevărat și mai cald.

Pe cînd Miraud, care era foarte aproape de el și în ce privește convingerile, rămînea mult mai legat, prin sentimentul în care le învăluia, de recenta tradiție democratică. Cugetătorii care-o întemeiaseră rămîneau, în ochii lui, profeții unui viitor mai bun. Fără să fie satisfăcut de epoca lui, speranțele lui se întemeiau pe accentuarea unor tendințe principale ale ei ; iar imaginea pe care și-o făcea despre societatea de mîine nu era prea deosebită de idealul pe care epoca însăși obișnuia să-l proclame cînd — prin vocea politicienilor ei — se lăsa în voia unor efuziuni de-abia pușintel nesincere. O repartiție mai dreaptă a bogăției și a puterii ; metode mai sigure pentru recrutarea conducătorilor de toate categoriile ; suprimarea paraziților ; precauții împotriva aviditații și viclenici indivizilor, și pentru ca rodul muncii să nu fie deturnat în folosul cîtorva ; Victor Miraud nu cerea mult mai mult Republicii ca să-i redea încrederea pe care i-o împărtășise tatăl său, Augustin Miraud, răsculatul de la '48.

XXV

WAZEMMES, DOAMNA ȘI „LUMEA"

În timp ce cobora scara locuinței, terminîndu-și țigara de foi, Wazemmes adulmeca prin mirosul tutunului pe acela al propriului său trup, miros care, prin faptul că era în mișcare, se putea simți mai ușor. Se spălase cam de mîntuială. Nu-și schimbase toată rufăria. Apoi, ca să nu atragă atenția unchiului său, își păstrase hainele obișnuite. Dar hainele pe care le porți zi de zi, în care ai asudat vara, capătă un iz puțin acru. Căruia i se adaugă, cînd iei masa în bucătărie și cînd mai rămîi acolo ca să prepari cafeaua sau să speli vasele, un miros de untură prăjită, care e poate și mai neplăcut pentru amorul propriu al unui băiat tînăr ; umilirea socială fiind o tară mult mai serioasă decît neglijența corporală.

De altminteri, cum să te speli și să te gătești cînd nu ai nici odaie de baie, nici cabinet de toaletă, și cînd, pe deasupra, te mai temi și să nu

fii deranjat ? Wazemmes descoperea astfel unele incoveniente ale sărăciei la care nu se gîndise pînă atunci. Degeaba eşti în autobuz un tînăr cît se poate de seducător, pe care femeile nu pot să nu-l observe. Dacă în intimitate te arăţi a fi un băiat nu tocmai curat şi de-o condiţie evident puţin strălucită, tot avantajul tău de la început e compromis ; şi te găseşti în stare de inferioritate faţă de un fecior de bani-gata pocit şi diform.

Mai avea în buzunar o bună parte din bacşişurile agonisite : două monezi de un franc şi una de cincizeci de centime, cîţiva gologani. Cum trecea prin faţa unui frizer de pe bulevardul Barbès, ale cărei chiuvete şi flacoane sclipeau în prăvălia pustie, aşteptînd ora închiderii, îi veni o idee. Intră.

— Aranjaţi-mi puţin freza. Doar atît. Şi stropiţi-mi părul cu apă de colonie.

Frizerul a încercat, firește, să-l antreneze pe Wazemmes la operaţii mai vaste : tăierea părului, frecţii etc. ... Dar era deja ora nouă.

— N-am timp.

— Păcat. Aveţi părul foarte lung pe gît şi în jurul urechilor. Nu-i de ajuns să vă aranjez freza ca să arătaţi aşa cum trebuie. Ar fi cazul apoi să începeţi să vă bărbieriţi. Cărarea la mijloc ?

Wazemmes ieşi cu cărarea la mijloc, cu părul lipit şi lucios, şi cu un miros care-i plutea în jurul capului ca fumul care se ridică dintr-o pipă, miros care pentru Wazemmes nu avea o denumire pre-

cisă, și care era mirosul de la frizer, cum există mirosul de farmacie. Dar mai cumpărase, cu un franc jumătate, și un flaconaș pe care scria pompos: *Sourire d'avril*[1]. Era un parfum pe care frizerul i-l recomandase ca „discret și tenace. Și mai cu seamă foarte distins."

Din mers, Wazemmes desfăcu capsula, scoase dopul. Cînd ajunse în strada Christiani, care era destul de pustie și întuneccasă, își depărtă puțin gulerul de gît și-și turnă cam jumătate din conținutul flaconului pe piept; apoi făcu aceeași operație și la spate.

A fost o bruscă șiroire, o senzație de umezeală rece și arzătoare în același timp, care se strecura în chip capricios, atingea locuri neprevăzute, parcurgea o întreagă cută a trupului, și în cele din urmă se băga chiar într-o șosetă; în timp ce capul, asediat de un val de parfum tare, începea să i se învîrtă.

„Desigur, e puțin prea mult, se gîndea Wazemmes. Și nu-i bine repartizat." Dar parfumul se plimbase destul pentru ca în orice punct să aibă șanse să acopere mirosuri mai puțin elegante. Tot timpul lui se simțea în siguranță, ca la adăpostul unei înăști. Cît despre haine, nu mai încăpea îndoială că focul continuu al parfumului *Sourire d'avril*, care nu înceta să le mitralieze, va izbuti

[1] Surîs de aprilie.

să șteargă orice urmă de miros de sudoare sau de untură prăjită.

*

— Da, aici... N-ai sunat alături ? Bine. Intră repede. În casele astea, unde sînt atîția locatari, nu poți sta două minute pe palier fără ca să treacă cineva. Portăreasa nu te-a întrebat nimic ? O ! dumneata miroși așa de tare a parfum ? Ce drăguț e ! S-a parfumat ca o curtezană. Parcă nu erai tot atît de parfumat în autobuz. Aș fi băgat de seamă. De asemenea și ceilalți pasageri. Atunci, e ca să vii la mine ? Cînd vă spuneam că e cît se poate de drăguț ! Dă-mi să-ți atîrn pălăria. Dacă vrea să stea. Nu. O punem aici. Treci, te rog. Apartamentul meu nu-i foarte mare. Ce are mai plăcut e vederea spre grădină. O ! dar e fantastic. Ai umplut dintr-o dată toată odaia de parfum. Ca atunci cînd se sparge în valiză un flacon cu apă de colonie. Ce e ? Cum zici că se cheamă ? *Sourire d'avril ?* Ce drăguț e ! Dar dumneata ești surîsul de aprilie. Așază-te acolo. Mie nu-mi displac parfumurile vulgare. Parfumurile distinse seamănă cu felul în care fac burghezele dragoste. E ceva ipocrit. Pentru că, în fond, parfumurile nu au decît o singură rațiune de a fi : de a te excita. Știu, firește, că poți fi excitată la culme de un parfum delicat; și cu celelalte, cînd întrec măsura, să simți mai cu seamă un leșin la stomac... Ha ! Ha ! Ha !

Nu știi să săruți mai frumos ? Dar cînd ești cu drăguțele matale ? Cu drăguțele, e drept, ia el inițiativa. Aici se lasă alintat. Vrea să fie manierat. Ce frumos e puful ăsta pe obraz ! Care va să zică Domnul nu se bărbierește încă. Nu cunoaște senzația asta. Ia te uită ! Umbra asta de mustață. Nu-i o umbră, e o aburează... Da la ce se uită ? Că poate să ne vadă cineva de acolo de sus ? Nu cred că mai e nici dracu la ora asta. Dar să-l liniștim pe domnul-fată mare, pe domnul-fată pudică.

Așa. S-au tras perdelele. La ce se mai uită acum ? La cărți ? Găsești că sînt multe cărți ? Mult prea multe ? A ! Cîtă dreptate are ! Copilul bălai. Copilul cu ochii albaștri. Dar el ce vrea ? Praf de pușcă și gloanțe ?[1]... Ha ! Ha ! Nu. Dezmierdări mai degrabă. Ceea ce e sigur e că nu prea se sinchisește de cărți. Nici eu, băiețaș scump al inimii mele. Cîte cărți n-aș da pentru un așa băiețaș... Și la voi sînt multe cărți ? Ciudat ! Ce, de pildă ?... *Istoria Franței* a lui Michelet, în douăzeci și opt de volume ? O ! asta le întrece pe toate... De ce găsesc că-i ciudat ? Așa, degeaba.

Spune drept, nimeni nu te-a învățat să săruți ? Așa îți place ? Dar așa ? Puful ăsta, puful ăsta de pe obrăjori ! Îmi vine să mușc.

---

[1] Aluzie la un vers din poezia *L'enfant grec* de Victor Hugo.

Ascultă. Spune-mi la ureche încet... Încă n-ai... Ar fi prea frumos ca să fie adevărat. Nu vrea să-mi spună nimic. O să văd eu. Îţi garantez că se poate vedea. În sfîrşit, eu cunosc.

O clipă de răbdare. Nu-i chiar atît de complicat. Te-a durut ? Nu ? Am tras puţin prea tare. Aşa... Vaï ce frumos ! A ! A ! Îmi vine să înnebunesc cînd mă uit. Aşa drăguţ copilaş. Atît de dulce. Atît de timid. Fireşte. Puţin intimidat. Fireşte. Lasă-mă pe mine, speriosule.

Ce idee să torni atît parfum ! Ca şi cum parfumul tău n-ar fi de o mie de ori mai preţios ! Ca şi cum n-ai fi tu, na, surîsul lui aprilie.

Îţi place ?... Da ? A ! îţi place... Nu ştii cît aş fi dat pentru asta... Îţi era puţin teamă de doamna. Acum nu-ţi mai e teamă ? Doamne ! Doamne ! vai ce frumos !

Ascultă. Jură-mi un lucru. Jură. Că o să vii şi mîine. Nu, nu pot. Poimîine ? Jură. Şi că vei fi cuminte pînă atunci ?

Pricepi ? E atît de frumos ! Nu vreau să merg prea repede. Şi pentru tine e mai bine.

Întinde-te de-a binelea. Sub şale, da. Te supără peretele ? Pune-ţi perna asta sub cap, puişorule. Nu te ocupa de mine. Nu, nu. Uită-te la cărţi, dacă vrei. Sau la gravuri.

Nu te mişca, scumpule.

Nu face nimic.

Scumpule. Motănaşul meu.

Wazemmes merge pe strada Ronsard. Sînt puține lumini. Nu-i deloc zgomot. Din grădinile povîrnite se scurge în stradă o ceață frumoasă, destul de rece.

Wazemmes are impresia că o mică sforțare i-ar fi de ajuns ca să poată exercita unele din acele puteri pe care le posedăm atît de ușor în vis. De pildă, ar putea părăsi pămîntul și s-ar putea ridica planînd de-a lungul grădinilor, sau pînă în vîrful coșului acestuia înalt al uzinei de apă.

Și nu pentru că ar fi cine știe ce mulțumit. E mai curînd beat decît mulțumit; și mai cu seamă — ceea ce-l pune în și mai mare încurcătură — nu știe dacă trebuie să fie mulțumit.

Lucrurile care ți se întîmplă, afară de rare cazuri, nu sînt nimic prin ele însele. Sînt indiferente; nici bune, nici rele. Totul depinde de ideea pe care ne-o facem despre ele.

În felul acesta Wazemmes, în momentul cînd părăsește strada Ronsard ca să apuce pe strada Seveste, regăsește în mod spontan principiul fundamental al filozofiei stoice. Dar acordul său cu această filozofie nu merge prea departe. Wazemmes nu trage nicidecum din acest principiu aceleași consecințe ca înaintașii lui. El nu crede necesar să adopte o idee personală cu privire la valoarea și la clasificarea lucrurilor. Și asta nu din lipsă de forță spirituală, ci fiindcă — spre

deosebire de stoici și de mulți alții — el consideră că, cel puțin în ceea ce privește arta de a trăi, un fel de exercitare colectivă a rațiunii oferă mai multe garanții decît exercitarea individuală a acesteia. În ochii lui Wazemmes, cel care se pricepe mai bine în toate, care a făcut ocolul lucrurilor, care cunoaște „regulile" pentru fiecare caz în parte, și părerea pe care trebuie s-o ai, bună sau rea, despre ceea ce ni se întîmplă ; cel care are experiența, înțelepciunea, discernămîntul, nu e cutare sau cutare, e „lumea". Cînd Wazemmes întreabă pe cineva despre aceste chestiuni, nu o face pentru că l-ar socoti mai capabil decît el de a emite o judecată personală, ci fiindcă presupune că acesta e mai la curent cu ceea ce „lumea" poate gîndi sau spune în această privință. Iar cînd Wazemmes face o sforțare proprie pentru a reflecta sau chiar pentru a pătrunde în subtilitatea lucrurilor, o face mai curînd pentru a încerca să afle care este, care va fi, sau care ar fi, cu privire la cutare sau cutare punct, părerea „lumii". Dar să fim bine înțeleși : e vorba de ceea ce cu adevărat și în mod sincer gîndește „lumea", iar nu de ceea ce spune ca să creadă proștii. Wazemmes nu se lasă legat la gard. În general, se afișează păreri — cele care se găsesc mai ales în manualele școlare, în mustrările părinților, și în discursurile oficiale — în care nimeni nu crede nici o secundă. De pildă, „se spune", de cîte ori vine vorba, că e urît să vrei să te îmbogățești

fără să muncești, sau că un tînăr trebuie să rămînă cast cît mai mult timp. Noroc că „lumea" se contrazice uneori, și dă astfel la iveală cîte minciuni se-ascund în multe din afirmațiile ei. Citiți un ziar de la un cap la altul : veți vedea că articolul de fond tună și fulgeră împotriva celor ce susțin că femeile franceze sînt ușuratice ; dar într-o istorioară din pagina a treia se va povesti o scenă de adulter parizian, lăsîndu-ți impresia că cel ce a scris-o aprobă și invidiază pe acești oameni care nu se plictisesc. Ei bine, nuvela reprezintă ceea ce „lumea" gîndește, în vreme ce articolul de fond reprezintă ceea ce „lumea" se preface că gîndește. Cine-i șmecher s-a lămurit.

În momentul de față, problema care-l preocupă pe Wazemmes e următoarea : ce-ar zice „lumea" dacă ar fi fost de față sau ar fi auzit cum s-au petrecut de fapt lucrurile ? Ar crede că Wazemmes are de ce să se considere mulțumit, sau numai pe jumătate, sau puțin jignit ?

Fără îndoială, plăcerea fizică a fost la un moment dat foarte mare. Dar, mai întîi de toate, sub această formă ea nu constituia o revelație totală pentru tînărul nostru. Și apoi, Wazemmes nu era dintre aceia care știu să înalțe într-o clipită, în jurul unei senzații, un castel imens, instabil, de idei și de emoții. Nici măcar nu știe să se gîndească intens la ceea ce simte. Zăbovește mai curînd asupra împrejurărilor, încercînd să se lămurească dacă sînt măgulitoare sau nu.

Prin urmare, nu plăcerea pe care și-o amintește îl scutește de-a fi nedumerit în privința calității bune sau proaste a aventurii. Ce păcat că lucrurile au luat întorsătura asta! Dacă în momentul de față Wazemmes și-ar putea spune că și-a pierdut virginitatea pe calea lăsată de natură, fără nici o discuție posibilă, ar cunoaște un sentiment de triumf. Căci cum ar fi putut visa s-o piardă mai frumos (o femeie frumoasă, într-un halat somptuos; o odaie elegant mobilată; vederea asupra grădinilor, pe care perdelele le ascund apoi, dar pe care ți-o amintești; cărțile; și nici pomeneală să-i ceară vreun ban)?

Dar, vorbind sincer, nu și-a pierdut-o. E oare din vina lui? I-a lipsit oare, la un moment dat, acea inițiativă, acea îndrăzneală, care fac parte, probabil, din armele sexului său? Nu s-a făcut oare ridicol din pricina asta? A lăsat-o poate să creadă pe doamna aceea că era încă prea tînăr pentru astfel de isprăvi. Poate că l-a tratat ca pe un copil pe care nu vrei să-l trimiți acasă fără să-l faci gigea, într-un chip care e el însuși o aluzie la vicii de copil.

E drept că i-a dat întîlnire pentru poimiine. Cum va trebui să se comporte poimiine? După ce s-a arătat atît de docil, va mai putea oare să-și recapete ascendentul și să dea lucrurilor întorsătura pe care-o dorește? Dar ar trebui mai întîi să știe în ce fel.

Iată-l la colțul bulevardului Rochechouart, mai nedumerit ca niciodată. Nici măcar nu-i sigur că-și va pierde virginitatea poimîine, joi.

Cîteva „tîrfe" așteaptă pe trotuar ; cîteva „dame" se plimbă pe nisipul de pe aleea centrală. Wazemmes se uită la ele cu o impertinență destul de recentă. Cînd se întîlnește cu vreuna, nu se sfiește s-o fixeze. Le examinează ochii, gura, conturul buzelor. Are o poftă ascunsă să rîdă. Traversează Place du Delta. Revede locul unde doamna din autobuz îl acostase cu cîteva ceasuri mai înainte. Are impresia că o femeie care trece îl privește cu interes. „Pesemne le plac." Se apropie de oglinda unei farmacii și își contemplă aspectul. Un rest al mirosului „*Sourire d'avril*" îi stăruie în nări. I-e milă de naivitatea lui de adineauri ; dar nu mai suferă, deoarece i se pare că e depășită.

Se gîndește la femei, în genere, cu oarecare dispreț.

Prostituatele, treacă-meargă. Dar celelalte ?

De fapt, cu toate spusele camarazilor, cu toată propria lui imaginație, nu le credea atît de depravate. „Iată, așadar, de ce sînt în stare !" E dezamăgit că le găsește aidoma cum le visa. Cînd va avea cîțiva ani mai mult, cînd va fi cîștigat bani mulți în afaceri, ce n-au să inventeze ca să-i fie pe plac ?!

Întretăierea Barbès. Boulevard de la Chapelle. Wazemmes merge sub viaductul metroului. Pilaș-

trii cei groși, apoi coloanele de fontă. Coloanele devin tot mai mari. Înaintea pașilor tînărului încă virgin, răsare un enorm templu hipostil, ale cărui întunecimi sînt atacate dintr-o parte de mici felinare vicioase. Un tren metropolitan huruie pe deasupra. Un tren al rețelei-nord huruie și șuieră dedesubt, pe-o linie perpendiculară. În umbra coloanelor, „tîrfele" asigură straja dragostei fizice.

Ca să profite de tot ce-ar avea nevoie să simtă dintr-o dată în seara aceasta — e prima oară cînd o astfel de idee îi trece prin minte, poate și ultima — Wazemmes întrezărește cu surprindere că i-ar trebui un suflet mult mai încăpător decît acela pe care îl are.

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XIX

Prefața [autorului] 1

I Într-o dimineață frumoasă Parisul merge la lucru 21
II Pictori la lucru. Femeie dormind . . . 30
III Nouă dimineață la de Saint-Papoul și de Champcenais 36
IV Clanricard, institutorul, vorbește copiilor despre marea primejdie în care se află Europa 50
V Micile manevre ale doamnei Maillecottin . 55
VI Tristețea Juliettei Ezzelin. Voioșia lui Jerphanion 63
VII Legătorul Quinette 70
VIII Ucenicul Wazemmes 76
IX Quinette, necunoscutul și sîngele . . . 81
X Sampeyre 101
XI Prima aventură a lui Wazemmes. Deșteptarea și grijile Germainei Baader . . . 122

XII O anchetă prudentă 137
XIII Greutăţile picturii şi bucuriile pariului mutual 146
XIV Un deputat de stînga se destăinuieşte iubitei lui 158
XV Un copil al veacului 171
XVI Două forţe. Două ameninţări 183
XVII Marea călătorie a micului băiat 191
XVIII Parisul la ora cinci seara 204
XIX Întîlnirea 234
XX Wazemmes întîlneşte viitorul 260
XXI Refugiul 271
XXII Doamna din autobuz 286
XXIII Ideile lui Wazemmes despre femei şi despre dragoste 296
XXIV Muncitori parizieni 308
XXV Wazemmes, doamna şi „Lumea“ . . . 329

Redactor : ELENA MURGU
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Apărut 1970. Hîrtie ziar Rotativ de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli tipar : 11,75. A. Nr. 14.475

Tiparul executat sub comanda nr. 639 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București Republica Socialistă România

jules romains

«Alături de Romain Rolland, Georges Duhamel, François Mauriac sau Roger Martin du Gard, Jules Romains este unul dintre reprezentanții cei mai importanți ai acelei direcții a romanului francez din secolul al XX-lea care coboară din Balzac și Zola. Cu excepția lui François Mauriac, a cărui situație e oarecum particulară, toți acești romancieri, afirmați în perioada care precede cel de al doilea război mondial, impun așa-numitul roman-fluviu, conceput ca o cronică și ca o frescă socială.»

IRINA MAVRODIN

editura minerva

Vol. I-IV — lei 20